UDK 821.163.42:008:7

kaj

3-4

ČASOPIS ZA
KNJIŽEVNOST
UMJETNOST
KULTURU

ZAGREB 2023.
ISSN 0453 - 1116

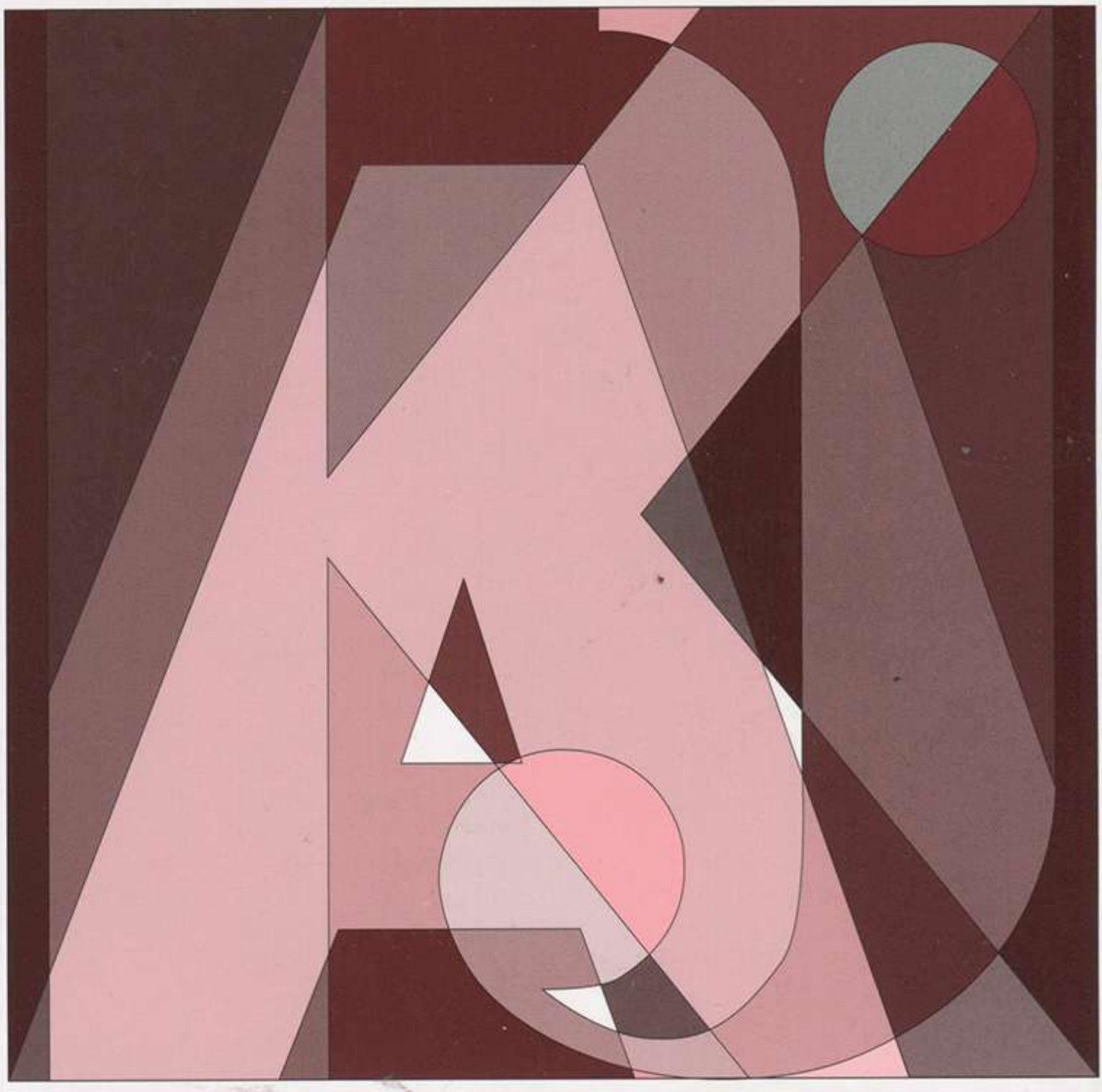

Kazalo

*

SUVREMENA KAJKAVSKA KNJIŽEVNOST
Marijan Varjačić: Čudo jezika /Glosa uz kajkavsku liriku Ernesta Fišera (prigodom pjesnikove 80-letnice)[*The wonder of Language / Gloss to the Kajkavian Lyrics of Ernest Fišer (on his 80th birthday)]* 3
Ernest Fišer: Metafizična čkomina, povsud (Izbor) 12
Životopis – Ernest Fišer 18

*

IZ (STARO)KAJKAVSKE KNJIŽEVNE BAŠTINE
Ivan Zvonar: Još jedna latinsko-kajkavska rukopisna pjesmarica s kraja 18. stoljeća/ Pjesmarica Pavla Matiča *[Noch ein weiteres lateinisch-kajkavisches Gesangbuch von ende des 18. Jahrhunderts]* 21

*

ZAGREBAČKE TEME
Tomica Plukavec: Povijesno-kulturni detalji zagrebačke prvostolnice oštećeni u potresu 22. ožujka 2020. godine *[Historical and cultural particulars of the Zagreb Cathedral damages caused by the earthquake on March 22, 2020]*..... 55

*

20. natječaj *Kajkavskoga spravišča* za dijalektološka istraživanja kajkavskih govora 74

*

KNJIŽEVNO-LIKOVNE KORELACIJE
Emilija Kovač: Dvostruki portreti: gradovi i njihovi umjetnici (I.)/ Prvi: Bezeredi vs. Mihinjač (Komparativna analiza likovnog i literarnog diskurza Luje Bezeredija i Đure Mihinjača) *[Double portraits: towns and their artists: First Double Portrait: Bezeredi Versus Mihinjač]* 75

*

POVIJESNE TEME
Željko *Vegh:* Nepoznati Josip Horvat / Članci iz *Obzora* o posljedicama Velikoga rata *[The unknown Josip Horvat/ Articles in "Obzor"on the Consequences of the Great War* 91

*

HRVATSKI KNJIŽEVNI PUTOPIS
S jubilarnoga, 15. hrvatskog književnog putopisa (B. P. /Uredništvo) 107
Radovan Brlečić-Radek: S Mortara gledam na Kornate..... 108
Zlata Bujan Kovačević: Zora iz Prizrena 113
Tomislav Marijan Bilosnić: U Hemingwayevu *Floriditu* hodočaste stare američke babe 120
Božica Jelušić: Vranin posjed u vrelini ljeta 126
Ivo Kalinski: O nagrađenicima 15. natječaja za hrvatski književni putopis 129

*

IN MEMORIAM
Marija Znika:†Mijo Lončarić – u spomen 131
†Mijo Lončarić – životopis 135

Marija Roščić Paro: Bibliografija radova znanstvenika †Mije Lončarića objavljenih u časopisu *Kaj* 137

*

OSVRTI, PRIKAZI

Humanist utjelovljen u budućnosti prošlosti [Denis Peričić: *San o Križaniću (Tomislav Šovagović)*] 139

Nomen omen est kao životno djelo: Slavica Moslavac *(Božica Brkan)* 141

Uz čitanje *Majurskih pjesama* Zdenke Maltar *(Božica Pažur)* 144

Sva *Moslavačka zrcala (Božica Brkan)* 147

Nekoliko naglasaka uz 42. Recital suvremenoga kajkavskoga pjesništva *Dragutin Domjanić* u Sv. Ivanu Zelini 2023. *(Božica Pažur)* 148

*

Suradnici u ovom dvobroju 151

Naslovnica:
Frane Paro

Poštovani pretplatnici, čitatelji i prijatelji!

Svi programi Kajeva nakladnika *Kajkavskoga spravišča* u 2023. godini u znaku su višestrukih obljetnica i – prema našim tradicionalno skučenim kulturološkim prilikama – obilježavaju se radno: 55-letnica časopisa *Kaj,* 50 godina djelovanja *Kajkavskoga spravišča* (nastalog iz KUD-a Ksaver Šandor Gjalski, osnovanog 1973.), 100. obljetnica rođenja te 40. od smrti njihova pokretača književnika Stjepana Draganića. Uz *Kaj,* časopis za književnost, umjetnost, kulturu, te biblioteke posebnih izdanja, riječ je o temeljnim i trajnim programima (Tribina, Jezičnica kajkaviana, Hrvatski književni putopis, Kaj & ča: prožimanja i perspektive…) čiji se rezultati u Kaju i objavljuju (ovaj put – književni putopisi).

Više od dvije trećine Kajeva dvobroja 3-4/2023. čine znanstvenostručni tekstovi, od kojih je pet kategorizirano kao znanstveni novum. Književno-jezično, umjetnički i povijesno, vežući se uz, većinom, književni sjeverozapad, Varaždin, Zagreb… – ti tekstovi afirmiraju značenje kajkavskoga konteksta za cjelinu hrvatske kulture i znanosti: M. Varjačić esej-studijom o E. Fišeru; I. Zvonar o novootkrivenoj latinsko-kajkavskoj (Matičevoj) rukopisnoj pjesmarici; E. Kovač, korelacijski, o L. Bezerediju i Đ. Mihinjaču; T. Plukavec o potresom oštećenoj Zagrebačkoj katedrali; Ž. Vegh o nepoznatom J. Horvatu i njegovim člancima iz Obzora; T. Šovagović o nagrađenom romanu D. Peričića, B. Pažur o Majurskim pjesmama (u prozi) Z. Maltar, B. Brkan o istraživačicama i pronositeljima moslavačke etnografske i književne baštine… Inmemorijski blok oproštaj je od vodećega hrvatskog jezikoslovca/dijalektologa dr. sc. Mije Lončarića, dugogodišnjeg suradnika časopisa Kaj. Osam raznolikih rubrika ispisalo je 16-ero autora u 22 bibliografske jedinice.

Ovaj svezak Kaja sufinanciran je iz Fonda za kulturu Društva hrvatskih književnika, na čemu svesrdno zahvaljujemo.

Čitajte Kaj, dobopis ob navuku i meštrije rieči materinske, hištorije i vezdašnjice!

(B. P. / Uredništvo)

Prethodno priopćenje
UDK 821.163.42'282-1 Fišer (497.5)
Primljeno 2022-10-22
Prihvaćeno za tisak 2023-05-10

ČUDO JEZIKA

Glosa uz kajkavsku liriku Ernesta Fišera (prigodom pjesnikove 80-letnice)

Marijan Varjačić, Varaždin

Sažetak

U pristupu kajkavskoj lirici Ernesta Fišera autor polazi od fenomena imenovanog kao povratak kući, odnosno zavičajnom, materinskom jeziku. Pritom se oslanja na filozofiju jezika Wilhelma von Humboldta i njen utjecaj na suvremenu filozofiju i lingvistiku. Za Fišerovu kajkavsku poetiku značajna je Humboldtova teza da jezik ne valja držati nečim mrtvim i načinjenim već daleko više „začinjanjem". Važno mjesto u članku ima relacija Fišer – Galović.

Ključne riječi: kajkavska lirika; zavičaj, zavičajni odnosno materinski jezik; „rieč, čkomina, smrt"; Ernest Fišer, Fran Galović; Wilhelm von Humboldt, Martin Heidegger, Ludwig Wittgenstein, Hans-Georg Gadamer

Poezija je, kao i filozofija, u biti č e ž n j a z a z a v i č a j e m. Istinski zavičaj je jezik. Zavičaj je nešto od p a m t i v i j e k a (*Unvordenkliches*); to je nešto od pamtivijeka zahvaljujući ponajviše jeziku.[1] *Kad se vratimo kući iz strane zemlje u kojoj se govori drugim jezikom, iznenadni susret s materinskim jezikom doslovce je poput prepasti, zaprepaštenja, i uistinu vlastiti jezik odzvanja svim onim što nam je prisno i poznato, običajima, navadama i cijelim svijetom na koji smo navikli.*[2] Gadamer govori o etosu zavičaja u kojem je prevladavajuća vrijednost materinski jezik.

[1] Izraz *Unvordenkliches* pripada F.-W. Schellingu

[2] Hans-Georg Gadamer, *Heimat und Sprache,* u: Gadamer, *Ästhetik und Poetik*, I, *Kunst und Aussage*, J.G. B. Mohr Paul Siebeck, Tübingen, 1993., str. 366-372

Ernest Fišer pripada hrvatskim pjesnicima koji su se, stekavši već ime stvaranjem na standardu, *vratili kući*, to jest zavičajnoj riječi. Protagonist Fišerove i štokavske i kajkavske lirike je riječ/*rieč*, sam jezik.

Rieč ka je središče vsih cajtov, i vsih strahov takaj, rieč ka nam je jedina išče preostala, skuplena v sebe, ar za nas. Rieč ka čkomi i grmi, rieč zaprav strašno vusamlena, onak kak so jo zgovarjali vumiruči pretki, vu skradnji vuri, zanavek: Rieč Človečja (E. Fišer, pjesma br. 1 iz ciklusa *Zlamenke iliti rieč človečja,* ulomak).

Branko Maleš i drugi autori ističu da su teme i motivi Fišerovih pjesama na standardu i na kajkavskom uglavnom isti. Što donosi *obrat* kajkavštini? Maleš će kazati da se autor odlučio za promjenu izraza zbog *odlika kajkavštine*, naime *stanovite patine* i *arhaičnosti* koja da je *imanentna kajkavskim govorima i govorima drugih dijalekata*.

A r s s c r i b e n d i: Kuliko nam išče materinska rieč dopušča da seme ji znovič sadimo, zemlu spreorjemo, nebo fkanimo? I kaj je KAJ ak ništ ne znači, neg sam zvoni, šuple blešči, i vragu i ljudem na pokoru, vre jezero let v popevkam jednak! Velim: noč, stekli pes, pavučina. Ali se nikaj pripetilo nie. Tote rieči brez življenja jesu dokač goder duhu i farbu ne dobiju, frišku ranu senj, v žuhkem vitiznanstvu kak i v jeziku sakdašnjem.

Poetov prošecije ciele, kakti bistričkih bokcov, ftopilo s v goli mužiki rieči, v robači od megle, fatamorgani, jenom KAJKANJU brez mere. So kričali, so bečali, so kmečali, srcedrapatelno dušu prežmikali i v žepu figu stiskali – Peričini papagaji! I zdaj smo na križopotju: Kak dale iti, a furtinavek SVOJ i NOVI biti - z riečima starinskim, kervavim i pravim, od pamtivieka našim? Kak jih, najzadnjič, OTPRTI ZNUTRA, vputiti jih v ZUTRA, zreči i ono kaj povedati se nemre?

Tak. Sem to štel reči, šepnuti vu uho kero more čuti, nigdar jakši v ljucki slaboči. Tre vuprti joči vu vse kaj se ne vidi, ar se zna jerbo je odnavk vu nami. Očutiti vroči žitek domovinskih rieči: ZEMLA, KRV, KAJKAVŠTINA. I gleč: z devičanske beline papera - vsim filozofijam ftruc, poetikam takaj, potlam haharov, pilkov i diletantov vsih – rieči zavičajne pršeju, nevniščane, žive, nekam v dalšinu, kak mladi golobi z tople hiže moždani. I svietliju, svietliju v samom srcu svietske čkomine (E. Fišer, *Na križopotju*).

Kak dale iti? Dva su puta, kao u Parmenidovoj poučnoj pjesmi: put pričina i put k istini. Jedan je put mnogih koji *kajkaju bez mere*, drugi je OTPRTI ZNUTRA *rieči starinske, kervave i prave, naše od pamtivieka*. Upravo o tome govori Gadamer. Moći *zreči i ono povedati kaj se nemre*; to će biti čudo *materinske rieči*. Riječi zavičajne *pršeju, nevniščene, žive*. *I svetliju*. Neizrecivo (grč. *to areton*) oduvijek je bio pjesnički alem-kamen.

Obrat jeziku značajka je cjelokupne novije filozofije (M. Heidegger, H.-G. Gadamer, L. Wittgenstein, B. Liebrucks, M. Buber, G. Marcel i drugi) i u tom kontekstu aktualizira se shvaćanje jezika Wilhelma von Humboldta: sve je značenje, značenje o d r e đ e n o g jezika.[3] Ne postoji idealni jezik odnosno neovisno o određenim jezicima područje idealnih značenja. O tome se slažu Wittgensteinova teorija *igre* i hermeneutička filozofija. Wittgenstein je u svojoj prvoj fazi (*Logičko-filozofski traktat*, 1921.) smatrao da je jezik *slika svijeta* (ein Bild der Welt), a u drugoj (*Filozofijska istraživanja*, 1953.) govori o jeziku kao *jezičnoj igri* (Sprachspiel). U prvoj fazi Wittgenstein predlaže znakovni jezik (Zeichensprache) a u drugoj fazi istražuje jezik svakodnevnice (Sprache des Alltags) to jest napušta poziciju idealnog jezika. Jezik kao jezična igra, govorenje, jest forma života (Lebensform), a značenje neke riječi je njezina upotreba. Ili: riječ ŽIVI u upotrebi; u upotrebi je njezin DUH (sein Atem). Sada jezik više nije tek zrcaljenje, odraz (Spiegelbild) svijeta, već k o n s t i t u i r a čovjekov svijet.[4] To shvaćanje jezika, blisko Humboldtovom, dijeli i naš pjesnik.

Fišerovo kazivanje o jeziku (u pjesmi *Na križopotju* i drugima) pjesnički je a n a l o g o n osobito Humboldtova stajališta da jezik ne valja držati nečim mrtvim i načinjenim (Erzeukten) nego daleko više ZAČINJANJEM (Erzeugung).[5] S

[3] Wilhelm von Humboldt (1767.-1835.) njemački jezikoslovac, filozof i državnik. S njegovim istraživanjima povezuje se razvoj filozofije jezika kao samostalne discipline. Potaknuo je razvoj komparativne jezične znanosti, lingvistike i semiotike. Poznat je kao reformator cjelokupnog školstva u Pruskoj, kao osnivač sveučilišta u Berlinu i Berlinske akademije znanosti. Utemeljitelj je klasičnog idealističkog humanizma (neohumanizam). Prihvaćao je ideje Fichtea, Schellinga i Schleiermachera. Bio je u dijalogu s najznačajnijim intelektualnim gibanjima svoga vremena i njihovim protagonistima (npr. Hegel, Goethe i F. Schiller). Razumijevanje i istinski značaj Humboldtove filozofije jezika razvija se tek u 20. st., posebno nakon Drugoga svjetskog rata. Poticaji koji proizlaze iz Humboldtovih radova o jeziku brojni su. U filozofiji se očituju u njenom vraćanju na konstitutivni značaj jezika (L. Wittgenstein), u jezičnom egzistencijalizmu (M. Heidegger), filozofiji simboličnih formi (E. Cassirer), hermeneutici kao jezičnoj metodi spoznaje (H.-G. Gadamer), u filozofskoj antropologiji (B. Liebrucks). U lingvistici Humboldtove teze utjecale su npr. na teoriju značenja (L. Weisgerber, J. Trier) i na transformacijsko-generativnu gramatiku koju je utemeljio N. Chomsky. Franz-Michael Konrad na kraju svoje knjige *Wilhelm von Humboldt* (2010.) kaže da unatoč brojnim utjecajima Humboldta na filozofiju i lingvistiku i stalno novih *otkrića* u njegovom djelu, ono još uvijek nije u svoj veličini spoznato i iscrpljeno.

[4] Prikaz prema: Ludwig Wittgenstein, *Philosophische Untersuchung*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1971. osobito paragrafi 7,23, 43,120. i 432.

[5] Wilhelm von Humboldt, *Ueber der Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, u: Humboldt, *Schriften zur Sprachphilosophie*, J.G. Cotta`sche Buchhandlung, Stuttgart, 1963., str. 418. Ingeniozan prijevod njem. *Erzeugung* sa - *začinjanje*, umjesto - *proizvodnja*, predložio je Ante Stamać. *Začinjanje* odgovara naravi djelatnosti duha. Osim toga, riječ je ukorijenjena u hrvatskoj književno-jezičnoj tradiciji.

Humboldtovom tezom slaže se (iz nje izvire?) naizgled paradoksalna sintagma Martina Heideggera *jezik govori*, iz predavanja o jeziku (*Die Sprache*) održanog 1950. godine. U određenom jeziku progovara ono što je baštinjeno, ono što Jaspers zove *bogatstvom usnulog značenja*. To je ČUDO JEZIKA što omogućuje poeziju samu. U komentaru Heideggerove filozofije jezika Danilo Pejović kaže da *ne govorimo samo mi jezikom, nego daleko više jezik govori nama, pomoću nas i kroz nas*.[6]

Valja apstrahirati od svega čime jezik djeluje samo kao obilježavanje stvari i posredništvo u razumijevanju i vratiti se njegovom iskonu, a on je gusto isprepleten s djelatnošću duha; jezik je RAD DUHA (Arbeit des Geistes).[7] Jezik je tako reći vanjska pojava duha naroda; *njihov jezik je njihov duh i njihov duh njihov jezik* (ihre Sprache ist ihr Geist und ihr Geist ihre Sprache).[8] Kajkavski duh i kajkavska *rieč* istobitni su. Jezici jesu tvorevine naroda, ali ostaju i tvorevine individua, posebno pjesnika. Čovjek pojedinac uvijek je u vezi s nekom cjelinom, njegova naroda ili roda. U jeziku su narodi kao takvi zbiljski i neposredno stvaralački.[9]

Jezik se razvija govorom, a govor je izraz misli i osjećaja naroda. Fišer: *vu nami je odnavek vroči žitek domovinskih rieči*.[10] Mišljenje i osjećanje nekog naroda od kojeg jezik poprima značaj i boju djeluju na nj od samih početaka u pjesništvu i drugim književnim oblicima.[11] Različitost jezika nije različitost zvukova i znakova nego različitost samih viđenja svijeta (Weltansichten). Njemački jezikoslovac Johann Leo Weisgerber naročito u tome vidi ulogu materinskog jezika.

***

Raspravljajući o prirodi jezika Humboldt kao *najpoučniji primjer* uzima antičke Grke. Grčka se plemena razlikuju narječjem i duševnim iskustvom, no sve ih je obuhvaćalo opće grčko bratstvo. Međutim ni jedno od narječja nije bilo svedeno na običan pučki dijalekt ili pak uzdignuto da bude opće, više. Tako se oblikovao grčki duh,

[6] Danilo Pejović, *Jezik kao iskustvo svijeta. Nacrt za jednu filozofiju jezika*, Forum br. 1-2, Zagreb, 1976., str. 72.

[7] Kao pod 5., str. 416-425.

[8] Kao pod 5., str. 411-415.

[9] Kao pod 5., str. 403-414.

[10] Wilhelm von Humboldt, *Ueber das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung*, u: Humboldt, *Schriften zur Sprachphilosophie*, J.G. Cotta`sche Buchhandlung, Stuttgart, 1963., str. 20.

[11] Humboldt govori o povezanosti glasa s dušom i kaže da se npr. preoblika samoglasnika s pravom može svesti na duševna obilježja puka, kako to glede muževnoga dorskog *alfa*, nasuprot ženstvenoga *eta*, zapažaju već grčki gramatici.

posvuda sklon tome da mu ono najviše proizlazi iz n a j i n d i v i d u a l n i j e g. Tako su iskonske pučke osobine ušle u grčku umjetnost, u pjesništvo, glazbu i arhitekturu.[12]

Glavna grčka narječja su dorsko, eolsko i jonsko. Dorskim su pisali Pindor i Teokrit, a tragedija ima dorskih elemenata u korskim pjesmama. Eolskim su pjevali Saphe i Alkej. Jonski su pisali povjesničar Herodot i liječnik Hipokrat. Ep je pisan starojonskim. Ogranak jonskog je atički, a najpoznatiji pisci na tom narječju su tragedi Eshil, Sofoklo i Euripid, komik Aristofan, povjesničari Tukidit i Ksenofant i filozof Platon. Atički je bio osnova za tzv. *koine* (*e koine dialektes* =zajedničko narječje) koje je bilo sredstvo komunikacije država nastalih nakon osvajanja Aleksandra Makedonskog i istočne polovice Rimskog carstva. Grčki pjesnici još u klasičnom razdoblju (4. st. prije Krista) n i s u p r i h v a t i l i a t i č k i k a o z a j e d n i č k i j e z i k.

Podsjećamo na koncepciju jezika ozaljskoga književno-jezičnoga kruga koja je došla do izražaja i u Belostenčevom *Gazophylaciumu* i koja uključuje čakavski, kajkavski i štokavski. Danas Drago Štambuk govori o *tri stilizacije* hrvatskoga (trojednog) jezika (*ča-kaj-što*). Prema svemu, Fišerova se *promjena izraza* odnosno *kajkavščina* kao individualna estetko-jezična tvorevina ne može, kako to hoće Maleš, svesti tek na *stanovitu patinu* i *arhaičnost*.

***

Denn wir sind nur Schale und das Blatt.
Der große Tod, den jeder in sich hat,
die ist die Frucht, um die sich alles drecht.[13]
(Rainer Maria Rilke, *Das Buch von der Armut und vom Tode*, ulomak)

Gott ist gegenwärtig
Alles in uns schweige.[14]
(Gerdhard Tersteegen, njemački mistik i pjesnik)

Osim r i e č i, kao ključne riječi u kajkavskoj lirici Ernesta Fišera izdvajamo *s m r t i č k o m i n a / š u t n j a*. U Fišerovoj kajkavskoj lirici Jože Skok ističe *izrazito sumorne solilokvije* i *dominantna sumračna nokturna* kao i, s time u vezi, pjesme u kojima *apostrofira*, uz Krležu i *pjesnike smrti* Frana Galovića i Ivana Gorana Kovačića. Skok je propustio spomenuti da je i Miroslav Krleža *par*

[12] Kao pod 5., str. 573.

[13] *Jer mi smo samo kora i list./Velika smrt, koju svatko u sebi ima,/plod je oko kojeg se sve vrti.*

[14] *Bog sad prisutan je/Sve u nama nek šuti*

excellence pjesnik smrti (u lirici npr. ciklus *O vremenu i smrti*).

V sakem od nas čepi po jena smrt, čkomi vekvečni rihtar,
strašen vu svoji samini, kakti žerjav vu nočni črnini, v lubavi i
mržji jednak.
(E. Fišer, *Reč goruča – Goranu u spomen*, ulomak)

Galović – Fišer? Tu relaciju i/ili analogiju navode više interpreta Fišerove poezije. Više autora također ističe kao temu u štokavskim i kajkavskim Fišerovim pjesmama *osnovne probleme egzistencije* (Maleš); Fišera i Galovića povezuje odnos prema smrti. Iskustvo smrti pripada kao *granična situacija* (Jaspers) samo egzistenciji. Jedino Bog jest, čovjek je na granici bitka i nebitka: on egzistira (Kierkegaard). Egzistencija, način čovjekova postojanja, vremenitost, tema su i motivi i Fišerova i Galovićeva pjesništva. Jedan je ciklus pjesama Fišer nazvao *Drobi se vrieme*, drugi *Cajgeri živlenja*. Zanimljivo da Jaspers kaže da je svijet samo šifrirana *kazaljka* (Zeiger) prepuštena egzistenciji na individualno *dešifriranje*.[15] Galovićeva nedovršena zbirka *Z mojih bregov* ustrojena je vremenski. Motiv prolaznosti, konačnosti i čovjeka i jednoga svijeta, *Koji nigdar več ne dojde nam nazaj*, navješta se već u uvodnoj pjesmi *Mojemu ocu*, a kulminira u nekoliko posljednjih pjesama. Kao prema Galoviću, sličan je Fišerov odnos i prema Ivanu Goranu Kovačiću, koji je u lukovdolskoj kajkavštini ispjevao pjesmu *Prijatelj smrti*, posvećenu Franu Galoviću.

Smrt ... moguće je jedina, koja nam otkriva pravu istinu, istinu, koja spasava ili ubija. U smrti će nam možda zasjati sunce, veliko i sjajno, koje će sjati vječno i grijati nas svojom žarkom toplinom, prepunom ljubavi i istine i sreće. Samo će možda [smrt] skinuti onu koprenu ispred naših očiju, koja nam skriva sve (iz Galovićeve novele *Posljedni trzaji*). U zbirci *Z mojih bregov* iznad svih pjesama lebdi zagonetka života i smrti, a da se smrt izričito ne spominje. Smrt je tema u Galovićevoj prozi (*Začarano ogledalo*) i drami (*Pred smrt*). Smrt je u Galovića istodobno protuslovlje života i njegova najintimnija odredba.

Galovićev odnos prema smrti (i životu ujedno) u začudnom je suglasju s naučavanjem Aurelija Augustina: cijeli životni vijek nije drugo nego približavanje smrti, čovjek je zapravo i s t o d o b n o u ž i v o t u i s m r t i (et in vita et in morte simil).[16] Na Krležin pak odnos prema smrti u lirici i inače utjecao je Artur Schopenhauer, njegov duhovni otac (*Sjećam se i Schopenhauera, mog starog mentora i učitelja*, piše Krleža u članku *U Drezdenu*).[17]

[15] Karl Jaspers, *Psychologie der Weltanschauenge*, 1954., str.23.

[16] Marijan Varjačić, *Vrijeme u smrti. U spomen na Frana Galovića palog na srpskoj bojišnici 26. listopada 1914;* Republika br. 9, Zagreb, 2014., str. 3-14.

[17] Marijan Varjačić, *Put u ništa*, Republika br. 4, Zagreb, 2015., str. 13-27.

Tenja življenja i tenja smrti – jena su tenja, jedina, človečja slika ... (E. Fišer, *Prah zemeljski, tenja*, ulomak)

Življenje se razlistavle po meri naših rieči, po meri naše kervi, i senji, vu svetlu i senci, živo kuliko i rieči živijo. I steze šterima blodi, to trdo guščarje slova, i rezburkani zidi vu nami – vse ftaple se v luknji rieči, kakti f kužnem želocu Svieta. Z onkraj pak vsega, kaj je ne moči zreči, nit življenja ga nega. Tam čist postiha drobi se vrieme, neumno i škuro, sam sliepo gledeč vu sebe – zibelku smrti (E. Fišer, *Drobi se vrieme*).

Fišera i Galovića ne povezuje tek ista tema, već upravo ta i s t o d o b n o s t života i smrti, možemo reći galovićevsko-fišerovski dahokrug, atmosfera u kojoj je smrt nazočna sa ili bez izravnog imenovanja. Uzmimo kao primjer Fišerove pjesme *Drobi se vrieme*, *Prah zemejlski, tenja – Anici, sponova*, *Jesen vu Bratislavi* i *Protuletje brez imena*.[18]

Ar, življenje se negdi nastajti mora, vu žilam poteči, znebuha se v ognju najti, kakti vatrogasec vu pižami. Viš, tu spod kožom je sonce, žitek, vse; i žuhki bombek dozrevle, se otpira vu spomen, žareči, v rieči vse menje naše, vse menje ljudske ...

Sam samima, nevola kak metek v možđani.

I tak, ništ neje za stalno: v sakom se času sponova stišču lubav i mržja, liepost z grdobom, duša pak s tielom sperhlivim – prfka jednačba vu tetrapaku. I mi se, znovič, držimo za roke, a ti nesi z menom, ti gladim obraze, a čutim da senjam, i kmica je vuni, kmica vu nami, povsud ...

Protuletje brez imena: Od vsega sme, čvrček, jen maličkі diel, a – nigdi nas nega! (E. Fišer, *Protuletje brez imena*)

U Galovićevoj zbirci *Z mojih bregov* od uvodne pjesme *Mojemu ocu*, zatim i u prvom ciklusu *Pramalet* odjekuje – NIGDAR VEČ; u Fišerovom *protuletju* pak *sam samoča* je i *kmica vuni* i *vu nami*, *povsud*.

Kak sliepi potepuh premeče se v žilam z g r o m l e n a č k o m i n a, več čistam smrtna, jena (E. Fišer, pjesma broj 3 iz ciklusa *Zlamenke iliti rieč človečja*, ulomak, isticanje M.V.).

Znutra, vu s v e t i č k o m i n i, vse se najempot otkrivle v oštri goloči: mrazi metafizične noči, to prekleto rebro kmičnega tiela, srabliva megla v možđani (E. Fišer, pjesma br. 7 iz ciklusa *Zlamenke iliti rieč človečja*, ulomak, isticanje M.V.).

[18] Galović izravno spominje smrt samo u pjesmi *Mesečina*, u ciklusu *Pramalet*. Sličan je ugođaj i u pjesmi *Stari grad*, zadnjoj u ciklusu *Pramalet*.

M e t a f i z i č n a č k o m i n a povsud (E. Fišer, *Post scriptum*, ulomak, isticanje M.V.).

I svietliju, svietliju vu samem srcu s v i e t s k e č k o m i n e (E. Fišer, *Na križopotju*, ulomak, isticanje M.V.).

U Fišera *čkomina* je *apsolutna metafora* (Hans Blumenberg). Od uobičajene svakodnevne razlikujemo metafizičku primjenu riječi čkomina/šutnja. Da šutnja može biti i m o l i t v a nalazimo u religiji Egipta, u Plotina, neoplatoničara i neopitagorejaca, i u mistika svih religija. *Dok je duboka šutnja svima vladala i noć brzim tijekom stigla do sredine puta, jurnula je Tvoja svemoguća riječ s nebesa* (Knjiga mudrosti, 18, 14). Šutnja se povezuje s tišinom, a obje i sa smrću: *čkomi kao grob, grobna tišina*. Osjećaj koji imamo kada nastane muk, neugodni tajac nakon prestanka razgovora, prema profesoru Branku Bošnjaku prispodobiv je s umiranjem. Primjer je iznesen u predavanju o Plotinu, čija filozofija završava u šutnji. Usporedi: *muk* – zatišje nakon prestanka razgovora; grč. *myein* – zatvoriti oči ili usne; lat. *mutus* – nijem; staroslavenski *mlčati* – čkomiti, šutjeti.[19]

Racionalisti kažu da šutnja ubija riječ, a riječ šutnju. U Fišera međutim *rieč* i *čkomina* ne isključuju se već uvjetuju i nadopunjuju jedna drugu u kruženju oko neizrecivog. *Samo u istinskom govorenju moguća je prava šutnja*.[20]

[19] U Galovića *ne čkome* samo ljudi (*Kopači, Plavo nebo*) nego i lastavice *čkome* i *samo lete* (*Lastavice*) kao što *vu tišini saki list čkomi*. I u glasovitoj Goetheovoj pjesmi *Putnikova noćna pjesma*, ptice također šute (*Die Vögelein schweigen in Walde*).

[20] *Nur in echten Reden ist eigentlieches Schweigen möglich* (Martin Heidegger, *Sein und Zeit*, Max Niemayer Verlag, Tübingen, 2006., 19. izdanje, § 34, str. 165.)

THE WONDER OF LANGUAGE

Gloss to the Kajkavian Lyrics of Ernest Fišer (on his 80th birthday)

By Marijan Varjačić, Varaždin

Summary

In his approach to Ernest Fišer's Kajkavian lyrics, the author proceeds from the phenomenon of the poet's returning home, i.e., returning to his homeland, mother tongue. He thereby follows Wilhelm von Humbolt's philosophy and its influence on contemporary philosophy and linguistics. Significant for Fišer's Kajkavian poetics is Humbolt's thesis that language should not be considered as something dead and final, but more as being in the process of conceivment. An important segment in the article is about the relationship between Fišer and Galović.

Key words: Kajkavian poetry; homeland; homeland, i.e., mother tongue; "rieč, čkomina, smrt"; Fran Galović; Wilhelm von Humbolt; Martin Heidegger; Ludwig Wittgenstein; Hans-Georg Gadamer.

METAFIZIČNA ČKOMINA, POVSUD

Izbor

Ernest Fišer, Varaždin

(Morje zvun sebe, 1978.)

ZLAMENKE ILITI RIEČ ČLOVEČJA

1.

Človek, to joko zemeljsko, diete stoletja prešlih i budučih, a zdavnja vre otrgjen od svoje osi: zdaj čujemo njegva kervava svetla, spodobna vumiručem vetru v globlini, zdaj čutimo njegvu rieč na vustima svojim. Rieč ka je središče vsih cajtov, i vsih strahov takaj, rieč kaj nam je jedina išče preostala, skuplena v sebe, ar za nas. Rieč kaj čkomi i grmi, rieč zaprav strašno vusamlena, onak kak so jo zgovarjali vumiruči predki, vu skradnji vuri, zanavek: Rieč Človečja.

---

joko, oko - *zdavnja vre,* odavno već - *zdaj,* sad - *spodobna,* nalik (na) - *ka,* koja - *vsih cajtov,* svih vremena - *takaj,* također - *išče,* još - *ar,* ali ipak - čkomi, šuti - *vu skradnji vuri,* u zadnjem času (pred smrt)

3.

On zna vse grenkobe i moke ludske, ciela morja samine kaj stiščena zdihavleju, vusta prekpuna svetloče, joko kaj truhne negdi na kraju Svieta: v gostim mlazima vudira njegva nada, ufanje vu nas – marlivu decu prihodnosti, vu vse ono kaj nas dela človečjim, bolšim i potrebnejšim sebi. Mudna so ta leta na reskrižju poti, zmed zahliknjenim obrazima kaj nečemo jih znati, a rastejo v nami, grableju živce, rastačeju kotrige, polehko i brez glasa. Kak sliepi potepuh dugo premeče se

v žilam zgromlena čkomina, več čistam smrtna, jena.

---

grenkobe i moke, gorčine i muke - *morja samine,* mora samoće, usamljenosti - *zdišiju,* uzdišu - *vudira,* prodire - *ufanje,* nadanje; vjera - *mudna so ta leta,* spore su te godine - *na reskrižju poti,* na raskršću putova - *zmed zahklinjenim,* među zagrcnutim - *restačo kotrige,* rastaču zglobove - *potepuh,* skitnica, beskućnik - *zgromlena* čkomina, zgromljena šutnja - *jena,* jedna

7.

Gda jesen f plamteči obleki zmed brege međimorske zajde, vsa zanesljiva za žmetne joči, na samem sevru Svieta – vrieme se zblokera, zanemiju vusta griešna: v oživlenim senjam rieči zgubiju vriednost ufanja, vriednost krvi, zemle kaj nas hrani. Znutra, vu sveti čkomini, vse se najemput otkrivle vu oštri goloči: mrazi metafizične noči, to prekleto rebro kmičnega tiela, srabliva megla v možđani. Lestor vužgane zviezde, kak buogi lampaši v šumi, trgajo se z nebeskoga ščita i curiju, sliepe, curiju vu morje keroga nega...

---

f plamteči obleki, u plamtećem ruhu - *zmed,* među, između - *za* žmetne, za otežale (teške) - *zblokera,* zaustavi (zablokira) - *vu sveti* čkomini, u svetoj šutnji - *goloči,* golotinji - *lestor vužgane,* jedino upaljene - *buogi lampaši,* kao ubogi fenjeri - ščita, štita - *keroga nega,* kojega nema

RIEČ GOREČA

Goranu vu spomen

V sakem od nas čepi po jena smrt, čkomi vekvečni rihtar, strašen vu svoji samini, kakti žerjav vu nočni črnini, v lubavi i mržji jednak. Nikaj vre neje čuti: a morti to, itak, vuhko šepečeju vetri, ili trepeču lastavičke, vu presečenom gutu, mozbit to friško skopane joči senjaju protuletje? Je ne znati. Sam smert je povsud, gleč, se stiha smica, kak nož kaj brez falinge posluje – žuhko, žuhko...

Vumrl je Pesnik, nit groba mu nie, aľ rieč je njegva goreča, živa, kak roža jognjena znovič rojena, plamteča, zmed zmešanim travam ludskim, svetleča vu dalšinu, zmed kugam i kaštigam, rieč kaj je človeku – rieč, a ne zapoviest, tabor i kob: rieč kak mementuš zanavek otprt vu nami, kak luč na temnim stezam, kak nevniščeno detinstvo zemle.

čepi, čuči - *rihtar*, sudac - *žerjav*, vuk - *vre,* već - *morti*, možda - *itak*, ipak - *mozbit*, moguće - *je ne znati,* ne zna se - *brez falinge*, bez pogreške - *nit groba mu nie*, ni groba mu nema - *zmed kugam i kaštigam*, između (vremena) kuga i kazni - *kak mementuš*, kao memento - *nevniščeno*, neuništeno

NA KRIŽOPOTJU

Ars scribendi: Kuliko nam išče materinska rieč dopušča da seme ji znovič sadimo, zemlu spreorjemo, nebo fkanimo? I kaj je KAJ ak' ništ ne znači, neg' lestor zvoni, šuple blešči, i vragu i ljudem na pokoru, vre jezero let v popevkam jednak!? Velim: noč, stekli pes, pavučina. Ali se nikaj pripetilo nie. Tote rieči brez življenja jesu dokač goder duhu i farbu ne dobiju, frišku ranu senj, v žuhkem vitiznanstvu kak i vu jeziku sakdašnjem.

Poetov prošecije ciele, kakti bistričkih bokcov, ftopilo se v goli mužiki rieči, v robači od megle, fatamorgani, jenom KAJKANJU brez mere. So kričali, so bečali, so kmečali, srcedrapatelno dušu prežmikali i vu žepu figu stiskali – Petričini papagaji! I zdaj smo na križopotju: Kak dale iti, a furtinavek SVOJ i NOVI biti ‑ z riečima starinskim, majčinskim i pravim, a od pamtivieka našim? Kak jih, najzadnjič, OTPRTI ZNUTRA, vputiti jih v ZUTRA, zreči i ono kaj povedati se nemre?

Tak. Sem to štel reči, šepnuti vu vuho kero more čuti, nigdar jakši v ljucki slaboči. Tre vuprti joči vu vse kaj se ne vidi, ar se zna, jerbo je odnavek vu nami. Očutiti vroči žitek rieči domovinskih: ZEMLA, KRV, KAJKAVŠČINA. I gleč: z devičanjske beline papera – vsim filozofijam ftruc, poetikam takaj, potlam haharov, pilkov i diletantov vsih – *rieči zavičajne* pršeju, nevništčene, žive, nekam v dalšinu, kak mladi golobi z tople hiže možđanih. I svietliju, svietliju po novim stezam, v samem sercu svietske čkomine.

---

ars scribendi, umjetnost pisanja - *se nikaj pripetilo nie,* ništa se nije dogodilo - *tote,* te (ove) - *dokač goder duhu i farbu ne dobiju,* sve dok miris i boju ne dobe - *frišku ranu senj,* svježu ranu snova - *vitiznanstvo,* nauk o pjesničkom umijeću - *kakti bistričkih bokcov,* poput bistričkih prosjaka - *na križopotju,* na raskršću (raskrsnici) - *kero,* koje - *tre vuprti joči,* treba usmjeriti oči (pogled) - *ar,* jer; ipak - *ftruc,* za inat - *potlam haharov, pilkov i diletantov vsih,* nakon svih krvnika (egzekutora), grobara i diletanata - *nevništčene,* neuništene (neuništive)

DROBI SE VRIEME

Življenje se razlistavle po meri naših rieči, po meri naše kervi, i senji, vu svetlu i senci, živo kuliko i rieči živijo. I steze šterima blodi, to črno guščarje slovâ, i rezburkani zidi v nami – vse ftaple se v luknji rieči, kakti f kužnem želocu Svieta. I ništ neje zvun rieči. Z onkraj pak vsega, kaj je ne moči zreči, nit življenja ga nega. Tam prama zviezdami čist postiha drobi se vrieme, neumno i škuro, sam sliepo gledeč vu sebe – *zibelku smerti.*

šterima blodi, kojima luta - *rezburkani*, uznemireni, uzburkani - *kaj je ne moči zreči*, što je nemoguće iskazati, neizrecivo - *škuro*, mračno, opskurno - *gledeč*, gledajući - *zibelku*, kolijevku

Cajngeri življenja
(Pohvala tihom slogu, 1979. - 2003.)

PRAH ZEMELJSKI, TENJA

Anici, sponova

Tenja življenja i tenja smrti – jena su tenja, jedina, človečja slika, temno svetlo kaj senja Svietsku Noč. Tenja kakti žena, gda spi krej mene, i zaprtimi jočmi gledi, niemo i večno, črez otprto serce, nekak v dalšinu, zalubleno, niežno. I vse zgledi kak negdar, a nikaj več neje kak negdar, niti igdar bilo bu.

Ar, kak iti dale, vu skradnji tenji, kak zatravlena senja, vse tenjši i vse žmetneši znutra? Bi štel razmeti svoj glas, totu mužiku čkomine, tē rieči skamenjene v slova, črne kak zgromlene soze, kaj polehko dušu dušiju. *Bi štel zanavek biti...* tvoja tenja.

Prah zemeljski, kmičen, zesigurno ništi obraze, roke, vse: a gleč, tuliko drevja, ciele šume svetloče rasteju v tvojim jočmima! Ili je to, morti, sām rascveli čemer, iliti šipek bleščeči kaj zvil se je vu trnov venec na moji glavi? Skončano hrepenjenje? Smrt?

I najzadnjič: Kaj moreju rieči? Kaj moreju buoge bogice, vezda gda tebe nega, gda žitek jim vdehnuti nemreš, nakinčit jih z ludskim smiehom, radostjom žene v zreloči, majčinski skoznuvati ž njimi, kak z rojenom decom? Ništ i – vse...

Viš, heraklitski jogenj vre popevle v tvoji duši, zmirom, nevlovljen za beteg vsakdašnji, vekvečno novi, joščer nespoznati. Kesno je za lubav, kesno za misel liepu, kesno za vse: več se denì i zmučena zorja vudira, plezi črez mene, bieloga lica kakti zima. Zabadav zmišlam rieči kaj bi te živu vrnule doma: i strah, i krič moj preobrača se v tenju, i v kervavi spomen, a vanjkuš prazen vzalud čaka tvoj sen. Je to, mozbit, temni začetek, ili moj konec, kraj?

Sam jeno bumo dihanje v plučima zemle, vekomaj.

(1979.)

---

tenja, sjena - *jena,* jedna - *krej,* kraj, pokraj - *jočmi,* očima - *dalšinu,* daljinu - *zgledi,* izgleda, nalikuje - *kak negdar,* kao nekoć - *nikaj več neje,* ništa više nije - *ar,* ipak; ali - *vu skradnji tenji,* u zadnjoj sjeni (preneseno: poput mrtvaca) - *vse* žmetneši, sve teži - *bi* štel, htio bih - *polehko,* polako, lagano - *kmičen,* mračan - *zesigurno ništi,* zasigurno uništava (rastvara) - *tulika drevja,* tolika stabla - šipek, ruža - *kaj zvil se je*, koji se izvio (razrastao) - *skončano hrepenjenje,* dokončana čežnja - *kaj moreju buoge bogice,* što mogu uboge sirote - *vezda,* sada - *gda* žitek *jim vdehnuti nemreš,* kad život im udahnuti ne možeš - *nakinčit jih,* nakititi ih - *skoznuvati ž njimi,* bdjeti s njima - *vre,* već; ipak - *zmirom,* neprestance, sveudilj - *beteg vsakdašnji,* svakodnevna bol (bolest) - *denì,* sviće, razdanjuje (se) - *preobrača,* preokreće - *vanjkuš,* jastuk - *vekomaj,* vjekovima (zauvijek)

JESEN VU BRATISLAVI

Megleni canjki pritiščeju Dunaj, pleziju v hiže i v pogjene glave, gnjetu, misel dušiju, vse, kak da bi skriti nekaj šteli kaj skriti se nemre, nigdar. I vse je nekak najemput blizu, preblizu zemli, žejni rodici, vse se vu njo fpiti hoče, zmed žile zevleči, kakti beteg, struhla rieč, smrt...

Gleč, niti tenja nas naša ne raspoznavle več: Morti to kroli žgaravica Svieta, čistam znutra, vu žilam i v možđani, ili popuhavle samopozablenje? *Skoznuvle tisučletna misel?* Gdo bi znal.

Po Dunaju vezda plavaju joči, kervave zviezde cesarskoga grada, se ftaplja *Požunski ghetto,* blodiju duhi luteranski, skamejeni vojaki otpozdravlaju deci: SE ČUTI JESEN. Ze vsake pak stvari, draga, sejenak zdeno vudira spomen, jena mužika brez glasa, kakti biela zorja na tvojim obrazi. Sme ovdi stranjski, zgledì, stranjski vu sebi, stranjski med Slavjani, praf zgublene mravle v mrzlemu gniezdu.

Ampak, gde sme to mi, kaj sme zaprav mi?

I kaj je – z ljudmi?!

(1979.)

---

megleni canjki, magleni dronjci - *pleziju v hiže*, plaze u kuće - *nekaj šteli,* nešto htjeli - *žejni rodici*, žednoj rodilji - *vse se vu njo fpiti hoče*, sve se u nju želi upiti (uvući) - *kroli*, podriguje - *popuhvle samopozablenje*, pirka samozaborav - *skoznuvle*, bdije - *se ftaplja*, utapa se - *blodiju duhi*, glavinjaju duhovi - *se čuti*, osjeća se - *sejenak zdeno vudira spomen*, svejedno hladno nadiru uspomene - *sme stranjski*, stranci smo - *zgledi*, izgleda

PROTULETJE BREZ IMENA

Ar, živlenje se negdi nastaviti mora, vu žilam poteči, znebuha se v ognju najti, kakti vatrogasec vu pižami. Viš, tu spod kožom je sonce, žitek, vse; i žuhki bombek dozrevle, se otpira vu spomen, boleči, v rieči vse menje naše, vse menje ludske...

Sama samina, nevola kak metek v možđani.

I tak, ništ neje za stalno: vu sakom se času sponova stišču lubav i mržja, liepost z grdobom, duša pak s tielom sprhlivim – prfka jednačba vu tetrapaku. I mi se, znovič, kakti držimo za roke, a ti nesi z menom, ti gladim obraze, a čutim da senjam, i kmica je vuni, kmica vu nami, povsud...

Protuletje brez imena: od vsega sme, čvrček, jen malički diel, a – nigdi nas nega!

---

bombek dozrevle, pupoljak zrije - *vse menje*, sve manje - *sama samina*. sama samoća - *sprhlivim*, trulim, istrunulim - *čutim da senjam*, osjećam da sanjam - *čvrček*, cvrčak - *jen malički diel*, jedan majušni dio - *nigdi nas nega*, nigdje nas nema

POST SCRIPTUM

Zdaj spisuvlem ove znake kak da mi je zadji pot. Mozbit je to jedino kaj morem? Gdo zna. A morti se lestor branim, v riečima putuvlem, kak njiva sen, kak zablodeli oblaki, brez početka i konca, odnavek? A morti me, zaprav, i neje. Ali je je moj ris, jeno ufanje ledveno, nezahodnost, stokratno zlamenje. I samopozablenje: biti v rieči kakti v čunu, a morja takaj neje, nit ga igdar bilo je.

Metafizična čkomina*, povsud.*

Medtemtoga – so zrasli soliterji, fučkaju fabrike, dunjčeju mašine, krepavle vrieme. Tisučletni navuk kak piesek v gutu! A joči Rangerove krave, vu Stridonu, joščer fajtne mučiju, zmirom ze zida glediju, nekam vu dalšinu, zaniemele od tulike lepote. Medtemtoga – Perun triebi vuši, Einstein v grobu kune, razgrajenim nebom se kušuvleju sveci, najhrabrejši ftiči curiju prvi, vu slavi i krvi, oni najslabejši i dendenes čepiju vu staračkem domu. Nikaj se, daklem, spremenilo nie...?!

Vu visoki peči stoletja brez mere vri.

---

kak njiva sen, kao njihova sjena - *ali je je moj ris,* ali jest moj krug - *nezahodnost,* neprolaznost - *samopozablenje,* samozaborav - *medtemtoga,* između toga, u međuvremenu - *dunjčeju mašine,* lupaju strojevi - *kak piesek v gutu,* kao pijesak u grlu - *joščer fajtne mučiju,* još (uvijek) vlažne šute - *zmirom ze zida,* šutke sa zida - *ftiči,* ptice

MACBETH NA FAJRUNTU

Borisu Švaljeku

Otoki, drevje i ladje na igli senji! Putuvlemo, kašlemo, hmiramo: je l' to zemlica naša, il' z risanki detečih, človek kaj išče človeka, kak igračko, ili človekova tenja, stvarnejša od njega samog?

Raj na tešče.

Nišče ne premišlavle trdinu tvega putovajna, grenki žmah Svieta, zrisanoga znutra, kakti skončanje vida rojenog. I vse zgledi čist vsakdašnje: skunkač, želva, eroplan, brieg. A vse bleščeče, na drfteči belini papera, kak v korenu prapočetkov. Morti to čutimo zrušeno vrieme, neskvarjenu lepotu, prekpuni čkomine, il' gramatiko pekla, na samem poceku kervi? Morti.

Macbeth na fajruntu.

Viš, vu tvem joku raste neskončna noč, a stvoritel si vsih stvari, njiv otec i sin, na mliečni stezi življenja, z grenkobom na zmes. Sadje tvoje je duše: doteknuti i vse ono nerazovno, nezrečeno i tajnovito, sveto, i cielo poviest ludske hudobe kakti bedastoče, najzadnjič pak zbantuvati, friško sprekluvati, v jenem jedinem risu, dopelati do zreloče, preobrnoti, skoznuvati, zvrh vsega kak pred skradnje

pitajne.

Sluboda risanja – na jezero diel!

(Morje zvun sebe, 1978.)

---

išče človeka, traži čovjeka - *na tešče,* natašte - *grenki žmah,* gorki okus - *zgledi,* izgleda - skunkač, punoglavac - *želva*, kornjača - na samem poceku, na samom pragu - *viš,* gle - *tvem,* tvom - *neskončna,* beskonačna - *z grenkobom na zmes,* pomiješano z gorčinom - *sadje,* voće - *nerazovno,* nerazumljivo - *hudobe,* zloće - *zbantuvati,* uznemiriti - *risu,* potezu - *skoznuvati,* bdjeti - *zvrh vsega,* povrh svega - *na jezero diel,* na tisuću načina

Životopis – Ernest Fišer

Pjesnik, književni i likovni kritičar i publicist ***Ernest Fišer*** rođen je 2. svibnja 1943. u Zagrebu. Osnovnu školu polazio u Maloj Subotici i Čakovcu, a gimnaziju završio u Varaždinu. Na Pedagoškoj akademiji u Čakovcu završio je 1963. studij likovnih umjetnosti i stekao zvanje nastavnika tog predmeta. Na zagrebačkom Filozofskom fakultetu diplomirao je jugoslavenske književnosti i jezike (danas studij kroatistike) te studij filozofije, a na doktorskom studiju Filozofskog fakulteta u Osijeku potvrdio je magisterij znanosti, te mu je kao doktorandu odobrena tema doktorske disertacije "Književno djelo Zvonka Milkovića".

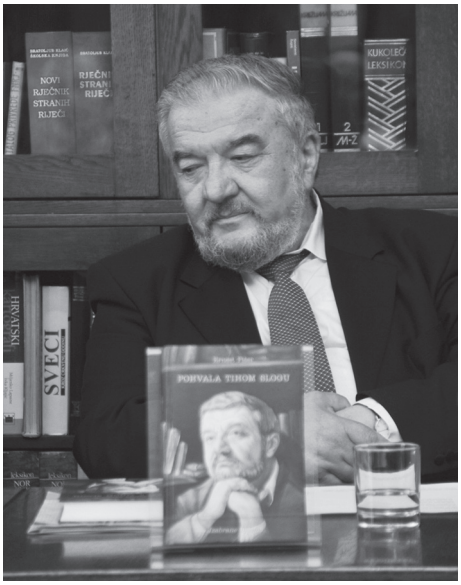

Književnik Ernest Fišer

Kao likovni pedagog radio je u osnovnoj školi u Domašincu (1963-65.), a potom je bio profesionalni novinar u čakovečkom tjedniku *Međimurje* (1966-1971.) i prvi urednik Radiostanice Čakovec (1969-71.). Djelovao je kao urednik svih izdanja Kulturno-prosvjetnog društva "Zrinski" u Čakovcu (1971-72.), a u razdoblju 1972-79. bio je urednik u Izdavačkom odjelu čakovečkog Tiskarsko-izdavačkog zavoda "Zrinski". U tom poslu priredio je za tisak i svojim predgovorima popratio oko stotinjak knjiga suvremenih hrvatskih pisaca.

U Varaždinu djeluje od 1979. godine, prvo kao arhivski djelatnik u Povijesnom arhivu (1979-82.), potom kao profesionalni urednik uglednoga književnog časopisa *Gesta* (1982-87.) i direktor Hrvatskog narodnog kazališta (1985-87.). Dužnost ravnatelja Gradske knjižnice i čitaonice "Metel Ožegović" u Varaždinu obnašao je od 1987. do 1991., a od tada pa do svog umirovljenja 2011. godine bio je direktor i glavni urednik najtiražnijega hrvatskoga pokrajinskog tjednika *Varaždinske vijesti,* u kojem se kontinuirano javljao kolumnama, intervjuima, reportažama i drugim novinskim prilozima.

Kao varaždinski gimnazijalac prvom se pjesmom javio 1959. godine u zagrebačkom srednjoškolskom časopisu *Polet*. Od tada svoje pjesme, književne i likovne kritike, studije i eseje kao i novinske polemike i članke objavljuje u *Studentskom listu, Vjesniku, Telegramu, Oku, Hrvatskom slovu* i *Vijencu,* te u časopisima *Forum, Kolo, Republika, Život, Gesta* i *Kaj.* Bio je jedan od pokretača izdavanja *Međimurskog kalendara* (1969.) i *Kajkavskog kalendara* (1970-72.). Kao glavni urednik Fišer je uređivao i časopis *Kaj* (1990-93.), a od 2009. godine glavni je urednik Matičinog časopisa za književnost, umjetnost i kulturu *Kolo.*

Ernest Fišer član je Društva hrvatskih književnika od 1969. godine, a bio je i njegov potpredsjednik u mandatu od 1985. do 1987. Dugogodišnji je član Matice hrvatske, jedan od obnovitelja rada njenih ogranaka u Čakovcu (1989.) i Varaždinu (1990.), a od 1994. je i predsjednik varaždinskog Ogranka Matice hrvatske. Član je Hrvatskoga novinarskog društva od 1970. godine, gdje je u više mandata bio član Središnjeg odbora i predsjednik Županijskog vijeća HND-a Varaždin. Od 1998. redovni je član Družbe "Braća hrvatskog zmaja", a od osnutka (1994.) član Varaždinskoga književnog društva i Ogranka DHK Čakovec-Varaždin.

Za svoj pjesnički rad Fišer je višestruko nagrađivan. Čak četiri književne nagrade osvojio je svojom kajkavskom zbirkom *Macbeth na fajruntu*: 1) *Maslinov vijenac* (2014.); 2) Nagradu *Fran Galović* (2014.); 3) Nagradu *Katarina Patačić* (2014.); 4) Nagradu HAZU *Dragutin Tadijanović* (2015.). I za pjesničku zbirku *Doba nevremena* (Alfa, Zagreb, 2016.) dosad je nagrađen dvjema književnim nagradama - 1. nagradom za poeziju Hrvatskog slova (2015.) i 2. nagradom za poeziju Zaklade "Terra Tolis" (2016.), dok je posljednjom zbirkom pjesama *Preludij za anginu pectoris* (Tonimir, 2017.) osvojio prestižnu pjesničku nagradu "Tin Ujević" koju dodjeljuje Društvo hrvatskih književnika.

Dobitnik je i dviju profesionalnih novinarskih nagrada – *Zlatnog pera* i *Zlatne kartice* (1995.), te medalje *Milan Grlović* (2003.) za iznimne zasluge za Hrvatsko novinarsko društvo, a nagrađen je i plaketom *Ivan Lukačić* (1995.) za stručni publicistički rad (za monografiju *Varaždinske barokne večeri*). Odlikovan je *Redom Danice hrvatske s likom Marka Marulića* (1996.), a za svoj značajan književni, kulturološki i novinarsko-publicistički rad nagrađen je 2003. *Nagradom grada Varaždina za životno djelo,* uz 60. obljetnicu života.

Bibliografija Ernesta Fišera

Ernest Fišer objavio je 13 samostalnih pjesničkih zbirki: *Nagrizeni anđeo* (1965.), *Drugi silazak* (1968.), *Ishodišta* (1972.), *Morje zvun sebe* (1978.), *Sjeverozapad* (1981.), *Majstori zebnje* (1982.), *Otisci* (1989.), *Varaždinski nocturno* (pjesničko-grafička mapa, s grafikama S. Macolića, 1997.), *Pohvala tihom slogu* (izabrane pjesme, 2003.), *Macbeth na fajruntu* (sabrane i nove kajkavske pjesme, 1978.-2013.), *Doba nevremena* (2016.), *Preludij za anginu pectoris* (2017.) i *Trošenje nade* (izabrane pjesme, 2019.). Uz nabrojena izdanja, Fišer je i autor prve *Antologije hrvatskog dječjeg kajkavskog pjesništva* (Zagreb, 1976.), zatim likovne studije *Barokni iluzionizam Ivana Rangera* (1977.), zbirke književnih rasprava i eseja o hrvatskom poslijeratnom kajkavskom pjesništvu *Dekantacija kajkaviana* (1981.), te likovne monografije *Slavko Stolnik* (1985.), dvije glazbene monografije - *Varaždinske barokne večeri* (2020.) i *Mirjana Bohanec Vidović* (2021.), kao i knjige *Novinstvo Varaždina* (1995.) – potonje u suautorstvu, kao i nekoliko publicističkih izdanja.

Kao pjesnik Ernest Fišer zastupljen je u više antologija suvremenoga hrvatskog pjesništva, primjerice u antologiji Slavka Mihalića *Novi hrvatski pjesnici* (Zagreb, 1968.); u antologiji hrvatskoga duhovnog pjesništva *U sjeni transcedencije* (Zagreb, 1985.) Nevena Jurice i Božidara Petrača; u antologijama kajkavskoga pjesništva Jože Skoka *Ogenj rieči* (Zagreb, 1986.) i *Rieči sa*

zviranjka (Zagreb, 1999.); u antologiji hrvatske poezije u prozi Zvonimira Mrkonjića, Hrvoja Pejakovića i Andriane Škunce *Naša ljubavnica tlapnja* (Zagreb, 1992.); kao i u antologiji suvremene hrvatske ratne lirike A. Stamaća i I. Sanadera *U ovom strašnom času* (Zagreb, 1992.). Također je zastupljen u hrestomatiji suvremenoga hrvatskog pjesništva *Skupljena baština* (Zagreb, 1993.) te u antologiji *Probrana baština – hrvatsko pjesništvo 20. stoljeća* (Zagreb, 2001.) Stijepe Mijovića Kočana, zatim u prvoj varaždinskoj književnoj hrestomatiji *Garestinski hortus verbi* Jože Skoka (Varaždinske Toplice, 2012.), kao i u nekoliko panoramskih izbora suvremenoga hrvatskog pjesništva na stranim jezicima.

Valja spomenuti da je Ernest Fišer zastupljen u *Hrvatskom leksikonu* (Zagreb, 1996.), *Leksikonu hrvatskih pisaca* (Zagreb, 2000.), *Hrvatskoj enciklopediji* (Zagreb, 2001.), *Hrvatskoj književnoj enciklopediji* (Zagreb, 2010.), *Enciklopediji Matice hrvatske* (2015.) i u nekoliko drugih leksikonskih izdanja. Njegove su pjesme prevedene na više stranih jezika (poljski, češki, slovački, engleski, njemački, talijanski, španjolski, mađarski, rumunjski, bugarski i dr.), a neke su mu i uglazbljene, i to kao šansone ili kao koncertne solo popijevke. Uglazbili su ih skladatelji Davor Bobić, Dragutin Novaković Šarli, Lidija Bajuk, Stjepan Mikac, Ivan Mežnarić i dr.

Izvorni znanstveni rad
UDK 398.8 : 821.163.42'282-1 : 807.1 (497.5)"17"
Primljeno 2023-03-13
Prihvaćeno za tisak 2023-05-10

JOŠ JEDNA LATINSKO-KAJKAVSKA RUKOPISNA PJESMARICA S KRAJA 18. STOLJEĆA

(Pjesmarica Pavla Matiča)

Ivan Zvonar, Varaždin

Sažetak

Tek otkrivena latinsko-kajkavska rukopisna pjesmarica svojim sadržajem povezuje sve dosad poznate rukopisne poetske zbirke iz devedesetih godina 18. stoljeća.

Svojim se izgledom i načinom zapisivanja napjeva i tekstova gotovo potpuno podudara s „Varaždinskom pjesmaricom starijom", premda je sigurno da ju je pisala druga ruka.

Niti tu, nažalost, nije poznat zapisivač, niti je točno označena godina, pa se samo iz slučajnih bilježaka na kraju sveska može saznati da je njegov vlasnik neko vrijeme bio Pavao Matič i da je rukopis dovršen prije 1797. godine.

Latinski dio obuhvaća repertoar duhovnih pjesama vezanih uz dijelove mise i crkvenu godinu, ali ima i zapisa koji izlaze iz tih okvira.

Osobitost zbirke je u tome što donosi cjelovita „Evanđelja po Marku" i „Luki" na latinskom i „po Mateju" na kajkavskom jeziku.

Iako nevelik, i kajkavski dio pokazuje jednu živu poetsku tradiciju koja se nije zadovoljavala samo pjevanjem nego i zapisivanjem.

Možda će koji sretan slučaj otkriti još poneki takav rukopis i na taj način obogatiti spoznaje o kajkavskom poetskom stvaralaštvu do sredine 19. stoljeća.

Ključne riječi: rukopisne pjesmarice; latinski i kajkavski zapisi; intenzivan život latinskih i kajkavskih popijevaka; devedesete godine 18. stoljeća

Uvodne napomene

Jedini, ali zato iznimno pouzdan, izvor građe za proučavanje kajkavskoga stihovnog poetskog stvaralaštva od njegovih početaka do sredine 19. stoljeća čine rukopisne pjesmarice.

Desetak duhovnih pjesama, koje je tiskom objavio Nikola Krajačević-Sartorius (1582. – 1653.) u svojim *Molitvenim knjižicama* iz 1640., da bi ih zatim, uz nekoliko novih tekstova, uvrstio i u *Svete evangeliome* iz 1651.[1], nije moglo pokazati sve bogatstvo duhovne poezije koja je živjela iznimno bujnim životom i na kajkavskom govornom prostoru od 15. (a vjerojatno i mnogo ranije) do pedesetih godina 20. stoljeća. Nije to mogao niti latinsko-kajkavski zbornik duhovnih pjesama *Cithara ortochorda*[2], koji je u izvjesnoj mjeri ujednačio crkveno pjevanje, ali nije zaustavio nastanak novih rukopisnih pjesmarica i novih zapisa tekstova i napjeva izvan *Cithare*.

I dok su duhovni tekstovi još kako-tako i objavljivani, prve je svjetovne kajkavske poetske zapise tiskom objavio tek Tomaš Mikloušić (1767. – 1833.) u svom *Stoletnom horvatskom kalendaru*[3], objavljenom 1819.

Drugim riječima, bez rukopisnih se pjesmarica sve do sredine 19. stoljeća uopće ne bi znalo da su postojale i svjetovne kajkavske pjesme.

Unatoč tome, o tim se zbirkama zna malo, a ono što se i citira, redovito se citira pogrešno.

Neoprostivo je što gotovo svi, i suvremeni, povjesničari hrvatske književnosti te rukopise nazivaju ***pučkim pjesmaricama***.

Ako se i zanemari pejorativni prizvuk pridjeva ***pučke***, to nisu pučke pjesmarice iz najmanje četiri razloga.

---

[1] Nikola Krajačević–Sartorius, *Molitvene Knyisicze*. Vszem Christusevem Vérnem Szlovenzkoga Jezika, priztoyne i haſznovite. *Z-dopuscsenjem Górnyeh, drugócs obilnéh píſzane, i* ſtampane. *Vu Posone. Na M. DC. XL. Leto.*

Szveti evangeliomi, Koteremi ſzvéta Czirkva Zagrebecska Szlovenzka, okolu godiſcsa, po Nedelje te Szvetke ſive: z-iednem kratkem catechiſmussem, za nevmetelne lyudi haſznovitem; Szvetlóga i Viſzoko poſtuvanoga Gozpodina Gozpodina Petra Petreticsa, Biſkupa Zagrebecskoga, Oblaztjum, i ztroſkom, i Szlovenzkem ſzlovom na ſzvetlo vun dani, i ſtampani. z-dopuſcsenjem Gornyeh Vu Nemskom Gradcze. Na jezero ſsezt zto pedeſzét i pervo leto. Pri Ferencze Widmanstadiuse ſtampare.

[2] *Cithara octochorda* seu Cantus sacri latino-sclavonici quos In Octo Partes, pro diverſis Anni temporibus, diſtributos; *Ut in Sclavoniæ Populis* Erga D E U M , Divósque anIMos aCCenDat: *Piá ſuá munificentiá in lucem prodire juſsit, REVERENDISSIMUS DOMINUS, DOMINUS* ***JOANNES ZNIKA***. *Almæ Vetuſtiſſimæ Chatedralis Eccleſie Zagrabienſi Cuſtos, & Canonicus Senior; nec non Abbas Eccleſiæ SS. Trinitatus de Petrovaradino. VIENÆ AUSTRIÆ, Typis Leopoldi Voigt, Univerſitatis Typ. Godina se vidi iz akronima: MDCCI (1701.)*. Drugo je izdanje tiskano 1723. također u Beču, a treće 1757. u Zagrebu. U drugom i trećem izdanju stoji u naslovu *Latino-Croatici.*

[3] Tomaš Mikloušič, *Ztolétni kalendar iliti dnevnik ztòlétni horvátski do léta 1901. kasúchi*. Po *Thom. Miklóushichu*, *Plebanusu vu Ztényevczu izpìszan, y na szvétlo* vàn dàn. Vu Zagrebu, MDCCCXIX.

Radi se o pjesmama *Popévka od Protulétja* (to je dosta slobodna, vjerojatno Mikloušićeva, parafraza ditiramba *Protuljetno drago vreme*), *Pésma od nestalnosti sveta* (preuzeto iz ostavštine Franca Patačića, 1738.? – 1776.), *Batrivozt vu tugi* i *Neztàlnozt Szvéta* (sve od str. 237. do 245.).

Prvo, sastavljali su ih za ono vrijeme natprosječno obrazovani ljudi koji su vladali latinskim, njemačkim, mađarskim, a na više se mjesta koriste i drugim zapadnoslavenskim jezicima.

Drugo, sve su te zbirke ispisane lako čitljivim rukopisima, a neke su i prava remek-djela pisarske vještine (npr. *Pavlinska pjesmarica* iz 1644.). Svaki se zapisivač strogo držao svog sustava grafema, pa već nakon nekoliko stranica prestaju problemi s transkripcijom tekstova.

Treće, to su bili unikati koje su pojedinci, najčešće kantori (od 17. stoljeća već i orguljaši) sastavljali za svoje potrebe i nisu mogli biti namijenjeni širem, gotovo potpuno nepismenom, puku.

Četvrto, možda i najvažnije, jedino nam te pjesmarice otkrivaju bogatstvo i duhovne i svjetovne barokne srednjoeuropske poezije na svoj način prenesene i na kajkavski govorni prostor. I dok je duhovna poezija u to vrijeme bila za čitav katolički svijet gotovo zajednička i zbog svoje stilske jednostavnosti relativno lako prenosiva iz jednog jezika u drugi, tu je i čitav niz složenih svjetovnih motiva koji su upravo na kajkavskom tlu ostavili zamjetne tragove i tako još jednom pokazali participaciju kajkavskih, kažimo ovdje pjesnika, u srednjoeuropskoj književnosti i kulturi. Valja spomenuti barem neke od tih motiva. Tu je, prije svega, čitav niz kajkavskih poetskih tekstova o materi čedomorki što ubija, odmah nakon poroda, svoja tri nezakonita sina da bi se kasnije mogla udati. Slijede opisi fantazmagoričnog sna mladog pastira kojemu tri vile (vještice) vade srce. Vrlo su uspješno obrađeni motivi o djevojci vojniku, o razbojničkom vođi kojega ubija i pokapa njegova družina, a tu je i balada o nesretnom zecu koja svoje korijene vuče od Hansa Sachsa (1494. – 1576.), najplodnijeg njemačkog srednjovjekovnog pjesnika. Iz rečenog se nameće zaključak da se te pjesmarice i danas smatraju ***pučkima*** samo stoga što su napisane na kajkavskom jeziku.

Svako stoljeće, od 16. do sredine 19., čuva poneku iznimnu zbirku koja jasno svjedoči o razvojnom stupnju kajkavskog govora (zašto ne reći jezika) i njegovih izražajnih mogućnosti, posebno kad se radi o poetskom stvaralaštvu.

Ovdje se spominju one koje izravno ulaze u kontekst ovog prikaza.[4]

[4] Sve je dotad poznate kajkavske rukopisne pjesmarice ispisane do preporoda (tu nije ušla Gajeva rukopisna ostavština, a ne spominje se niti *Gospin plač iz Erdelja*) sumarno prikazao pisac ovih redaka u Katalogu izložbe *Kajkaviana C r o a t i c a . Hrvatska kajkavska riječ*. Zagreb, 1996., pod naslovom *Kajkavske rukopisne pjesmarice do hrvatskoga narodnog preporoda.* Str. 285. – 315.

Najstarije zapisane primjere kajkavske poezije sadržava *Martjanska pjesmarica starija*, barem većim dijelom ispisana do 1593. godine.[5]

Među duhovne je pjesme, koje detaljno otkrivaju cjelovit repertoar kajkavskoga crkvenog pjevanja toga vremena, uvršteno i deset svjetovnih, od kojih barem četiri lirske pokazuju čvrstu vezu s hrvatskim Jugom, a jedan od tekstova predstavlja i iznimno detaljnu, povijesno utemeljenu, ritmiziranu reportažu o sigetskoj tragediji 1556., koju je ispisao preživjeli vojnik, neposredni sudionik u događajima.

Tri su rukopisa posebno obilježila 17. stoljeće.

Na prvo mjesto, svakako, dolazi *Dramatizirani kajkavski Marijin plač iz Erdelja*. To je najstariji precizno datiran kajkavski poetski tekst, a njegov se sastavljač i potpisao.

Finis per me Andreaß
Kneßajich. 2. die Martÿ
Anno ſalutis *1626.*

Cijeli *Plač* obuhvaća 882 dvanaesteračka stiha, a nastao je slobodnijom obradom *Evanđelju po Ivanu*. Ispisao ga je Andrija Knezajić koji je, na početku 17. stoljeća, na poziv mađarskog biskupa Pétera Pázmánya (1570. – 1637.), došao s grupom hrvatskih franjevaca u Erdelj (Sedmogradsku) sa zadatkom da uspore širenje protestantizma u istočne dijelove tadašnje Ugarske (danas Rumunjske).[6]

Kronološki slijedi opširnija zbirka latinskih i kajkavskih duhovnih pjesama uvrštena u *Pavlinski obredni priručnik*, u znanosti poznata kao *Pavlinska pjesma-*

[5] Taj je rukopis prvi uveo, nažalost vrlo sumarno, u povijest hrvatske književnosti tek Franjo Fancev (1882. – 1943.) 1935. pod nazivom *Mariborska pjesmarica starija* (jer ga je našao u Mariboru, gdje se i danas čuva u Univerzitetnoj knjižnici pod signaturom V: UKM, Ms 56.) Olga ga Šojat (1908. – 1997.) naziva *Mariborsko-prekomurska* i *Prekomurska pjesmarica*. Naziv je *Martjanska*, danas inače općenito prihvaćen, predložio slovenski etnolog i povjesničar književnosti Vilko Novak (1909. – 2003.) da bi zbirku nekako izdvojio iz svijeta od preko sto već opisanih prekmurskih pjesmarica.

Danas kulturnoj javnosti stoji na raspolaganju kritičko izdanje čitljivog dijela rukopisa: *Martjanska pesmarica*. Uredil in spremna besedila napisal Vilko Novak. Založba ZRC (Znanstvenoraziskovalni center SAZU), Ljubljana, 1997.). To izdanje u hrvatskoj književnopovijesnoj javnosti nije naišlo ni na kakav odjek.

[6] Rukopis su slučajno našli tek 1997. profesori István Kilián i Mária Zsuzsanna Pintér u erdeljskom mjestu Csiksomlyó, gdje je bio zazidan u prozorsku nišu. Hrvatskoj ga je i mađarskoj književnoj znanosti predstavio mađarski slavist István Lukács, a objavila Slovenika. Hrvatska samouprava Budimpešte. Budapest, 2000.

rica iz 1644. godine.[7]

Više je duhovnih pjesama iz te zbirke već bilo uvršteno u *Martjansku pjesmaricu stariju*, što jasno pokazuje kontinuitet pjevanja kajkavskih duhovnih pjesama na hrvatskom govornom prostoru.

Taj rukopis prvi put sadržava i notne zapise.

Potkraj 17. je stoljeća nastala u podravskom mjestu Drnje opsežna zbirka duhovnih i svjetovnih pjesama, potekla iz pera tamošnjeg dugogodišnjeg školnika (kantora i učitelja) Jurja Ščerbačiča pod, ne posebno istaknutim, naslovom: *Cantiones Georgÿ Scherbachich (1687.)*.[8]

I u toj se zbirci nalazi više duhovnih pjesama koje su već uvrštene u ranije zbirke, ali je posebno zanimljiv zapis s naslovom *Pasio Domini Nostri Jesu Christi Secundum Joanem* (str. 29. – 36.). Radi se o većem ulomku Knezajićeva *Gospinog plača* (obuhvaća 153 dvanaesterca), što pokazuje da je i na hrvatskom kajkavskom govornom prostoru postojalo više dužih ili kraćih prijepisa tog djela, jer je nezamislivo da bi netko po sjećanju mogao, gotovo doslovce, zapisati tako opsežan tekst.

Pjesmarica sadržava i dotad najopsežniju zbirku svjetovnih pjesama, među koje je uvrštena ritmizirana reportaža *Alia vero de Rebellione Comitis Petri Zriny* (str. 53. – 59.), povijesno provjerljiv opis zadnjih dana Urote zrinsko-frankopanske i smaknuća Petra Zrinskog (1621. – 1671.) i Frana Krste Frankopana (1643.? – 1671.)

Posebno mjesto ipak zauzima latinski zapis *Alia Cantio Comite Nicolao Zrinio* (str. 49. – 50.). Riječ je o iznimno preciznoj kronici tzv. Zimske vojne Nikole Zrinskog VII (1620. – 1664.) u proljeće 1664. godine u kojoj je Zrinski stigao do Osijeka i tamo spalio znameniti most Sulejmana Veličanstvenog (1494. – 1566.). Tekst je ispisan Ščerbačičevom rukom gotovo bez pravopisnih pogrešaka, čime je potvrđena zapisivačeva obrazovanost i briše sintagme ***pučka pjesmarica*** i ***pučki pjesni***k.[9]

---

[7] Danas stoji na raspolaganju hrvatskoj književnoj znanosti pretisak *Pavlinskog zbornika* u dvije knjige u redakciji Koraljke Kos, Lovre Županovića i Antuna Šojata. Urednici su Milan Moguš i Lovro Županović. Prva knjiga sadržava preslike originala (nažalost u crno-bijeloj tehnici, a zbirka je pisana u tri boje i s tri tipa pisma), a druga transkripcije tekstova i znanstvene komentare. Nakladnici su Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Nakladni zavod Globus. Knjige su objavljene u Zagrebu 1991. godine.

[8] Hrvatska je akademija znanosti i umjetnosti (Odsjek za etnologiju Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu) 2021. objavila bibliofilsko izdanje cijelog rukopisa s preslikom originalnog teksta i transkripcijama. Urednik je akademik Dragutin Feletar. Tekstove je transkribirao i popratni komentar napisao Ivan Zvonar.

[9] Profesor je Marko Rašić (1946. – 2021.) cijeli latinski tekst o Zimskoj vojni Nikole Zrinskog VII. preveo na hrvatski književni jezik, a prijevod je objavljen u *Dodatku* na kraju knjige.

Prvu je polovinu 18. stoljeća obilježio već spomenuti latinsko-kajkavski zbornik *Cithara Octochorda*, a zadnja desetljeća više opsežnijih rukopisnih zbirki.

Kronološki na prvo mjesto dolaze *Popevke Horvaczke popisane Letta 1780toga* nažalost nepoznatog zapisivača. Ista će ruka i 1796. prepisati spomenuti rukopis i dodati mu nekoliko novih tekstova. Sve su te pjesme svjetovnog, u više primjera misaonog značaja.[10]

Slijede *Pesme horvatske*, zbirka lirskih tekstova koje je skupila i 1781. dala kaligrafskim rukopisom prepisati u jedan svezak Katarina Patačić (1743. ili 1745. – 1811.).

To je u prvom dijelu mali ljubavni roman u kojem dva lirska subjekta, muški i ženski, iznose svoje osjećaje jedno prema drugom, često s primjesom ljubomore i blagom dozom ironije. Drugi dio ima izrazito misaoni značaj.[11]

Jedan je opsežan rukopis, danas poznat kao *Varaždinska pjesmarica starija*, najvećim dijelom ispisan do 1793. godine, pa se ta godina i uzima kao vrijeme njegova nastanka. Sadržava brojne latinske i kajkavske tekstove, a mnogi od njih imaju i napjeve.[12]

Latinski tekstovi prate crkvenu godinu, ali prikazuju i druge prigode. Više je njih posvećeno pojedinim svecima. Jedan duži latinski tekst, s naslovom *Cantilena de Gallis et Eugenio*, govori o Eugenu Savojskom (1663. – 1736.) i njegovim vojnim uspjesima.

Kajkavski dio predstavlja dotad najbrojniju zbirku i duhovnih i svjetovnih zapisa, a prvi put se donosi i više napitnica koje su se posebno njegovale na plemićkim i župnim dvorovima u 17. i 18. stoljeću. Osobitost je zbirke u tome što baca novo svjetlo na poetski rad Franca i Katarine Patačić, jer se više lirskih tekstova iz te zbirke može s velikom sigurnošću pripisati bilo Francu, bilo Katarini.

Rođeni je Samoborčanin Juraj Lehpamer (1763. - ?), od 1791. školnik (kantor i učitelj) i bilježnik u Kotoribi, skupio 115 duhovnih pjesama i od njih sastavio zbirku podijeljenu u osam dijelova prema crkvenoj godini.

---

[10] Oba je rukopisa detaljno predstavio pisac ovih redaka u radu Dvije manje poznate kajkavske rukopisne pjesmarice iz 18. stoljeća u ediciji Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzorju (Zbornik radova sa znanstvenih skupova – Krapina, 2007. – 2009.). Knjiga je objavljena u Zaboku 2011. u nakladi Hrvatske udruge Muži zagorskoga srca. Citirani se tekst nalazi na stranicama 19. – 42.

[11] Znanost danas raspolaže bibliofilskim izdanjem tog rukopisa u dva sveska. Prvi svezak sadržava preslike originala, a drugi transkripcije i opširnije popratne znanstvene komentare iz pera urednika Alojza Jembriha. Nakladnik je KAJKAVIANA – Biblioteka pretisaka 1. Zagreb – Donja Stubica, 1991.

[12] Zbirka je detaljno opisana u časopisu Kaj 1993. Usporediti: Ivan Zvonar, Rukopisne pjesmarice sjeverozapadne Hrvatske. Varaždinska pjesmarica I. – Kaj. Časopis za književnost, umjetnost i kulturu, br. 1. Zagreb, 1993. str. 21. – 44. Čuva se u Muzeju grada Varaždina i cijela je digitalizirana.

Zbirka je dovršena 1796. i naslovljena kao *Philomela sacra* (*Sveti slavuj*). To je, nakon *Pavlinske pjesmarice*, najbogatija i najljepše ispisana rukopisna pjesmarica kajkavskih duhovnih pjesama, nažalost bez napjeva. Samo nekoliko tekstova na kraju ima i notne zapise. Posebno se ističu lijepo oblikovani inicijali, a više latinskih *introitusa* povezuje sve duhovne zbirke iz 18. stoljeća.[13]

Tim se rukopisnim pjesmaricama danas pridružuje još jedna, kulturnoj javnosti dosad nepoznata, zbirka latinskih i kajkavskih pjesama uvjetno naslovljena kao *Pjesmarica Pavla Matiča*.[14]

Pjesmarica Pavla Matiča

Tvrde, okomitim cvjetnim ornamentima u plavoj boji ukrašene, korice, veličine 20 x 17 cm, uokviruju vrlo opsežnu zbirku latinskih i kajkavskih pjesama.

Nema, nažalost, glavnog naslova niti imena sastavljača odnosno zapisivača tekstova. Cijela je zbirka ispisana istom rukom, dosta ispisanim i lako čitljivim rukopisom. Gotovo svi tekstovi (osim nekoliko na kraju) imaju i notne zapise, i to menzuralnom romboidnom notacijom na četiri crte koja je čas ispisana crvenom, a čas crnom bojom. Čini se da je sastavljaču zbirke bilo posebno stalo do toga kako će budući pjevači koristiti njegove notne zapise pa ih objašnjava na prve

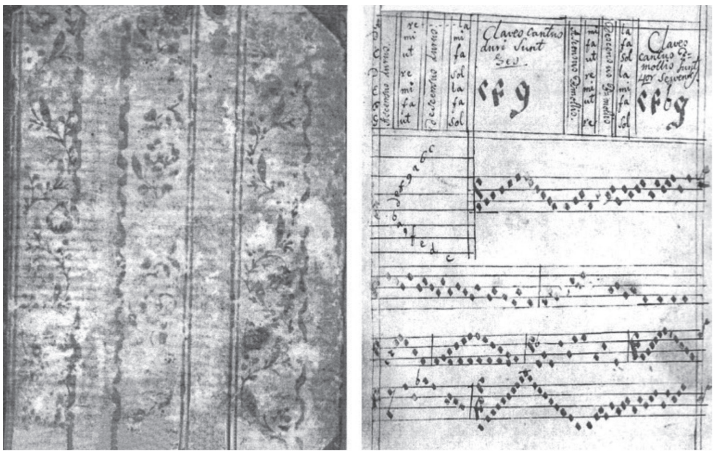

Prva korica knjige i prva, nepaginirana, stranica rukopisa

[13] Cijeli naslov rukopisa glasi: ***Philomela sacra*** complectens Cantiones croaticas pro˙ singulis per annum occurrentibus Festis collectas et conscriptas labore **Georgii Lehpamer**. Anno Domini 1796. (U slobdnijem prijevodu: ***Sveti slavuj*** koji sadržava svete hrvatske pjesme za svaki blagdan što se slavi u tijeku godine prikupljene i zapisane trudom Georga Lehpamera. Godina Gospodnja 1796.)

[14] Rukopis se čuva u Antikvarijatu „Bono" u Zagrebu, a sadašnji je vlasnik Anto Križan.

dvije nepaginirane stranice, pri čemu donosi osnovne značajke glazbenih rodova dura i mola te oznake tonova glazbenom abecedom i solmizacijom u kojoj je prvi ton još uvijek **ut** (danas **do**).

Upute o pjevanju završavaju na drugoj stranici zapisivačevom molbom: „Sancte Cherubine doce me cantare" („Sveti Kerubine, nauči me pjevati!").

Tek nakon toga počinje izvorna paginacija od str. 1. do 393. Dalje je sadašnji vlasnik rukopisa olovkom označio stranice do 418. U gornjem dijelu 419. stranice stoji samo naslov *Praefatio Paschalis* (*Uskrsno predslovlje*). Na sredini je 420. stranice zapisano: *Hujus libri Possessor Paulus Matich* (*Vlasnik je ove knjige Pavel Matič*). Pavao je Matič, dakle, bio vlasnik zbirke, ali se po rukopisu ne može zaključiti da je bio i njezin sastavljač. Zanimljivija je, međutim, slučajna bilješka na unutrašnjoj stranici zadnje korice: „Die 20. Maji 1797. solvit Georg Szelnek in computum fenilis flor 9 et 4^{xros} foenile autem dedi ipsi ergo 49 fl.", što se u slobodnijem prijevodu može protumačiti da je izvjesni Juraj Selnik 20. svibnja 1797. uplatio na račun za komorač 49. florina, zapravo dukata. Ista je ruka zapisala na latinskom da je inkvilin (stariji naziv želir – kmet bez vlastite zemlje) uplatio za godinu 1796./97. 9 florina. To su sigurni dokazi da je zbirka dovršena i uvezana nešto prije 1796. godine.

Kako tekstovi i napjevi po načinu zapisivanja gotovo potpuno oponašaju *Varaždinsku pjesmaricu stariju* iz 1793., nastanak se rukopisa može sa sigurnošću smjestiti u vrijeme između 1793. i 1796. godine.

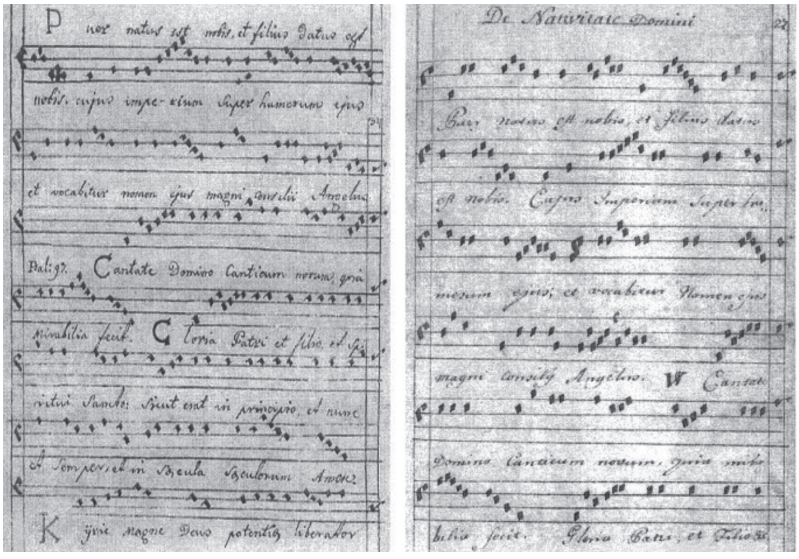

S lijeve je strane preslika teksta „Puer natus est..." iz „Pjesmarice Pavla Matiča" (str. 33. – 34.), a s desne iz „Varaždinske pjesmarice starije"(str. 27.)

Najveća je razlika ipak u tome što su svi zapisi u *Varaždinskoj pjesmarici* barem na neki način naslovljeni (*Kyirie*, *Sanctus*, *Gradualle* i sl.), dok je *Matičeva* pisana dosta nepregledno, a pojedine su tematske cjeline naznačene u posebnim okvirićima, npr. *Sequitur Prosa Sancti Michaelis Archangeli*, tako da je gotovo nemoguće odrediti broj latinskih tekstova.

Latinski se dio sadržajno u većoj mjeri poklapa u obje zbirke, ali je u *Matičevoj* znatno obilniji pa donosi i više novih zapisa.[15]

Jedino se u *Matičevoj zbirci* donose pasije (*Muke Kristove*) po Marku (str. 213. – 254.) i Luki (str. 254. – 255.) na latinskom jeziku i *Sequitur Passio Croatica - Pasija po Mateju* (str. 293. – 341.) na kajkavskom jeziku.

Zanimljiva je i latinski pisana pjesma o ugarsko-hrvatskoj kraljici Elizabeti.[16]

Latinski zapisi počinju bez naslova na prvoj paginiranoj stranici, i to tekstom:

Rorate coeli desuper
et Nubes pluant Justum:
Apriatur tera, et germinet Salvatorem. W.
Coeli enarrant Gloriam Dei,
et opera manum ejus anunciat firmamentum.
Gloria Patri, et Filio, et Spiritui Sancto:
Sicut erat in principio, et nunc et semper;
et in Secula Saeculorum. Amen.[17]

Osobitost je u tome što istim latinskim tekstom, pod naslovom *Introitus* (ulaz, uvod), počinju *Cithara octochorda*, zbirka Jurja Lehpamera *Philomela sacra*, a vje-

[15] Prostor ne dopušta da se pobroje svi primjeri, ali valja spomenuti barem neke u obje zbirke, pri čemu će se prva oznaka stranica odnositi na *Matičevu zbirku*, a druga na *Varaždinsku pjesmaricu*: *Alleluja ab arce siderea Gabriel intonit* (6. – 88.; 14. – 16.), *Sequitur Alia Prosa. Verbum bonum, et svave personemus*... (14. – 17.; 10. – 12.), *Ave hierarchia caelesta*... (26. – 27.; 41. – 42.), *O Virginum castissima pulchra* (28. – 29.; 42. – 43.), *Puer natus est nobis*... (33. – 34.; 27. – 31.)., *O amor, o amor*... (351. – 352.; 169. – 171.) i druge. Razlike su u zapisima minimalne, ovisno o prepisivanom izvorniku.

[16] Elizabeta Luksemburška (1409. – 1442.), kći Žigmunda (Sigismunda) Luksemburškog (1368. – 1437.) i Barbare Celjske (1392. – 1451.) bila je neko vrijeme i ugarsko-hrvatska kraljica.

[17] *Matičeva pjesmarica* str. 1, *Philomela sacra*. Prema *Google* Prevoditelju:
Nebesa gore su crvena,
a oblaci kiše pravdom:
zemlja je otvorena i klica spašena.
Nebesa su ispunjena slavom Božjom,
i nebeski svod navješćuje djela ruku njegovih.
Slava ocu i Sinu i Duhu svetomu,
kako bijaše na početku, tako i sada
i u vijeke vjekova. Amen.

rojatno je tako počinjala i *Varaždinska pjesmarica I*. kod koje, nažalost, nedostaje prvih osam stranica.

Isto se ponavlja i kod pjesme *Puer natus est*...

Puer natus est nobis, et filius datus est nobis.
Cujus imperium super humerum ejus,
et vocamitus nomen ejus magni consilii Angelus.
Psalm. 97. Cantate Domino canticum novum,
quia mirabilia fecit.
Gloria Patri, et Filio, et spiritui Sancto:
sicut erat in principio, et nunc, et semper,
et in saecula saeculorum. Amen.[18]

Nastavak teksta, koji počinje s *Kÿrie magne deus*..., Lehpamer je korektno preveo na kajkavski jezik (str. 15. – 17.). Sastavljači su svih triju zbirki odlično poznavali latinski jezik i bez problema su ga prevodili na kajkavski.

Za ovaj je kontekst ipak bitno što je u *Matičevu pjesmaricu* među latinske tekstove umetnuto i trinaest kajkavskih pjesama, od čega su tri svjetovne, a tu je i cijela *Pasija po Mateju*.

Iako ne posebno brojne, te pjesme ipak sadržajno povezuju sve već spomenute kajkavske rukopisne pjesmarice iz devedesetih godina 18. stoljeća.

Duhovne pjesme

U ovom se prikazu kajkavski duhovni tekstovi donose po starosti njihova zapisa. Na prvo mjesto, svakako, dolazi božićna popijevka *Narodil se je kralj nebeski*...

Neki povjesničari (F. Šišić) i povjesničari književnosti (V. Štefanić) nastanak te pjesme stavljaju u 13. stoljeće[19] tumačeći to činjenicom što jedino hrvatska povijest poznaje instituciju mladoga (mlađega) kralja i što se u Hrvatskoj nova godina sve do kraja 13. stoljeća računala od Božića (od 25. prosinca).[20] I tu nastaje prvi

[18] *Cithara octochorda* (1757.), str. 172. – 173., *Pjesmarica Pavla Matiča*, str. 33. – 38., *Philomela sacra*, str. 15., *Varaždinska pjesmarica I.,* str. 27.

[19] Usporediti: Vjekoslav Štefanić, *Narodil se je kralj nebeski* – u knjizi *Hrvatska književnost srednjega vijeka*. Pet stoljeća hrvatske književnosti. Knjiga prva. Nakladnici: Matica hrvatska – Zora. Zagreb, 1969., br. 70, str. 391. – 392.

[20] Već je hrvatsko-ugarski kralj Koloman (1074. – 1116.) postavio za mladoga kralja u Hrvatskoj svog sina Stjepana (hrvatski kralja Stjepan III., 1101. – 1131.). Posebno je značajan kao hrvatski mladi kralj vojvoda Bela, kasniji hrvatsko-ugarski kralj Bela IV. (1206. – 1270.), koji je 1226. presudio u sporu dvojice plemića oko posjeda Bistrica (danas Donji Vidovec) u Međimurju, što znači da je Međimurje tada pripadalo Hrvatskoj. Računanje je nove godine od Božića u Hrvatskoj prestalo smrću posljednjeg Arpadovića Andrije III. (1265. – 1301.).

problem.

Najstariji se tekst s prvim stihom *Narodil se je krally Nebeski* nalazi u starijem dijelu *Martjanske pjesmarice starije*. To je do danas jedini poznati zapis te pjesme.

Narodil se je kralj nebeski,
koga nazvesti šereg anđelski.
Na mladom leti veselimo se,
mladoga kralja mi molimo.
Njemu je ime zveličitel,
koga svedoči Anđel Gabriel.
Dalje se detaljno opisuje što znači Isusovo (ovdje Emanuelovo) rođenje za cjelokupno čovječanstvo, *nakon čega slijedi završetak:*
Zato hvalimo vsi oca Boga
ino dičimo sina njegova.
I s njim na vkup Duha svetoga,
to sveto Trojstvo jednoga Boga.
Na mladom leti veselimo se,
mladoga kralja mi molimo. Amen.
(Br. 50, rukopis str. 160. – 161.)

Daleko je poznatiji tekst, koji se pjeva i danas (ali u štokaviziranom obliku), prvi put, s napjevom, zapisan u *Pavlinskoj pjesmarici* iz 1644. (list 104b – 105b).

Ovdje se donosi dio mlađeg zapisa iz *Matičeve pjesmarice*.

Narodil se je kralj nebeski

Narodil se je kralj nebeski
od Marije čiste Device:
na tom mladom letu veselemo se,
mladoga kralja mi molemo.

Po njem je položen sveti Štefan,
pervi mučenik gospona Boga.
Na tom mladom &c.

Sveti Ivanuš preljubljeni,
među apostoli preobrani .[21]
Na tom mladom &c.

[21] Na tom mjestu u *Pavlinskoj pjesmarici* stoji riječ *preobrani*, a tako je i u *Matičevoj zbirci*. Češći je razumljiviji izraz *preobraženi*, a javlja se i *preodebrani*.

Dalje se nabrajaju blagdani božićnog ciklusa,
do Sveta tri kralja, kada i završava božićno razdoblje.
Pjesma završava uobičajenom formulom:

Hvaljeno budi sveto trojstvo,
hvalu mi zdajmo Gosponu Bogu.
Na tom mladom &c.

Daj nam Bog zdravlje ino veselje,
na tom mladom ljetu vsega obilja.
Na tom mladom &c.
(Matič, str. 59. – 60.)

Istu verziju teksta, nakon *Pavlinske*, sadržava u Ščerbačič*eva pjesmarica* (str. 12. – 13.) s iznimkom da taj zapis završava dvostihom:

Zdrav nam budi naš Gospon Gospodar
komu je Bog dobre gosti dal &c.

To je najavljen prelazak u klasičnu koledu.

Slijede zapisi u sva tri izdanja *Cithare* (s napjevima), u *Varaždinskoj pjesmarici starijoj*, u *Matičevoj* (također s napjevima) i u kasnijim zbirkama pisanim Gajevim pravopisom.

Kajkavski je tekst najduže živio upravo u Međimurju zahvaljujući blagoslovu kuća koji bi uslijedio na Janoševo (i trajao prema veličini naselja). Grupu su činili župnik, zvonar i kantor (školnik), simbolično sveta tri kralja, i nekoliko ministranata.

Pri ulasku u kuću otpjevala bi se jedna kitica pjesme *Narodil se je kralj nebeski*, nakon čega bi župnik dao ukućanima da poljube križ, a školnik bi na ulazna vrata, s jedne i druge strane, napisao, npr.: 19 – G + M + B – 55., što znači da je obred obavljen 1955. godine. Ukućani bi „križare" redovito darovali, prema svojim materijalnim mogućnostima, nekada u naturi, a u novije vrijeme samo u novcu.

Pri odlasku iz kuće redovito se pjevalo:

Dej vam Bog zdravje ino veselje,
Na tom mladom ljetu sega obilja.

Začuđuje stoga činjenica što je Vinko Žganec u svom *Zbornku* međimurskih pjesama iz 1925. zapisao samo prvu kiticu teksta i napjev.[22]

[22] Usporediti: Vinko Žganec, *Zbornik jugoslovenskih pučkih popijevaka*. I. knjiga. *Hrvatske pučke popijevke iz Međumurja*. II. svezak (*Crkvene*). Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1925., br. 22, str. 73.

Jedan od najljepših, reklo bi se posebno dojmljivih, duhovnih tekstova predstavlja, također vrlo stara, pjesma *Poslan je angel Gabriel*.

Radi se o iznimno rijetkom primjeru koji nema apokrifni prizvuk. Cijeli je tekst koncipiran prema *Evanđelju po Luki*.

Evanđelist je Luka jedini detaljno opisao dolazak anđela Gabrijela djevojci Mariji sa svrhom da joj navijesti kako će roditi sina Božjeg. Zbunjena Marija postavlja pitanje:

„Kak bude to, pokehdob muža ne spoznajem? Angel pa odgovoreči rekel je njoj: Duh Sveti dojde zverhu tebe; ter krepost višnjega obsenčala bude tebe; i zato takoj sveto, koje porodi se iz tebe, zvalo se bude Sin Božji."

Da je moć Božja neograničena, dokaz je, po anđelu Gabrijelu, da je Marijina rođakinja Elizabeta već u poodmakloj dobi začela i rodila sina. Nakon toga slijedi onaj znameniti Marijin odgovor.

„Ovo službenica Gospodinova, naj bude meni poleg reči tvoje."[23]

Pjesma je na kajkavskom jeziku prvi put zapisana u *Martjanskoj pjesmarici starijoj*. Otada je, tek neznatno varirana, putovala preko tristo godina kajkavskim govornim prostorom, da bi je na kraju, oko 1920., zapisao i Vinko Žganec u Dekanovcu u Međimurju, po pjevanju kantora Florijana Andrašeca (1888. – 1962.)[24]

Ovdje se donose početak i završetak Matičeva zapisa.

Poslan je angel Gabriel

Poslan je angel Gabriel
vu jeden varaš Nazaret.
k jedne ponizne Device,
prave Bože službenice.

Dojde v priprostu hižicu
i onde najde Zornicu,
kotere tak govoraše,
i tako nju pozdravljaše.

[23] Citirano iz kajkavskog izdanja *Svetog pisma Novoga zakona*. Cijeli je naslov izdanja: *Sveto pismo Novoga zakona na horvatski jezik po Ivanu Rupertu Gusiču prenešeno i na svetlo dano*. Za tisak priredili i pogovor napisali Alojz Jembrih i Zvonimir Kurečić. Nakladnik: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima. Zagreb, 2018., str. 133.

[24] Ti zapisi se nižu kronološkim redom: *Martjanska pjesmarica starija*, I. dio, br. 8, str 23. – 27., Ščerbačičeva (*Drnjanska*), str.7., *Varaždinska pjesmarica*, str. 53. – 54., *Philomela sacra...*, str. 5. – 6., pa sve do Žgančeva *Zbonika* iz 1925., br. 89, str. 51. – 52. Tog teksta nema u *Pavlinskoj pjesmarici*.

Slijedi dijalog između anđela Gabrijela i Marije,
a zapis završava stihovima:

Začne angel govoriti:
„*Presveti Duh hoče priti*
i tebe hoče obstreti
i njegova moč pristupiti.

Elizabet tva rodica,
ona je sina prijela
i vu starosti rodila,
ar je zmožna reč Gospona.“
-

Ponizno reče Devica,
ovo Boža službenica:
„Budi meni poleg tvoje reči,
o sveti angele.“
(*Str. 29. – 30.*)[25]

Matičeva pjesmarica sadržava još tri u dužem vremenskom razdoblju vrlo omiljene božićne pjesme. Prva je u nizu *O vreme preljubljeno, o vreme radosti.*

O vreme preljubljeno, o vreme radosti

O vreme preljubljeno, o vreme radosti!
Zlato i vse đunđeno, prez vsake žalosti:
gda je z neba posel na zemlju angel došel
nazveščat Jezuša.
Simili modo reliquios versus cantabis.
(*Na sličan način otpjevat ćete i ostale stihove*.)
Rosa iz neba pade, kinča nebeskoga,
šiba cvetuča daše sada preželnoga,
nam na veselje bude, da ljudi več ne blude
za Eve jabukom.

[25] U Matičevu zapisu nedostaje završna formula koja se redovito javlja u drugim pjesmaricama:
Budi ti dika Gospone
ki si rođen od Device,
s Otcem, Sinom, Duhom svetim
budi ti dika na veke.

Devica poroditi hoče v poniznosti,
prez boleznosti priti. Herceg mirovnosti,
ki nam vse zlo potiši, nevoljnoga izvisi
človeka do neba.
- -
Kača jur več peklenska ne bu nam škodila,
nit hudoba zemelska po grehu vodila:
zveličenje dohaja, žitek se sam porađa,
o blažen stokrat glas!

Zato glas vaš vse stvari, z veseljem zdignite,
greh Eve nas ne skvari, z radostjum valujte:
„Bud Otcu Bogu dika i Sinu prevelika
i Duhu svetomu!“
(Cijeli tekst ima sedam kitica, str. 31. – 32.) [26]
Pjesmarica Ivana Kukuljevića: *Popevka Bosichna*, 7 kt.

Jednako je tako bila popularna i pjesma *O rumena prelijepa zorja*.[27]
I taj je tekst dosta dug, pa se ovdje donose dvije prve i dvije zadnje kitice.

O rumena prelepa zorja[27]

O rumena prelepa zorja,
ka si prava Mati Božja,
zdrava budi Deva Marija!

Zdrava budi morska zvezda
ka si vsegdar bludnikom steza,
zdrava budi Deva Marija!
- - - - - - - - - - - - - - - - - - - -
Ar jur tebe vsaka dušica,
žele kod dežđa zemljica,
Hodi Jezuš hladna rosica!
Hvala Bogu naj bude nato,

[27] Najstariji zapis sadržava Ščerbačičeva (*Drnjanska*) *pjesmarica*, str. 9. Sadržajno se poklapa s Matičevim tekstom, ali postoje manje stilske razlike. Slijedi gotovo identičan zapis s Matičevim u *Cithari*, 1757., str. 52. – 53., potpuno se podudara s tekstom *u Philomeli,* str. 8., dok Žganec u *Zborniku* iz 1925., pod br. 80 na str. 50, donosi samo prvu kiticu i napjev.

ki nam daje vreme zlato,
hvalimo Majku zato.
(Str. 32. – 33.)[28]

Pri čitanju se (ili slušanju) pjesmice *O detece me predrago* naprosto nameće slika mlade Zagorke ili Međimurke kako pjeva uspavanku svom prvom djetetu. Kad bi se sadržaj izdvojio iz ciklusa božićnih pjesama, poprimio bi sasvim svjetovni značaj i izjednačio simbol majčinstva i na duhovnoj i na svjetovnoj razini. Tekst ima šest kitica.

O detece me predrago

O detece me predrago, vesela sem ti.
Ti si mene vse me blago, spevala bi ti,
spevala bi ti.

Sinek, sinek moj ljubljeni, zavusni si ti.
O golubek moj serdčeni, vse moje si ti,
vse moje si ti.

- -

Lepa moja ti rožica, mili sinek moj,
kak dišeča fijolica, dragi golub moj,
dragi golub moj.

Moj lilium lepi beli, vesel mi budi,
a ti klinčec moj zeleni
slatko zavusni,
slatko zavusni!
(Str. 61.)

Prve, do danas poznate, zapise te pjesme donose sva tri izdanja *Cithare* (1701., str. 155. – 156., 1757. str. 127. – 128.), slijedi tekst u zbirci *Philomela sacra*... (str. 20. – 21.) i u *Matičevoj pjesmarici*. Svi se ti zapisi poklapaju. Događa se, međutim, da pojedini tekstovi kasnijim zapisivačima posluže samo kao poticaj, a oni ih dalje proširuju prema svom shvaćanju motiva i teme, ali poštuju vanjsku formu predloška.[29]

[28] Najstariji zapis te pjesme sadržava *Pavlinska pjesmarica* (str. 92a – b), ali se on tek djelomično podudara s Matičevim. Tekst je u *Cithari*, 1757., str. 55. – 56. sadržajno i ritmički identičan s Matičevim, ali je red riječi dosta variran.

[29] Tako je često postupao Alojzije Posavec (1792. – 1868.), franjevac, kantor i pjesnik, koji je u svojoj zbirci *Cantuale* iz 1816. taj tekst proširio čak na dvanaest distiha. Vinko je Žganec tu pjesmu zapisao u Dekanovcu u Međimurju po pjevanju Florijana Andrašeca. Tekst je zapisan u kvartinama, a od deset se kvartina poklapaju s Matičevim zapisom samo prve četiri (Žganec, Zbornik, 1925., br. 120., str.72. – 73.).

Božićno razdoblje završava na Sveta tri kralja.

Kako su od tri maga (mudraca) s istoka, kako ih spominje *Biblija* (*Evanđelje po Mateju*), u 8. stoljeću postala tri kralja, Gašpar, Melkior i Baltazar, danas ne mogu odgovoriti niti najupućeniji bibliolozi.[30] Ipak je tim mitskim likovima na kajkavskom govornom prostoru posvećeno više uspjelih popijevki. Jednu od njih donosi i Matič.

O sveti tri kralji

O sveti tri kralji, o blažen vaš dan,
kad sveta kralj mladi be z neba poslan.

O srečna zvezdica ka svetiše vam,
kad sinka Devica porodiše nam.

Kam giblete sada tak dalko na put,
kad zima svetu lada, ter veter tak ljut.

Ar mudrost zna vaša neviđeni zrok,
ar pismo donaša da rođen je Bog.
- -
Još svaki ponese zmed kinčev svoj dar,
kaj bogu zanese ne štimajte na kvar.

Pervi je dal zlato Božanstvu na čast,
drugi mirhu nato svetu dade mast.

Tamjan za dušu najmanji be dar,
tak vsaka Jezušu falu naj da stvar.

O sveti tri kralji mi molimo vas,
ki dare ste dali, darujte i nas.

Da mladomu kralju ki došel na svet,
vse spevamo hvalu do vekvečni let.
(Str. 111. – 112.)[31]

Tekst je *Verujem vu Boga oca prezmožnoga* više molitva nego pjesma, ali u *Matičevoj pjesmarici* ima i jednostavan napjev.

[30] Postoji teorija da su im posmrtni ostaci najprije bili pokopani u Carigradu, otud su preneseni u Milano, da bi na kraju bili pokopani u Kölnu, u jednoj od najljepših europskih katedrala.

[31] Vjerojatno koju godinu stariji zapis donosi *Varaždinska pjesmarica* (str. 83. – 84.), a nakon nje i *Philomela sacra...* pod latinskim naslovom *Pro Festo Ss: trium Regum.* Oba su ta zapisa jezično nešto sređenija. Čudno je da Žganec u svom *Zborniku* iz 1925. ne donosi taj tekst.

Verujem vu Boga Oca prezmožnoga

Verujem vu Boga Otca prezmožnoga,
ki je stvoril nebo, zemlju, nas vsakoga.Verujem, valujem.

Verujem vu sina, od veka njegvoga,
Boga i človeka skup jedinoga.
Verujem, valujem.

I v Duha svetoga, ljubav obojega,
vu trojeh personah jedinoga Boga.
Verujem, valujem.

Iz kojega trojstva, Otca, Sina, Duha
sin človekom posta da nas zla mentuva.
Verujem, valujem.
- -
Verujem nadalje svetu cirkvu rimsku,
občinstvo med svetim, i grehov odpusku.
Verujem, valujem.

Tela gori stajanje i žitek vekvečni,
ki drag vnogem bude, a vnogem nesrečni.
Verujem, valujem.

Od koje nesreče Bog sam čuvat more,
one ki mu veče Bogu pravem serdcem dvore.
Verujem, valujem.

Dika budi Otcu, Sinu, Duhu Trojstvu,
od neba i zemlje jedinomu Bogu.
Verujem, valujem.
(Str. 58. – 59.)[32]

Uspjelu korizmenu pjesmu predstavlja vrlo stari tekst *Jezuš Kristuš sinek Božji*.

Jezuš Kristuš sinek Božji

Jezuš Kristuš sinek Božji,
raspet za nas na križu,

[32] Najstariji, do danas poznati, zapis te, uvjetno rečeno, pjesme, sadržavaju sva tri izdanja *Cithare* (1757., str. 52. – 53.) Taj se tekst u potpunosti poklapa s Matičevim. *Varaždinska pjesmarica I.* (str. 56. – 57.) i *Philomela sacra...* (str. 17.) donose znatno kraće i ponešto varirane verzije.

koga plače Deva Mati,
sive suze točeči.

Sinek, sinek moj ljubljeni,
komu mene ostavljaš.
Plači mati svakotera
sina moga jedina.
- - - - - - - - - - - - - - - - - -
Pred križem plačem ja
mati tužna gledeči.
Sinek dragi, z Betanije,
kam si prešel bez mene.

Ja sem štela do smerti
vsegdar pojti pred tobum,
glas je prišel k mene v noči
da si zvezan z rukama.
(Str. 66. – 67.)

Sva je prilika da je ta pjesma bila vrlo popularna jer je donose gotovo sve starije pjesmarice.[33] Podosta varirani sadržaji različite dužine dokazuju da se tekst prenosio usmenim putem, a i zapisivan je u trenutku izvođenja.

Dosad nije nađen kajkavski poetski tekst o svetoj Rozaliji. Zbog toga se Matičev zapis ovdje donosi u cijelosti.

Zdravo Rozalia roža bez ternja

Zdravo Rozalia roža bez ternja,
proti kuge vračtvo,
Rozalia verna: vojvoda verlo glasoviti,
od sveta spoznana si ti.

Peldu Kristuša nasleduvala si,
sveta ostavljajuča odurila si:
kaj god otec Bog ponuđal je,
to vse dvor neba obečal je.

[33] Najstariji zapis sadržava *Pavlinska pjesmarica* (list 174a – 176a), i to za četrnaest kvartina duži od Matičeva, ali se Matičev tekst u dijelu koji je zapisan podudara s pavlinskim. U Ščerbačičevoj je *pjesmarici* (str. 15. – 12.) stilski ponešto variran i više se poklapa s tekstom u *Pavlinskoj*. *U Cithari* (1757., str. 145. – 146) s Matičevim zapisom poklapaju se samo prve dvije kitice, a dalje su tri kitice različite. *Varaždinska pjesmarica I.* (str. 76. 77.). također sadržava nešto dužu, ponešto variranu varijantu.

Angeli su tebe tam vučili,
način novi jesu ti pokazali,
apoštolom družbu preporučaš,
angelom z majkom nju izručaš.

Jamu vu pečine jesi imela,
z koje v nebu Kristuša jesi gledala,
s kojem Boga hvalila bi ti,
lepo cvetje alduvala bi ti.
(Str. 123. – 124.)

Iako ne posebno vješto sročena, pjesmica ipak donosi najvažnije detalje iz života svete Rozalije.[34]

Tipičan je primjer kompilacije i pjesma *Zakaj svet vojuješ*. Ona svojim sadržajem jako asocira na pjesmu *Zakaj svet tak teče*.[35]

Očigledno je da je autor bio slab pjesnik. Stihovi su diletantski i često nejasni. Vjerojatno zbog toga djelce i nije ušlo u narod.

Ovo je cijeli zapis.

Zakaj svet vojuješ

Zakaj svet vojuješ pod praznom tvom dikom
kojeh dobro srečnosti je prehajajuča,
tak friško pogine njegva mogučnost,
kak posude zemlene koje kerhke jesu.

Više veruj istom pismom tam na ledu,
kak sveta kerhkoga one vkanitve,
vkanliv vu te dari i prazne želje,
koje nikakvu ne daju naredbu ufanju.

Bolje veruvano je ljudem lažljivem,
kak sveta živanjem i vman poželenju,

[34] Iako rođena u plemićkoj obitelji, a dio je života provela i na dvoru kraljice Margarete, sveta se Elizabeta vrlo rano povukla u jednu spilju kod Palerma, gdje je provodila pokornički život do smrti 1166. godine. Smatraju je zaštitnicom od kuge. 1630. proglašena je svetom. Antun je Kanižlić napisao epsko religiozno djelo *Sveta Rožalija.* Rukopis je bio dovršen 1759., ali je tiskom objavljen tek posmrtno, 1780.

[35] Vrlo uspjeli zapise pjesme *Zakaj svet tak teče* najprije donosi Ščerbačičeva (*Drnjanska*) *pjesmarica* na str. 41. – 42. iz koje je kasnije, gotovo doslovce preuzet u *Citharu* (1757., str. 239. – 240.).

i lažljivem naukom i toj praznosti.

Neimaš tvoga ništa, kaj moreš zgubiti,
kaj svet tebi daje nakani zgrabiti,
znuterna premisli, pamet naj bu v zraku,
o srečen ki bu mogel sveta oduriti.
(Str. 127.)

Niti jedna dosad poznata dopreporodna kajkavska rukopisna pjesmarica ne donosi niti latinske niti kajkavske zapise novozavjetne *Muke Kristove*. Po tome je *Matičeva zbirka* iznimka. Ona sadržava cjelovite *Pasije po Marku* i *Luki* na latinskom i *po Mateju* na kajkavskom jeziku. Valja reći da su latinski zapisi vrlo korektni, gotovo bez pisarskih pogrešaka, što i tu govori o iznimnoj pismenosti njihova zapisivača.

Za ovaj su kontekst, međutim, bitni dosad poznati kajkavski prijevodi *Muke po Mateju.*

Veći je dio *Evađelja po Mateju*, *Marku*, *Luki* i *Ivanu* preveo na kajkavski jezik već Antol Vramec (1538. – † početak 1588.) da bi pojedine ulomke uklopio u prigodne propovijedi za mise po nedjeljama i drugim značajnijim katoličkim blagdanima.[36]

Nakon toga su uslijedili *Sveti evangeliomi* Nikole Krajačevića Sartoriusa iz 1651., s još nekoliko kasnijih izdanja[37], zatim prijevod u *Tomašičevoj zbirci* iz devedesetih godina 18. stoljeća, a između 1810. i 1821. dovršio je svećenik Ivan Rupert Gušič (1766. – 1821.), vjerojatno na poticaj biskupa Maksimilijana Vrhovca (1752. – 1827.), cjeloviti prijevod *Novoga zavjeta*, ali je djelo ostalo u rukopisu.[38]

Bit će zanimljiva usporedba početka *Muke po Mateju* u barem tri kajkavska primjera, dva pisana starim pravopisom, a jedan u transkripciji A. Jembriha i s tekstom prevedenim na suvremeni standardni hrvatski jezik.

---

[36] Ovdje je bitna Vramčeva *Postilla na vsze leto po nedelne dni vezda znouich izpraulena* ſzlouenſzkim *jezikom po Antolv Vramcze sz: P: Doctore i Czirkue Varaſdinſzke ·P·* Varaždin, 1586.

[37] *Sveti evangeliomi* su ponovo tiskani 1694. u Trnavi (u Slovačkoj), 1730. u Zagrebu, a potom je uslijedilo više izdanja tiskanih Gajevim pravopisom.

[38] Zaslugom profesora emeritusa Alojza Jembriha objavljen je taj rukopis i tiskom, a cijeli naslov glasi: *Sveto pismo Novoga zakona.* Latinični prijepis izvornika rukopisa. Metropolitanska knjižnica Zagrebačke nadbiskupije, Zagreb, M 124. Pretisak. Preveo Ivan Rupert Gusič. Za tisak priredili i pogovor napisali Alojz Jembrih i Zvonimir Kurečić. Nakladnik: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima. Zagreb, 2018.

Prijevod Antola Vramca:

V^{NO} vreme. Reche Ieſus vchenikom ſzuoim. Znateli vi da po dveu dne vuzem bude, i ſÿn chlovechi izdan ili prodan bude, daſze razpne. Teda ſzprauiſeſze poglauniczi popouſzki i ſztaresÿne luztua v duor ali v polachu poglaunika popouſzkoga kÿſzeie zual Caifas : i tonach vchiniſe, da bi IESVSA krÿvo ali ialno vlouili i, vmorili. Gouoriahu teda, ne na den godouni, lehkoli zmutnia i zburkanie bude meg lucztuom.[39]

Prijevod u Matičevoj pjesmarici

Vu ono vreme reche Jezuſs vuchenikom svojem. Znateli vi, da po dveju dnevi vuzem bude, i Szin chlovechi prodan bude dasze razpne. Tedasze szpraviſse vszi poglavniczi popovski i sztareſsine od lÿcztva vu dvor poglavnika popovszkoga, kisze zvaſse Kajfaſs, i vuchiniſse tolnach dabi Jezuſsa jalom vlovili, i vmorili, a neki zmed nÿh govorahu. Ne na dan godovni, da nebude zmutnÿe vu lÿcztvu.[40]

Prijevod Ruperta Gusiča

I včinjeno je, poklamkam bi dokončal Jezuš govorenja ova vsa, rekel je vučenikom svojem: Znate da za dvemi dnevi Vuzem bude, ter Sin Človečji bude predan, da raspne se. Onda skup spravili se jesu poglavniki popovski, i starešine ljudstva vu dvor poglavnika popovskoga, koj zval se je Kajfaš. I tolnač činili jesu, da bi Jezuša s prevarum vlovili ter vumorili. Jesu pak rekli: Ne na svetečni den, da, morebiti, punta ne bi postala med ljudstvom.[41]

Biblija, 1968.

Kad Isus dovrši sve te govore, reče učenicima svojim: „Znate da je Pasha do dva dana, i Sina Čovječjega predat će da se razapne.“ U to doba skupe se na vijećanje glavari svećenički i starješine narodne u palači velikog svećenika imenom Kaife, gdje zaključe uhvatiti Isusa na prijevaru i ubiti ga. „Ali ne na blagdan – go-

[39] *Postilla na vsze leto po nedelne dni...*, *Muka Goszponna nasega Iesvsa Chrisvsa*. (...) „A oua poleg popiſzania ſzuetoga Mattheia Apoſtola i Euangeliſte bude pretomachena XXVI. diele neguoga Euangeliuma, kotera ſze tako zachne.“ Str. 82a.

[40] Matič: *Muka Goszpona naſzega Jezuſsa Kristuſsa, ku je popiszal Szveti Mathei Evangelista*. Rukopis, str. 293. – 294.

[41] Rupert Gusič, *Sveto pismo Novoga zavjeta*. *Evangelium Jezuša Kristuša popisan od Svetoga Mateja*. Del XXVI., str. 29. – 30.

vorahu – da se narod ne pobuni!“[42]

Svi citirani primjeri jasno govore kako su izražajne mogućnosti kajkavskoga jezika već u Vramčevo vrijeme bile tolike da su se bez problema na taj jezik mogli prevoditi i najzahtjevniji tekstovi. Pokazali su to i brojni kasniji prijevodi.

Evo još nekoliko ulomaka *Muke po Mateju* iz Matičeva rukopisa.

| *Sequitur Passio*
Croatica |

Muka Gospona našega Jezuša Kristuša,
ku je popisal sveti Mathei evangelista.

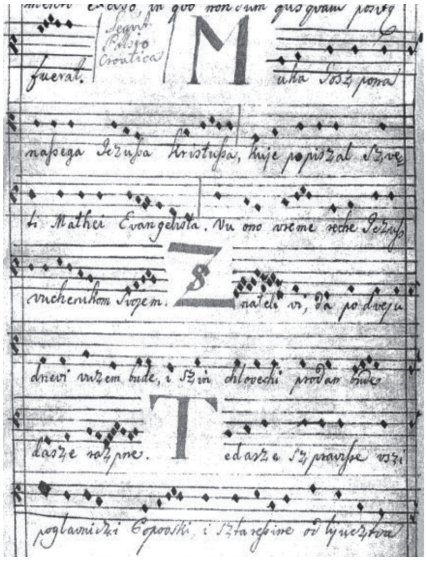

Preslika početka „Muke po Mateju“ iz Matičeva rukopisa, str. 293. – 294.

I buduč Jezuš vu Betanie vu hiže Šimona betežnoga, pristupi k njemu žena imajuča kupicu predrage masti, i zleje ju na glavu njega sedečega.

Videvši to teda vučenici raserdiše se kruto i rekoše: „K čemu be ta pogibel, mogla bi se bila prodati ta mast za vnogo i dati se vbogem.“

Znajuči to Jezuš reče teda njima: „Zakaj nazlobni jeste vu toj ženi, ar je ona dobro delo včinila z menom, ar za istinu vi hočete vsegdar vboge imati za vami, a

[42] *Biblija. Stari i Novi zavjet*. *Novi zavjet* VII. *Muka i uskrsnuće Isusovo. Zavjera protiv Isusa*. Dio 26. Nakladnik: Stvarnost, Zagreb, 1968. str. 24.

mene vsegdar nečete imati, zlejala je zato veta žena mast ovu na moje telo, na pokopanje moje včinila je. Stanovito govorim vam, da gde goder se bude prodekuval Evangelion ov, po vsem svetu se reče, da je to ova včinila na spominjanje moje."

Teda pojde jeden zmed dvanaest, ki se zvaše Judaš Skarioth k poglavnikom popovskem, ter jim reče: „Kaj hočete vi mene dati, da ja vam njega izdam?"

- -

Vučinivši vučenici kako jim zapovida Jezuš, i napraviše vuzem, i buduči večer včinjen, seđaše Jezuš z dvanaestimi vučenikoma svojema, i da bi bili jeli, reče im Jezuš: „Istinu govorim vam, da jeden zmed vas hoče mene zdati."

Slišavši to vučenici njegovi žalosni kruto postaše, i počeše podjedno govoriti: „Je li sem ja, Gospone?"

A on jim odgovori i reče: „On koteri omače ruku z menum v zdelu, on hoče zdati mene, a sin zato človeči ide, kako je popisano, od njega, jaj zato bude človeku onomu, po kom se zda Sin Boži, bolje bi bilo njemu, da bi se ne bil narodil človekom."

Odgovorivši teda i Judaš, ki ga prodal beše i reče njemu: „Jeli sem ja, Mešter?"

Reče njemu Jezuš: „Ti si" – je rekel.

Gda bi bili večerali, vze Jezuš kruha i blagoslovi ga, i razlomi ga, i da ga vučenikom svojem i reče: „Vzemite i jeđte, to je telo moje."

Vzemši pehar, falu da ocu, i da jim govoreči: „Pite z ovoga pehara vsi, ovo je kerv moja novoga zakona, ka se preleje za vnoge na odpuščenje grehov, da istinu govorim vam, da neču piti od ovoga tersa rođenja nuter do onoga dne gda je bum pil z vami znovič vu kraljestvu otca mojega."

- -

Jezuš opet, zakriknu z glasom velikim, i spusti dušu.

| *Flecte genu et dic*
unum Pater,
ave et credo. Apost. |

Teda se pokrov cirkveni raspade na dve strane od verha nuter do zemlje, i zemlja se sva potrese, a kamenje se popuca, i grobi se odpreše, i vnoga tela sveteh ki mertvi behu gore staše, i ziduči ono z grobov svojeh po gore vstajanju Jezuševom pridoše vu sveti varaš i skazaše se vnogem.

A centurio teda, i ki behu z njim, ki čuvahu Jezuša videvši on potres i vsa ka se činahu, zbojaše se kruto govoreči: „Istinu sin Božji beše on."

| *Exclamator*
recedit |

I behu teda onde žene izdaleka, ke nasliduvahu Jezuša od Galileae, služeči njemu. Med njimi beše Marija Magdalena i Marija Jacobi i Jožefova mati, i mati sinov

Zebedeuševih, i buduči večer včinjen, pride neki človek bogat od Aromatije varaša imenom Jožef, ki takajše beše vučenik Jezušev, i on pristupivši k Pilatušu, zače prositi tela Jezuševa. I teda Pilatuš zapoveda njemu dati telo Jezuševo. I vzemši telo Jožef Jezuševo zavine vu vilahen čisti i položi vu grob svoj novi ki beše zrezan iz kamena, i izvali kamen veliki na vrata groba i dojde. I behu teda onde Marija Magdalena i druga Marija sedeči poleg groba.

Hic petith benedictio
a Pontifice.

Drugoga teda dne, ki je za velikem petkom, spravljaše se poglavnici popovski i farizeuši k-Pilatušu govoreči: „Gospone, spametuvali smo, da je on jalnik rekel, išče živ buduči, da po trečem dnevu hoče ustati z mertveh, zapoveč zato, da se čuva grob nuter od trečega dne, ar jeda li pridu vučenici njegovi, ter ga ukradu i da ne reču ljuctvu ustal je od mertveh, i bude poslednja zmutnja gorša od perve."

Reče teda njim Pilatuš: „Imajte stražu, pojdete i čuvajte kako znate."

A oni tamo pojduči obstreše stražum groba zapečativši ga.

Tu završava **Del XXVII**.

Notni zapis iznad teksta (vidjeti umetak) predstavlja recitativ, a služio je kao pomoć kantorima (orguljašima) koji su sve do pedesetih godina prošloga stoljeća u crkvama, za „crne mise" na Veliki petak, čitali *Muku Kristovu po Mateju*.[43]

Svjetovne pjesme

Barokni je ditiramb, možda točnije oda proljeću, s prvim stihom *Protuletno drago vreme pak nam dohodi*, na kajkavskom govornom prostoru bio vrlo popularan preko dvjesto godina. Izvjesno je da mu korijeni leže u stihovima njemačkih pjesnika s početka 17. stoljeća, i da je postojao njemački predložak, ali je njegova prerada u nas toliko obilježena kajkavskim podnebljem da stihovi više djeluju kao original nego kao prepjev.

Počeci se te popijevke mogu naći već u *Drnjanskoj pjesmarici*, ali samo u prve dvije kitice:

Jur turobna i žalosna zima prohodi,
protuletje z lepem cvetjem bliže dohodi,
dan je vekši, noč je manja,
a sunašce svaki danak više ishodi.

[43] Poznato je da je Johann Sebastian Bach (1685. – 1750.) skladao znameniti oratorij *Pasija po Mateju* na osnovi biblijskog teksta. Djelo je bilo dovršeno 1727. godine.

Videti je izdaleka gore zelenječ,
pasuč jelen po dubrave skače veseleč,
a ptičice vsakojačke lepo poju
i žumboreč gnezda svoja da napravljaju.
(Drnjanska 1687., Alia, str. 24. – 25.)

Dalje se naš pjesnik rasplakao nad vlastitom sudbinom, zbog neuspjeha na ljubavnom i društvenom planu, pa je tako izišao iz konteksta same popijevke.

Prvi je cjeloviti zapis teksta, u četrnaest kvartina, ostavio grof Ferenc Dellisimunovich (? – 1812.), muž grofice Barbare Sidonije Peranski (? – 1813.), u drugom, neispisanom, dijelu sveska koji sadržava pjesme Ane Katarine Frankopan Zrinski (1625. – 1673.). Tu je poetska razigranost došla do punog izražaja.

10.
Kos vu jutro pofučkava, žune igraju,
Druga svoga drozd zazava, srake se smeju
Šojke, vrapci, prepelice
Branjug terčke, jarebice
Vse se raduju.

11.
Jelen v gore poskakuje, k zdenčine beži,
Serna listje ogrizuje malo gde leži.
Zajci skaču na pšenicu
Negdaj videt i lesicu,
Pak v jamu beži.
(Fecit Comes Fe(renz) Delli(simunovich), list 143b – 145b)

Kronološki slijedi zapis u *Erlangenskom rukopisu*, zbirci srpskih, hrvatskih i makedonskih usmenih pjesama, nastaloj 1720., koju je književnoj javnosti predstavio njemački slavist Gerhard Gesemann (1888. – 1948.) 1925. godine.[43]

Zbirku je sastavio anonimni Nijemac koji nije dobro poznavao južnoslavenske govore, pa i zapis pjesme *Protuletje drago vrjeme sada nam dolazi* predstavlja mješavinu kajkavskoga i štokavskog govora, ali je nedvojbeno da je to slobodnija kompilacija Delišimunovićevu teksta.

Najuspjeliji zapis tog ditiramba sadržava *Varaždinska pjesmarica I.* pod naslovom *Cantio Verna* (str. 103. – 106.)

[43] *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*. Knjiga XII. Uredio Gerhard Gesemann. Nakladnik: Srpska kraljevska akademija. Sr. Karlovci, 1925. Pjesma je *Protuletje drago vrjeme*... otisnuta pod br. 2, na str. 2. – 5.

Tekst sadržava i nekoliko kitica kojih nema u Delišimunovića, a upravo te kitice potvrđuju kajkavski značaj cijelog zapisa.

Pisan štiglec, zelen gringlec, postaričica,
zeba, detelj i sternatka i seničica,
to vse vreme Boga diče
kad iz vsega gerla viče vsaka ptičica,
vsaka ptičica.
- -
Raca kvaka, guska gaga guščice vodi,
pura pivče, kvočka kvoče, piščence vodi.
Pevec v jutro kukuriče
kada z vsega gerla kriči, zaspane budi.
zaspane budi.

Tim se primjerima sada pridružuje i nešto reduciran, dosad nepoznat, zapis iz *Matičeve zbirke*, nastao možda koju godinu kasnije od onog u *Varaždinskoj pjesmarici*.

Protuletno drago vreme

Protuletno drago vreme ko nam dohodi,
a turobna i žalosna zima prohodi.
Dan je duži, noč je krajša,
vsaki danak žarko sunce ishodi.

V jutro stanem ter pogledam bu li skoro dan,
mesec zajde, zorja puka, sunce ide van.
Moja misel sim tam bludi,
Po svetu se zahman trudi, ne njoj ovdi stan.

Sneg na gorah, led na vodah jur je poginul,
sunce greje, jug se igra, sever odvinul,
tiho vreme vsemu služi, moja pamet vendar bludi,
mir njoj je zginul, mir &c.

Zelene se gore, loze, trave v travniki,
videti je fiolice vse po cvetnjakih.

Sadje cvete po goricah, zdenci teku po dolicah
rosa po jarkeh, &c.

Vesele se vse ptičice, lepo đumbele,
kukuvaču, ranu pticu čuti je z gore,

škerlec k nebu letuč poje, Boga fali v pesme svoje
od rane zorje, &c.

Lastavica rana ptica rano čverguli,
on slaviček rani ptiček lepše drobuli.
V jutro rano, vu dne v noči poigrava za vse moči,
gusto se budi, &c.

Jelen v gori poskakuje k senčine beži,
serna listje ogrizava, malo gda leži.
Zajci plešu po pšenice, zdenci teku po dolice
rosa po jarkeh, &c.

Gda to vidi duša moja, k Bogu zdihava,
njegve dare, njegvu zmožnost vu vsem spoznava.
Tebe anda dragi Bože duša moja brez pokoja
verno zazava, verno zazava.
Amen.

(Str. 113. – 114.)

Popijevka se, međutim, i dalje širila usmenim putem, pa će je Vinko Žganec oko 1910. zapisati po pjevanju Malvine Marcinjaš u sedam tek malo variranih kitica i uvrstiti na str. 45. – 46. u svoju zbirku *Hrvatskih pučkih popijevaka iz Međimurja*, objavljenu u vlastitoj nakladi u Zagrebu 1916. godine.

Bilo bi zanimljivo usporediti napjeve u *Varaždinskoj, Matičevoj* i Žgančevoj *pjesmarici*, no to ostavljamo muzikolozima.

Posebno je intrigantan tekst *Glej kerščanstvo žalosnoga Belgrada*. To je ritmizirana reportaža o sudbini Beograda u 18. stoljeću.

Princ je Eugen Savojski (1663. – 1736.), naime, 1718. preoteo Turcima Beograd koji je Požarevačkim mirom od 21. srpnja 1718. pripao Austrijskom Carstvu. Uslijedilo je dvadeset godina procvata samoga grada i bliže okolice. A tada je, 1739., general Vilim Neuperg ponovo, bez borbe, predao Beograd Turcima, što je i potvrđeno Beogradskim mirom od 18. rujna 1739. I sam je austrijski car Karlo VI (1685. – 1740.) teško prihvatio taj gubitak. Umro je već iduće godine, a naslijedila ga je Marija Terezija (1717. – 1780.). Ti su prizori opisani u tekstu koji slijedi.

Glej kerščanstvo žalosnoga prejakoga Belgrada

Glej kerščanstvo žalosoga prejakoga Belgrada,
velikoga i strašnoga, lepšega od vseh grada,
vnogi stroški na me zdani, od kraljestva ključ ozvani
padam zrušen nevoljni, rep.

Idem, idem o k nesreči, ne dostojno iti kam, vezda ginem,
ki sem v sreči dugo stal, pak vse zahman
nit od sile vuzet strane, nit (neg?) od pera dobil rane,
odidem na skončanje, rep.

Ki je videl kad Belgrada čuda vsem prečudnoga,
on je rekel evo grada suprot sile strašnoga,
ondi sablje, ondi puške, ondi štuki, onde kopje,
vsakojačko oružje, rep.

Zvun vseh oveh sad rečeneh, zvun zebrane mužike,
gda bi videl gda belgradske šance, zide velike,
vse na redu, vse pripravno, prot neprijateljom ravno,
proti silne jakosti, rep.

O kak lepo i vesele negda bilo gledati,
u Belgradu redovnike boga moleč spevati,
kloštri, cirkve, kinč ljubljeni, kerščeniki kinč cirkveni,
veselo vse bilo je, rep.

Ali vezda z jednem kušcem po znamenju Judaša,
zdan sem, prodan jesem prav pot hmanjem kot s pismom Pilatuša.
Prodan jesem kot pravičen, neprijatelj pak krivičen,
ošro muči, hmarja me, rep.

O General ne general, niti brat kak štimal sem,
za čuvara sreče moje vsigdar te ja deržal sem,
prodal si me ali buš žaluval, moja vnoga buš plakuval
vu dolice Josaphat, rep.

Gdo se ne bi žuhko plakal plača moga gledajuč,
o kak ne bi tužno javkal poroblena milujuč,
gdi je dika, kam poštenje, gdi junaci, kam oružje,
neprijatel vuzel vse, rep.

Da bi videl ban Nadaždi, vitez neobladani,
mu lepotu, cvet lubleni vezda ves pošpotani,
fantil bi se vu dne v noči, kad lepote ne več zoči,
nego špot (i) obšanost, rep.

Zbogom anda kraljica svetla, srečno živi vnogo let,
preporučam zadnjič mene, da se zmisliš na moj sled,
ne spozabi se z mene, ako prem ja sem brez tebe
kak dab ne bil nigdar tvoj, rep.

(Str. 115. – 116.)

Možda je tek koju godinu ranije nastao potpuniji i poetski uspjeliji zapis uvršten u *Varaždinsku pjesmaricu I.* (str. 193. – 195.). Tu karakterističan stih glasi:

Da bi videl Princ Eugeni vitez neobladani
mu lepotu, cvet ljubljeni vezda ves pošpotani...

Kako je u Matičevu zapisu na mjesto princa Eugena Savojskog dospio ban Ferenc Nadaždi V. (1708. – 1783.), koji nikako nije mogao sudjelovati u tim događajima, teško je reći.[44]

Postoje, međutim, naznake, da je ta reportaža postojala i prije nastanka ovdje citiranih rukopisnih zbirki, ali se spominje samo po naslovima.[45]

Pri kraju je drugog dijela sveska pjesama Ane Katarine Frankopan Zrinski, svakako prije 1795. godine, zapisano šest kitica latinskog teksta (list 157b – 158.a) koji se sadržajno poklapa s ovdje citiranim tekstom.

Znanost vjerojatno nikad neće saznati kako je izgledao izvornik te reportaže.

Jednako je zanimljiv i nastanak potresne romance *Ah zbogom Pavel bratec moj...* u kojoj stariji brat namjerava otići u pavline i živjeti isposnički u pustinji, a jedina ga njegova sestra usrdno moli da to ne učini i da je ne ostavlja samu.

Bratova je odluka, međutim, isuviše čvrsta, a da bi je mogao promijeniti

Ah zbogom Pavel bratec moj

Ah zbogom Pavel bratec moj,
o tužni odhod tvoj,
sestru tvoju ostavljaš,
v puščinu se spravljaš,
premisli kak tam živel buš,
gde hižu nit (hr)anu imal buš,
zima te bu trapila,
glad žeđa morila.

Florila, draga sestrica,
ma tužna gerlica,
pitaš kak v škule živel bum,
i s kem se (h)ranil bum,

[44] U *Varaždinskoj* je *pjesmarici* tekst za dvije kitice duži.

[45] Usporediti o tome članak Aurela Kolandera *Prilog ka kajkavskoj književnosti XVIII. stoljeća* – u godišnjaku *Građa za povjest književnosti hrvatske.* Na svijet izdaje Jugoslav. Akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga 3. Uredio Milivoj Šrepel. U Zagrebu 1901., str. 169. – 170.

gavran bu daval jestvinu,
zdenec pako vodu pitvinu,
ovak do smerti živeti želim,
i vumreti.

Ah bratec jedno rođeni,
ah Pavel ljubljeni,

Vsa su vezda izmešana, porušen je Beligrad,
čeprem vnoga potrošena nebu kak je bil dosad.
Činte stroške ove one, jezera i milione
kesno je vre, šale van.

Zbogom anda vsi junaki, kerščanjski vsi vitezi,
glas poštenja, zidi jaki kesno moji bute (budete) vi.
Vu vas bila ma segurnost, sada terpim ja nestalnost,
oh nesrečni konec moj.

znaj da kamen bu postela
telo tve slabila,
vuk, medved, risi i jeleni,
pozoj guščer gad zeleni,
sve moči budu ručali,
kerv tvoju iskali.

Ah pusti sestra predraga
da vumrem za Boga,
odhajam v puščinu
ar ljubim živinu,
spal bum vesel na kamenu,
križe rad nosil na ramenu
kad tak Bogu mojemu
je drago višnjemu.

Ah zbogom anda vre zadnič,
ter jošče brate vič (vidi, o. p.)
kak tebe vrag,
i telo bude skušavalo,
telo sreče spoznavajuč,
vrag časti ponuđajuč,
koje bi od mladosti vžival
do starosti.

Premišljaval jesem
vsa do sada zadosti,
nit našel sem kaj stalnoga
zvun Boga samoga,
zato v puščinu nut bežim,
da sveta ljubeč ne grešim,
ar kaj hasni svet ljubiti,
a sebe zgubiti.

Zbogom anda ma rožica
Florila sestrica,
ako me buš čula živeti,
naj se spozabiti iz Pavla
braca tvojega,
koji do groba svojega
živel bu vu samoči
zbog Bože milišče. Amen.
(Str. 250. – 251.)

Postoje dva teksta na istu temu. Jedan je ovdje citirani, a drugi, s prvim stihom *Kam Pavel putuješ, kam bratec* šetuješ, sadržava rukopisna pjesmarica *Popevke Horvaczke popiſzane Letta 1796toga*. Sastavljač se, nažalost, nije potpisao.[46]

Franjo je Šaver Kuhač (1834. – 1911.) oba teksta s napjevima objavio u III. knjizi *Južno-slovjenskih narodnih popijevaka* tiskanoj u Zagrebu 1880. godine.[47] Uz prvi zapis stoji njegova napomena: „Ova je pjesma uzeta iz male njeke sbirke, koja je svojina priesvietloga gosp. Ivana Kukuljevića. Stari ovaj rukopis ne ima naslovnog lista, niti je igdje označena kakva godina niti ime prijašnjeg vlasnika; nu mislim da ju je prije jedno 300 godina pisao redovnik Paulinac. (...) Vrst kajda, kojimi su napjevi pisani bila je u XV. stoljeću u uporabi."

Kuhač dalje napominje da se ta vrsta notnog pisma u Hrvatskoj upotrebljavala i u 16. stoljeću, pa je moguće da je i čitava zbirka nastala u 16. stoljeću, što potvrđuje i pjesma posvećena Tomi Nadaždiju (1498. – 1562.), banu od 1537. – 1540. godine.

Ako je Kuhačeva napomena točna te s obzirom na činjenicu da su oba zapisa više svjetovnog negoli duhovnog značaja, proizlazi da idu u red naših najstarijih

[46] Rukopis se čuva u Arhivu HAZU u Zagrebu pod oznakom VII – 10. Citirani je tekst prvi u zbirci (list II/1 i II/2) bez oznake. Svi su ostali tekstovi naslovljeni samo kao *Druga*.

[47] Prvi je tekst, *Ah zbogom Pavel Bratec moj*, objavljen pod brojem 997, na str. 182. – 184. s naslovom *Paulinac i sestra mu* i oznakom *Iz XVI. stoljeća*, a drugi kao *Inačica* pod brojem 998. Oba su teksta objavljena u izvornoj grafiji i u transkripcijama.

svjetovnih pjesama, svakako ne mlađih od onih u *Martjanskoj pjesmarici starijoj*.

Uzme li se u obzir sve rečeno, postaje očigledno da *Matičeva zbirka* dodatno potvrđuje jednu živu, višestoljetnu poetsku djelatnost i na kajkavskom govornom prostoru, pri čemu se nije samo pjevalo nego se i zapisivalo, vjerojatno u daleko većoj mjeri nego što je to danas poznato.

Tradiciju zapisivanja nastavljaju i mlađe rukopisne pjesmarice, do sredine tridesetih godina 19. stoljeća pisane mađarskim, tzv. kancelarijskim[48], a od pedesetih godina dalje Gajevim pravopisom. Zanimljivo je da niti pojava prvih tiskanih zbirki nije zaustavila sastavljanje rukopisnih pjesmarica, a ta je djelatnost bila posebno živa u Međimurju na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, što potvrđuje više i danas postojećih, za vrijeme njihova nastanka luksuzno uvezanih primjeraka.

NOCH EIN WEITERES LATEINISCH-KAJKAVISCHES GESANGBUCH VON ENDE DES 18. JAHRHUNDERTS

Ivan Zvonar, Varaždin

ZUSAMMENFASSUNG

Das kürzlich entdeckte lateinisch-kajkavische handgeschriebene Liederbuch verbindet alle handschriftlichen poetischen Sammlungen aus den neunziger Jahren des 18. Jahrhunderts. Hinsichtlich seines Aussehens und der Niederschrift von Melodien und Texten entspricht es fast vollständig dem älteren „Liederbuch von Varazdin", obwohl sicher ist, dass es von einer anderen Hand geschrieben wurde.

Leider ist hier weder der Schreiber bekannt, noch ist das genaue Entstehungsjahr der Handschrift vermerkt, so dass nur aus zufälligen Notizen am Ende des Buches geschlossen werden kann, dass Pavao Matič zeitweilig Besitzer war und die Handschrift war vollendet vor 1797.

Der lateinische Teil umfasst ein Repertoire an geistlichen Liedern, die sich auf Teile der Messe und des Kirchenjahres bezeichnet, aber es gibt auch Aufnahmen, die über diesen Rahmen hinausgehen.

Die Besonderheit der Sammlung besteht darin, dass sie die vollständigen „Evangelien nach Markus" und „Lukas" in lateinischer und nach „Matthäus" in kajkavischer Sprache enthält.

[48] Zadnju, danas poznatu, rukopisnu zbirku, dosljedno pisanu mađarskim pravopisom, predstavlja *Knisicza Napitnicz ÿ Popevkih zkup szlosena po Ivanau Mlinarics Letta 1834*[đ]. Nastala je u Prelogu, gdje se i danas čuva. Sadržava samo svjetovne pjesme.

Obwohl verhältnismassig klein, zeigt der kajkavischer Teil auch eine lebendige poetische Tradition, die sich nicht nur mit dem Singen zufrieden gab, sonder auch mit der Niederschreiben von Melodien und Texten.

Vielleicht bringt ein glücklicher Zufall noch ein paar solchen Manuskripten ans Licht und bereichert so das Wissen um das dichterische Schaffen der kajkavischen Lieder bis zu Mitte des 19. Jahrhunderts.

Schlüsselwörter: handschriftliche Gesangbücher, lateinische und kajkavische Aufzeichnungen; intensives Leben der lateinischen und kajkavischen Gedichte auch im kroatischen Norden; Ende des 18. Jahrhunderts.

(Prijevod na njemački: autor)

Pregledni znanstveni rad
UDK 726.54 : 72.025 : 550.34 (497.5 Zagreb)
Primljeno 2022-09-20
Prihvaćeno za tisak 2022-11-10

POVIJESNO-KULTURNI DETALJI ZAGREBAČKE PRVOSTOLNICE OŠTEĆENI U POTRESU 22. OŽUJKA 2020. GODINE

Tomica Plukavec, Zagreb

Sažetak

U radu se analiziraju, kroz povijesno-kulturni pregled, detalji Zagrebačke katedrale oštećeni u potresu 22. ožujka 2020. godine. Katedrala je građena da bi svojom visinom fascinirala mnogobrojne vjernike i obične znatiželjnike. Zagrebačka katedrala smatra se simbolom hrvatskog naroda, najveća je hrvatska sakralna građevina i jedan od najvrjednijih spomenika hrvatske kulturne baštine. Prva je i najznačajnija gotička građevina Hrvatske, i najmonumentalnija je gotička sakralna građevina jugoistočno od Alpa. Na pročelju među mnogobrojnom kamenom čipkom, kipovima i grbovima nalaze se i oznake alfe i omege, početka i svršetka. Na samom početku prema pečatnjaku Prvostolnog kaptola zagrebačkog iz 13. i 14. stoljeća katedrala je imala dva tornja. Tijekom povijesti je višeput stradavala. Nisu je mimoišle razne nedaće, ratovi, požari i potresi. Svakom nepogodom izgubila je dio svog sjaja i jedan, sjeverni, toranj. Nakon obnove uslijed Velikog potresa koji je pogodio Zagreb početkom studenog 1880. godine zadobila je neogotički izgled s dva vitka zvonika. Uslijed potresa 2020. godine ponovno je stradala. Vrhovi zvonika su skraćeni, čime je katedrala izgubila "titulu" najviše crkve u ovom dijelu Europe. Mnogi njeni zidovi su napukli, značajni umjetnički elementi oštećeni, dijelovi kipova i slika demontirani su i deponirani, konzervirani ili drvenim daskama prekriveni. Sveta euharistija se kao i prije 140 godina održava u župnoj crkvi sv. Marije na Dolcu. Ali, na kraju, kada se ponovno otvori kao najpoznatiji spomenik kulture grada Zagreba, katedrala će opet postati mjesto posjeta stotina tisuća vjernika i turista, mjesto molitve i mjesto hodočašća na grob bl. Alojzija Stepinca.

Ključne riječi: zagrebačka katedrala; potres; oštećenja; kultura, umjetnine.

Uvod

S koje god strane se približavamo Zagrebu izdaleka primjećujemo veličanstveni lik zagrebačke katedrale. Nastala je na brežuljku zaboravljenog imena Gorica, na nadmorskoj visini od 134 metara. U srednjem vijeku, kad se čitavi Zagreb sa-

stojao od malenog Griča, od nekoliko kuća na današnjem Kaptolu i u Vlaškoj ulici, položaj katedrale utjecao je na razvoj grada i na raspored njegovih ulica.

Izgrađena je od tesanog kamena i urešena od podnožja do vrha raznovrsnim ukrasima. Kipovima svetaca, rigalicama, maskeronima, grbovima, kontraforima, fijalama… Okružena je renesansnim zidinama i kulama s početka 16. st., koje su najbolje očuvane sa sjeverne strane. Na istoku i jugu opasana je Nadbiskupskim dvorom koji završava na jugozapadnoj strani Muzejom bl. Alojzija Stepinca. Prostor ispred pročelja, između Domitrovićeve kule na sjeverozapadnoj strani i kule Nebojan na jugozapadnoj, bio je nekoć zatvoren visokim zidom, Bakačevom kulom i starom Metropolitanskom knjižnicom sve do 1906. godine, kada su ti dijelovi srušeni.

Za obnovu katedrale, još prije razornog potresa s kraja 19. st. nacrte je izradio bečki arhitekt Fridrich Schmidt. Njegov učenik rodom iz Kölna, Herman Bollé, nacrte je detaljno razradio i proveo u djelo između 1880. i 1902. godine. On je regotizirao cijelu katedralu, podigao dva neogotička zvonika, podigao novo zajedničko krovište i prostrane zabate i fijale. Iako je izvana katedrala poprimila neogotički izgled, iznutra je zadržala karakteristike gotičkog stila.

Kratki pregled povijesti zagrebačke katedrale

Zagrebačku biskupiju osnovao je ugarski kralj Ladislav oko 1094. godine. Kao privremena katedrala služila je crkva iz 10. ili 11 st., koja je bila na mjestu sadašnje. Gradnja nove katedrale započela je vjerojatno poslije 1102. godine, a posvećena je 1217. godine. Građena je u romaničkom prijelaznom stilu. Godine 1242. za tatarske provale katedrala je teško oštećena. Obnovu, odnosno ponovnu izgradnju katedrale izveo je biskup Timotej između 1264. i 1284. godine "cum novo opere serrario" tj. "u novom stilu", u gotici. U to vrijeme izgrađen je istočni "bazilikalni" dio katedrale. Zapadni, tzv. "dvoranski" dio, s jednako visokim svodovima u sve tri lađe, građen je u 14., 15. i u prvoj polovici 16. st. Od druge polovice 15. do prve četvrtine 16. st. izgrađeni su bedemi i kule oko katedrale za obranu od Turaka. Tijekom 17. st. katedrala je pretrpjela dva velika požara. Obnova je trajala do druge polovice 17. stoljeća. U završnim radovima obnove izgrađen je južni masivni zvonik, koji je ujedno služio i kao kula-promatračnica ove crkve-tvrđave. Krajem 17. i početkom 18. st. katedrala dobiva vrijedne umjetnine baroknog stila. Uz 31 barokni oltar, 1698. godine, katedrala dobiva i mramornu propovjedaonicu. Sredinom 19. st., u vrijeme biskupa Jurja Haulika, preuređeno je svetište katedrale, naručen je novi, glavni, oltar iz Münchena. U isto vrijeme izrađeni su i kipovi na konzolama među prozorima u svetištu. Oslikani prozori u svetištu izrađeni su također u Münchenu. Godine

1855. naručene su nove orgulje, koje se i danas, povećane i obnovljene, nalaze u katedrali.

Ujutro 9. studenog 1880. godine Zagreb je stradao od potresa u kojem je oštećena i katedrala. A po obnovi H. Bolléa katedrala je dobila svoj sadašnji izgled.[1]

Potresi kroz povijest grada Zagreba

Zagreb se nalazi u seizmičkom području koje se označava kao područje razornog potresa. Iako su suvremenici kroz povijest spomenuli veći broj potresa u Zagrebu, zapise o njima ne pronalazimo prije 16. stoljeća.

Najstariji potres koji je zabilježen u Zagrebu dogodio se je 26. ožujka 1502. godine.[2] U tom potresu srušio se toranj Crkve sv. Marka na Gornjem gradu. Epicentar potresa koji se dogodio daleko od Zagreba 16. rujna 1590. teško je oštetio Medvedgrad, zbog čega se njegov tadašnji vlasnik preselio u Šestine.[3] Medvedgrad i Veliki Kalnik razoreni su 11. veljače 1699. godine u potresu s epicentrom u Sloveniji, kada je oštećen pavlinski samostan i crkva u Sveticama.[4] U jutarnjim satima 9. studenoga 1880. Zagreb je pogodio veliki razorni potres magnitude 6,3 po Richteru,[5] s epicentrom na području Medvednice. Jedna je osoba smrtno stradala, a 29 ih je bilo teže ozlijeđeno; materijalna šteta bila je velika. Iako je potres trajao samo nekoliko sekundi to je bilo dovoljno da ošteti 1758 kuća u gradu[6], sve crkve, a među njima i katedralu. U katedrali se urušio mrežasti svod nad svetištem, nakrivili se neki stupovi, kamenjem su zasuti mnogi oltari, a glavni oltar je uništen. Popucali su zidovi, otvorile su se mnoge grobnice, napukao je gornji dio zvonika. Zahvaljujući prisebnosti, spretnosti i poduzetnosti H. Bolléa katedrala je u kratkom vremenu statički učvršćena i spašena od daljnjeg rušenja.[7] U travnju 1894. godine razoran potres znatno je oštetio Ljubljanu, a u Zagrebu je od njega oštećena stolna crkva i nekoliko kuća. Jaki potres 17. prosinca 1905. godine prouzročio je mnogo štete u Zagrebu, ali bez ljudskih žrtava. Nedugo poslije ovoga, 2. siječnja 1906. još jedan potres s epicentrom u Medvednici učinio

[1] Pregled kratke povijesti Zagrebačke katedrale preuzet je iz: Ana DEANOVIĆ, Željka ČORAK, »Zagrebačka katedrala«, Zagreb 1988., str. 8 - 90., i str. 264 – 304.

[2] Veselin SIMOVIĆ, »Potresi na zagrebačkom području«, *Građevinar,* Vol. 52 (2000) NO. 11, Zagreb, 2000., str. 638.

[3] Isto.

[4] Isto.

[5] Isto.

[6] Franjo BUNTAK, »Prije sto godina (1880) zadesio je Zagreb snažan potres«; *KAJ,* LIII, Zagreb 1-2 (2020), str. 68.

[7] Ana DEANOVIĆ, Željka ČORAK, »Zagrebačka katedrala«, str. 277.

je dosta štete, također bez ljudskih žrtava. I potres od 8. listopada 1909. godine s epicentrom u dolini rijeke Kupe osjetio se jače i u Zagrebu, gdje je bilo srušenih dimnjaka i popucalih zidova na zgradama. Nakon spomenutog potresa iz 1909. u Zagrebu nije bilo razornih potresa do ožujka 2020. godine.

Kulturno-povijesni detalji katedrale oštećeni u potresu

Potres koji je pogodio Zagreb 22. ožujka 2020. godine, u nedjelju u 6 sati i 24 minute, ponovno je oštetio katedralu i zatvorio je na neko vrijeme. S obzirom na svjetsku pandemiju Covida-19 mons. Josip Kuhtić, rektor katedrale, u suradnji s braćom kanonicima Prvostolnog Kaptola zagrebačkog organizirao je misna slavlja u Župnoj crkvi sv. Marije na Dolcu od 1. listopada 2020. godine. Povijest se ponovila, kao i prije 140 godina kada se Misa održavala u istoj crkvi od 1880. do 1885. godine.[8]

Pročelje zagrebačke katedrale sa svoja dva tornja zamišljeno je još početkom 14. stoljeća.[9] Razni graditelji kroz povijest prihvatili su ovu zamisao, koju je u potpunosti realizirao tek H. Bollé. On na temeljima starih romaničkih i gotičkih zvonika, i djelomice na donjem dijelu renesansnog južnog tornja, gradi dva nova zvonika. Građeni su od kamena u razdoblju od 1889. do 1899. godine. Da je katedrala od svojih početaka imala dva tornja prikazuje nam Pečatnjak zagrebačkog Kaptola iz 1297. i njegova originalna kopija iz 1371. godine, koji se danas čuva u Riznici zagrebačke katedrale.[10] Unutar šiljastog ovala pečatnjaka prepoznajemo reljef u kojem se s desne strane nalazi Bogorodica s Isusom na prijestolju, a s lijeve strane nalazi se lik sv. Ladislava kralja, koji kleči i uzdignutih ruku prikazuje Bogorodici i Isusu model katedrale na kojemu se jasno razabiru dva tornja.

Katedrala je povijesni, kulturni i duhovni simbol grada Zagreba. Mijenjala se s vremenom, rušila se i popravljala. Od samih početaka bila je otisak povijesnih okolnosti, i u isto vrijeme tvrđava i crkva, riznica u kojoj su se čuvale vrijednosti. Sve te nabrojene vrijednosti, uz biskupe, čuvala je i država. Tek 1961. godine država je utvrdila da je kompleks Katedrale Uznesenja Marijina, Nadbiskupskog dvora s kapelom sv. Stjepana, utvrdama i parkom Ribnjakom zaštićen kao spomenik kulture.[11] Dvije godine kasnije cijeli taj kompleks na čelu s katedralom upisan je u

[8] Tomislav PREMERL, »Umjetničko i graditeljsko nasljeđe«, *Sveta Marija na Dolcu*, *mala monografija župe*, Zagreb, 1985., str. 92.

[9] Zorislav HORVAT, »Gradnja i pregradnja zapadnog pročelja Zagrebačke katedrale«, *Naša katedrala 1*, (1998), Zagreb, 1998., str. 13.

[10] Antun IVANDIJA, »Inventar Riznice zagrebačke katedrale, I dio: Metali. Prvi svezak«, Riznica Zagrebačke katedrale (RZK), M 536; Zagreb, 1986., str. 262.

[11] Republika Hrvatska, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Klasa: UP-I -612-08/02-01/393; Urbroj: 532-10-1/8(JB)-02-2; Zagreb, 28. svibnja 2002.

Registar nepokretnih spomenika kulture Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu te ima svojstvo kulturnog dobra.[12]

U godini prije potresa, prema izjavi tadašnjeg rektora mons. Josipa Kuhtića, kroz katedralu je prošlo oko 2 000 000 ljudi.[13] Oštećenjima nastalim u potresu i rušenjem vrha južnog zvonika zagrebačka katedrala je na neki način podijelila sudbinu s mnogim kućama, crkvama i zgradama porušenim u potresu. Šteta je mogla biti i kudikamo veća da se nije pristupilo obnovi katedrale krajem 1990. godine.[14]

Svojom visinom bila je najviša zgrada u Hrvatskoj i u ovom dijelu Europe. Visina južnoga tornja do potresa iznosila je 108,20 m, a visina sjevernog 108,16 m.[15] Lom vrha južnog tornja dogodio se na visini od 92 metra. Srušio se gornji dio zvonika u visini od 10,30 m., na čijem vrhu je bio pričvršćen pozlaćeni križ s gromobranskim šiljkom visine 3,20 m.[16] Križevi koji su bili postavljeni na vrhu zvonika ne bi mogli sami svojom težinom odolijevati udarcima vjetra. Zato ih je H. Bollé usidrio posebnim željeznim kuglama koja svaka teži točno 1.450 kilograma.[17] U oba tornja vise kugle na čeličnoj žici dužine 30 metara[18] koje se spuštaju od podnožja križa. Cijeli sustav imao je zadatak da, s jedne strane, služi kao dodatno usidrenje piramidalnog završetka zvonika u korpus zvonika i s druge strane, da snizi položaj težišta piramidalnog završetka. Na taj način bila je osigurana dodatna stabilnost tornjeva u slučaju vibracija izazvanih jakim vjetrom ili potresom, Koliki je postotak tog sustava u cjelokupnom faktoru sigurnosti, teško je reći bez uvida u originalni proračun stabilnosti. Nažalost, u ovom potresu nema nikakve sumnje da je sustav s kuglama bio znatan, ako ne i presudan, da tornjevi katedrale nisu još više stradali.

Dio kamenja vrha južnog tornja pao je na skelu oštetivši je. Skela se prije potresa počela prilagođavati za završene radove obnove južnog tornja. U padu je kamenje oštetilo dio treće galerije dovršene prije Božića 2019. godine. Kameni elementi pali su i na krov katedrale, a najveći dio završio je u dvorištu između ka-

[12] Isto.

[13] Godine 2019. u katedrali je podijeljeno preko 600 000 pričesti. (op. a.).

[14] Zvonimir RUKAVINA, »O obnavljanju katedrale od 1990. do 1997.«, *Naša katedrala 1*, (1998), Zagreb, 1998., str. 23.

[15] Jonatan PLEŠKO, »Fotogrametrijsko snimanje katedrale«, *Naša Katedrala 4,* (2000), Časopis odbora zagrebačke nadbiskupije za obnovu katedrale, Zagreb, 2000., str. 20-23. Desetljećima se vodila bespotrebna rasprava o točnoj visini tornjeva. Fotogeometrijskim snimanjem katedrale u drugoj polovici 90.-tih godina došlo se do precizne visine oba tornja. (op. a.)

[16] SLUŽBENI VJESNIK ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE/Poseban prilog, God. CVII. 2020., Zagreb, 2021., str. 12.

[17] Prilikom skidanja vrha sjevernog tornja radnici na čelu s ing. Damirom Foretićem, glavnim projektantom obnove zagrebačke katedrale, skinuli su i kuglu sa sjevernog zvonika. Tom prilikom kuglu su i izvagali. (op. a.)

tedrale i Nadbiskupskog dvora. Dijelovi kamenja probili su i krov Nadbiskupskog dvora, a sam vrh, "jabuka", pronađen je na tavanu dvora. Metalni pozlaćeni križ koji je obnovljen i postavljen 2013.[19], raspao se u brojne dijelove budući da je izrađen od ploča debljeg bakrenog lima s metalnom potkonstrukcijom. Dijelovi križa pronađeni su raspršeni na skeli, na krovu katedrale, a jedan dio pronađen je ispod kamena na dvorištu.[20]

Na fotografijama koje je snimio glavni projektant obnove katedrale ing. Damir Foretić, uočena su oštećenja i na sjevernom tornju. Nakon detaljnog pregleda videosnimaka iz zraka potvrđena su znatna oštećenja, kako pukotina tako i pomaka vrha tornja i fijala[21] na sjevernom kontraforu.[22] Nakon ponovnog snimanja iz zraka zaključilo se da treba ukloniti dio vrha sjevernog zvonika budući da je prijetilo urušavanje na katedralu.[23] Uz pomoć profesora s Rudarskog fakulteta, djelatnika Hrvatske vojske i alpinista 17. travnja 2020. u 17 sati i 58 minuta kontroliranom eksplozijom omogućeno je odvajanje vrha sjevernog zvonika koji je dizalicama spušten na tlo. Tim činom za duže vrijeme zagrebačka katedrala izgubila je "titulu" najviše crkve jugoistočno od Beča.

Tjedan nakon što je u prigodnoj molitvi zagrebački nadbiskup kardinal Bozanić blagoslovio zamjenske križeve teške 780 kilograma, 13. svibnja 2020. godine, postavljeni su na vrhove oba zvonika.[24] Na križeve s donje strane opet su usidrene željezne kugle.

Za to vrijeme građani, koji su se okupljali na sigurnoj udaljenosti pratili su spuštanje vrha tornja te se raspitivali kod radnika o zvonima u tornjevima. U katedrali spominju se zvona prvi put u 17. stoljeću, kada su stradala i potpuno se rasto-

---

[18] Juraj KOCIJANIĆ, »Zagrebačka katedrala«, Zagreb, 1946., str. 12. Korišten je ciklotisak pohranjen u Riznici zagrebačke katedrale. (op. a.).

[19] SLUŽBENI VJESNIK ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE/Poseban prilog, God. CVII. 2020., str. 12.

[20] »Detaljno izvješće o oštećenjima Zagrebačke katedrale«, (dalje: Detaljno izvješće), dostupno na: https://www.zg-nadbiskupija.hr/detaljno-izvjesce-o-ostecenjima-zagrebacke-katedrale, 12. rujna 2022. XXX

[21] Zorislav HORVAT, »Fijale uza zvonike zagrebačke katedrale«, *Naša katedrala 4*, (2000), Zagreb, 2000., str. 3. Fijale su na gotičkim građevinama prvobitno služile da svojim opterećenjem pridonesu stabilnosti kontrafora ili potpornjaka. Njihova vitka forma stremljenja uvis zarana je postala jedan od najčešćih oblikovnih motiva gotike, ponekad svedenih na običnu dekoraciju. (op. a.)

[22] Jadranka DAMJANOV, »Likovna umjetnost, Uvod«, Zagreb, 1981., str. 77. Visoki zidovi gotičkih katedrala poduprti su lukovima koji preuzimaju teret krova i prenose ga na polustupove i stupove. Takav sistem stupova koji opkoljavaju zgradu i prihvaćaju teret krova zove se potporni ili kontraforni sistem. (op. a.).

[23] Detaljno izvješće.

[24] SLUŽBENI VJESNIK ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE/Poseban prilog, God. CVII. 2020., str. 12.

pila u požaru koji je zahvatio Zagreb. Požar se dogodio 29. ožujka 1645. godine nespretnošću jednog đaka.[25] Do potresa se iz katedrale čulo osam zvona. U južnom tornju smješteno je najveće zvono Presvetog Trojstva težine 6.454 kg,[26] najstarije zvono svetog Stjepana Kralja iz 1777. godine[27], te zvono Mala Gospa. U sjevernom tornju nalazi se najmanje zvono sv. Florijana, popularno zvano "Cinkuš" iz 1808. godine teško svega 110 kg,[28] zvono Uznesenja BDM ili Velika Gospa, zvono Sveta Tri Kralja, zvono sv. Kvirina i zvono sv. Mihaela. Kako su trenutno oba tornja, ali i dijelovi kamenih elemenata između njih rastreseni potresom ***(slika 1)*** do daljnjeg koristi se samo zvono sv. Mihaela. Zvono je bilo dar kanonika Milana Balenovića u povodu 900. obljetnice Zagrebačke nadbiskupije, a u toranj je podignuto 1986. godine. Teži 945 kilograma i peto je zvono po težini.[29]

Sl. 1. Razmaknuto kamenje uslijed potresa, detalj s katedrale

[25] Josip KLARIĆ, »Zvona katedrale«, *Naša Katedrala 3* (1999), Časopis odbora zagrebačke nadbiskupije za obnovu katedrale, str. 20-23.

[26] Isto, str. 22.

[27] Isto, str. 20.

[28] Isto, str. 22.

[29] Lina Slavica PLUKAVEC, »Zvona zagrebačke prvostolnice – integralni dio europske kulturne baštine«, *Crkvena kulturna dobra, Analecta, Godišnjak Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije*, god 2, (2004.), br. 2, Zagreb, 2004., str. 50.

Tijekom pregleda vanjskih dijelova kamenih elemenata katedrale uočeno je na sjevernom kantraforu ili potpornjaku da je vrh, odnosno fijala uslijed trešnje postala nestabilna. Radnici su je dodatno učvrstili da se ne bi srušila. Također se nova zapadna fijala s treće galerije odlomila i pala na skelu južnog tornja. Na gotičkim građevinama fijale su prvobitno služile da svojim opterećenjem pridonesu stabilnosti kontrafora. Njihov vitak izgled stremljenja uvis zarana je postala jedan od najčešćih oblikovnih motiva gotike, ponekad svedenih na običnu dekoraciju. Fijale su se koristile i kod obnove zagrebačke katedrale nakon potresa s kraja 19. st., i to na velikim kontraforima uz jugozapadni ugao južnog zvonika.

Pronađena je i odlomljena jugoistočna rigalica na trećoj galeriji južnog tornja. Rigalica ili vodoriga zapravo je odvodna cijev u kamenu koja skuplja vodu s krova i odvodi je na predviđenim mjestima preko ispusta. Poput svih katedrala i naša je okićena brojnim rigalicama. U srednjem vijeku, posebno u gotici, rigalice se izrađuju u obliku životinja, demona ili raznih fantastičnih bića. Tako se na katedrali mogu primijetiti rigalice u obliku šišmiša na I. galeriji. U obliku praseta na II. galeriji, ili u obliku žabe. Na III. galeriji ima jedna zanimljiva koja, sudeći po odijelu, predstavlja redovnika. Na glavi mu je *kapuca* kakvu imaju redovnici kao sastavni dio svoje odjeće.[30]

Na "novom" glavnom portalu, ulazu u katedralu, koji je postavljen 1901. godine, a obnovljen 14. prosinca 2006. godine[31] srušen je kameni element samog vrha. Portal završava trokutastim timpanonom na kojem se nalaze tri niše. U sredini je kip Krista, desno je kip sv. Ladislava, osnivača Zagrebačke biskupije, a s lijeve strane je sv. Stjepan zaštitnik katedrale. U desnom i lijevom kutu nalaze se dva anđela, koji drže natpis "Domus Dei et porta coeli".[32] Ponad kipa Krista uočena je velika pukotina na mjestu gdje se nalazi grb nadbiskupa Jurja Posilovića u čije vrijeme je i završen portal.[33]

Na samom ulazu u katedralu s desne strane kipu sv. Katarine odlomila se lijeva šaka s mačem, koji se spuštao uz bok svetice sve do stopala ***(slika 2)***. Prilikom posljednje obnove portala, zamijenilo se 736 komada kamenih elementa, te je izrađeno 39 modela kamene plastike. Otklesano je 37,62 m^2 dotrajaloga kamena, a ugrađen je 1031 novi komad kamena, štukanjem je obrađeno 72,20 m^2 kamene površine, ugrađeno je 78 komada novih kamenih vrhova na fijale i baldahine portala, restaurirano je 15 skulptura, 2 reljefa anđela i veliki reljef Presvetoga Trojstva,

[30] Juraj KOLARIĆ, »Rigalice – intrigantni dekorativni elementi«, *Crkvena kulturna dobra 8 (2010.), Godišnjak Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije,* Zagreb, 2010., str. 191-195.

[31] Zvonimir RUKAVINA, »Obnavljanje katedrale u 2006. godini«, *Naša Katedrala 11* (2007), Časopis odbora zagrebačke nadbiskupije za obnovu katedrale, Zagreb, 2007., str. 24.

[32] »Kuća Božja i vrata nebeska« (op. a.)

[33] Detaljno izvješće.

Sl. 2. Sv. Katarina

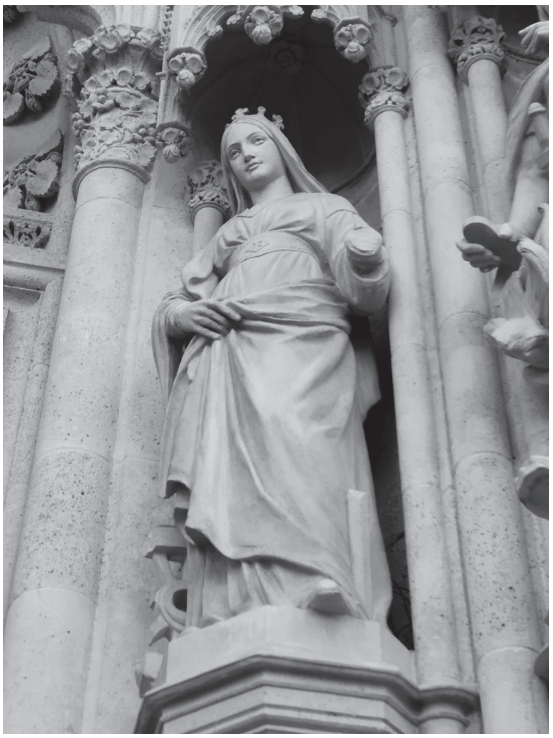

restaurirani su nizovi čipkaste kamene plastike lunete portala, izrađeno je 40 modela u prirodnoj veličini. Ujedno je izvedena i nova rasvjeta portala.[34]

Ulaskom u katedralu zateklo se na podu puno žbuke koja je otpala sa svodova. Među žbukom pronašlo se i nekoliko komada kamenih rebara. Uočene su jače pukotine svoda između kamenog rebra i svoda izrađenog od opeka.

Na koru gdje se nalaze orgulje zagrebačke katedrale, koje je izradio Eberhard Friedric Walcker iz Ludwisburga u Njemačkoj, također je pronađeno mnogo žbuke i prašine. Orgulje su prvi put zasvirale 1. studenog 1855[35]. za vrijeme svečane mise koju je predvodio prvi zagrebački nadbiskup Juraj Haulik. Smještene su u gotičko monumentalnom kućištu od hrastovine. Gotička prozorska mrežišta, srcolikih motiva čine glavne motive po poljima principala. Oživljuju ih četiri pozlaćena anđela sa svojim instrumentima te kipovi sv. Grgura, Ambrozija i Cecilije. Same orgulje nisu "stradale" u potresu. Naknadnim pregledom orguljaša Nevena

[34] Zvonimir RUKAVINA, »Obnavljanje katedrale u 2006. godini«, *Naša Katedrala 11* (2007), Časopis odbora zagrebačke nadbiskupije za obnovu katedrale, Zagreb, 2007., str. 25.

[35] »Cerkvene vesti«, *Katolički list zagrebački*, god. 6, br. 44, Zagreb, 3. studenog 1855., str. 350.

Kraljevića, koji svira na njima od 2004. godine, uočeno je da su neke svirale u trećem manualu ispale iz ležišta te se nagnuo jedan štok sa sviralama u prvom manualu. Nakon dopuštenja statičara orguljaš je uz pomoć radnika očistio orgulje od prašine i žbuke. Popravio je uočena oštećenja i na tren im je "provjerio zvuk". Dok se ne saniraju teža uočena oštećenja u samoj katedrali, a radi vibracija koje orgulje stvaraju orguljaš, ih je konzervirao i pripremio za duže mirovanje. Orgulje Zagrebačke katedrale ubrajaju se među pet najboljih ostvarenja tvrtke "Walcker". Najveće su orgulje jugoistočno od Beča, a po umjetničkoj vrijednosti jedne od vrjednijih u Europi. Nakon potresa iz 1880. punih pet godina čekalo se na njihov zvuk. Glazbeni zavod podario je koncert građanstvu 6. studenog 1885. godine u 18 sati.[36]

U samoj katedrali radnici su drvenim daskama zaštitili oltare uz zvonike. Oltar sv. Petra i Pavla uz sjeverni zvonik "obučen" je u drveno ruho dok je oltar pored, sv. Ćirila i Metoda, prekriven drvenim krovom. Prema mnogim povjesničarima umjetnosti najljepša barokna stvar u katedrali, kamena propovjedaonica iz 17. st., ostala je, gotovo, neoštećena te je prekrivena daskama.

Naknadnim pregledom uočila se pukotina, prijelom, desne noge anđela trubača nekoliko centimetra iznad gležnja ***(slika 3).*** Anđeo je smješten na samom vrhu propovjedaonice. Ispod anđela s lijeve strane smjestio se kip Madone s Isusom. Na desnom stopalu Madone isto se vidi pukotina. Uočena su i oštećenja na kruništu koje je nastalo uslijed pada dijela žbuke i dijela kamenih rebara sa svoda katedrale.

Sl. 3. Anđeo s propovjedaonice, detalj

[36] »Viestnik«, *Katolički list*, god. 36, br. 44., Zagreb, 29. listopada 1885., str. 352.

Na vanjskoj strani svetišta srušila se balustrada iznad apside, a vrhovi baldahina kontrafora koji se nisu srušili u potresu su naknadnim radovima uklonjeni. Uočena su i veća oštećenja svodova iznad apside, kao i puknuća zidova. Ti pomaci zidova slomili su rozete u prozorima na apsidi, a znatno su oštećeni i vitraji (oslikani prozori) u samom svetištu koje je dao izraditi u prvoj polovici 19. stoljeća prvi zagrebački nadbiskup J. Haulik.[37] Promatrajući danas vitraje pomislimo da je netko sa pedesetak kamenčića[38] namjerno "probušio" prozore katedrale ***(slika 4)***. Vitraji su izrađeni u Kraljevskom zavodu za slikanje na staklu "König Ludwig I"

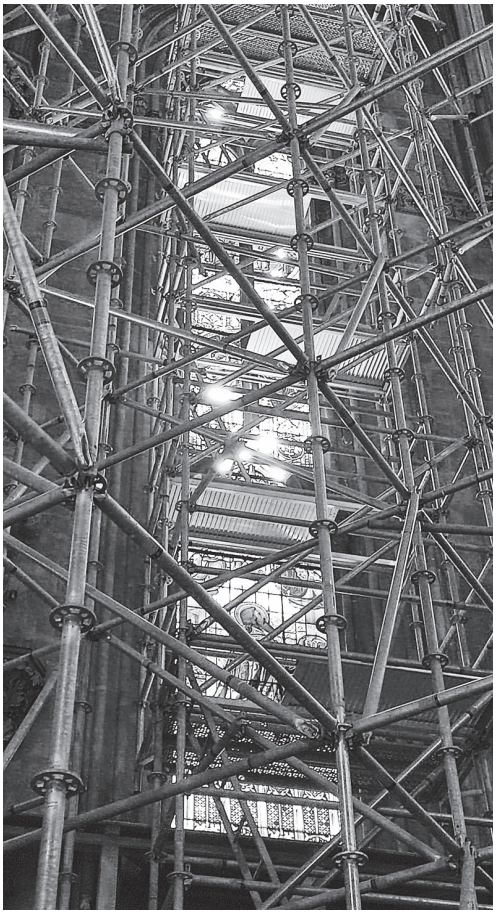

Sl. 4. Vitraj: lik sv. Stjepana Kralja, suzaštitnika zagrebačke katedrale

[37] »Stolna cerkva u Zagrebu«, *Zagrebački katolički list*, god. 1, br. 40. Zagreb, 1849., str. 319.

[38] Autor članaka, kao tajnik Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije, sudjelovao je u pregledu katedrale nekoliko dana nakon potresa. Prvim preliminarnim pregledom izbrojilo se 50-ak pukotina u vitrajima koji su smješteni u prezbiteriju. (op. a.).

u Münchenu od 1845. do 1849. Ujedno su i najstariji oslikani vitraji u Hrvatskoj. Prikazuju zaštitnika Zagrebačke katedrale, ali i cijele Hrvatske. U središnjem prozoru je prikaz Uznesenja BDM u nebo, glavni titular katedrale. U ostalim prozorima nalaze se suzaštitnici Zagrebačke katedrale, mađarski kraljevi sv. Stjepan i sv. Ladislav, sv. Marko Evanđelist, sv. Demetrije Srijemski mučenik, sv. Kvirin, sisački biskup i mučenik, i bl. Augustin Kažotić. U medaljonima iznad prozora prikazi su iz Marijina i Isusova zemaljskog života. U istom zavodu izrađeni su vitraji za katedrale u Kölnu, Regensburgu kao i za druge crkve širom Europe. Münchenski majstor Heinrich Maria Hess ih je izradio nakon što ih je oslikao slikar Joseph Ziegler.[39]

U južnoj i sjevernoj lađi katedrale postoji još četrnaest oslikanih prozora. U apsidama pokrajnjih lađa pojedini prozori bili su dovršeni već 1885. godine, kad je katedrala bila osposobljena za bogoslužje. Odbor za obnovu katedrale je zatim bio pozvao i hrvatsko plemstvo da sudjeluju svojim darovima, osim zagrebačkih nadbiskupa, Prvostolnog kaptola i vjernika.

Od tih prozora dva su oštećena u potresu. U apsidi sjeverne lađe, iza oltara Svetih ugarskih kraljeva Stjepana, Ladislava i Emerika nalaze se dva prozora, s po osam polja, sličnih motiva, no ipak različiti, bogato ukrašeni lisnatim i geometrijskim motivima, U desnom prozoru, četvrtom desnom polju, primijeti se velika okrugla rupa.[40]

U apsidi južne lađe dva su dvodijelna prozora, bifore, čije metalne šipke dijele prozore u sedam polja s motivima rozetica ispunjene bogatim lisnatim dekoracijama. Poviše bifora su velike peterolatične rozete. Na prozoru koji gleda na Nadbiskupski dvor u lijevom polukrugu peterolatične rozete nazire se razbijeno staklo.[41]

Između prozora uz stupove svetišta nalazila se galerija od 10 drvenih kipova, koji su bili puni prašine i sitnog kamenja. Kipovi su bile prve umjetnine iz katedrale koje su demontirali radnici krajem ožujka 2020. godine. Predstavljali su nebeski dvor "Curia Coelestis", predstavnike Starog i Novog Zavjeta. Izradio ih je münchenski kipar Anselmo Sickinger od 1848. do 1850. godine ***(slika 5)***.[42]

---

[39] Lelja DOBRONIĆ, »Značenje i obnova prvostolnice u vrijeme (nad)biskupa Haulika«, *Zagrebačka crkvena pokrajina, Zbornik radova znanstvenog skupa "150. obljetnice uspostave Hrvatsko-slavonske crkvene pokrajine i uzdignuća Zagrebačke biskupije na stupanj nadbiskupije"*, Zagreb, 2004., Str. 121.

[40] (op. a.).

[41] Isto.

[42] Olga MARUŠEVSKI, »Juraj Haulik«, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Zagreb, 1995., str. 472.

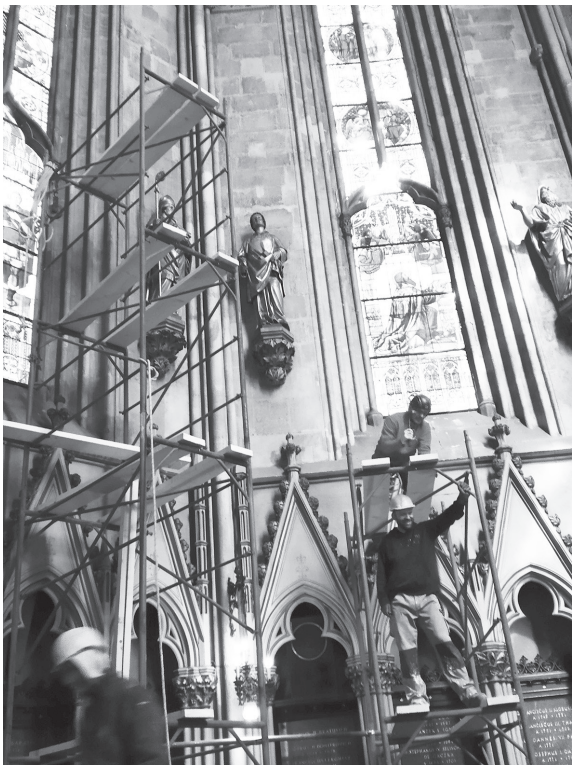

Sl. 5. Radnici slažu skele za skidanje kipova iz svetišta katedrale, detalj

Na sjevernom zidu svetišta demontirani su dijelovi velebnog glavnog oltara kipara Hansa Ludwiga Ackermanna iz 1632. godine. Kip Majke Božje s Djetetom Isusom i anđelima sviračima na taj zid postavljeni su, ili bolje reći vraćeni su 1983. godine prilikom obnove unutrašnjosti katedrale u vrijeme kardinala Franje Kuharića.

S pune prašine i žbuke na njima skidane su i slike, koje su se nalazile u svetištu katedrale i u sjevernoj lađi iznad spomenika banu Josipu Jelačiću. Slika iznad bana, Krunjenje Isusa trnovom krunom, također je bila sastavni dio Ackermannovog oltara, a naslikao ju je 1632. godine slikara Georga Gündter iz Graza.[43] Slika u svetištu, Isus u Getzemanskom vrtu, pripisuje se radu pavlina Luke Markgraffa s kraja 17. stoljeća.[44]

[43] Zvonimir KUREČIĆ, »Katedrala Uznesenja Marijina u Zagrebu«, Turistička monografija, Zagreb, 2009., str. 51.

[44] Isto.

Sl. 6. Nebeski dvor u kapeli bl. Augustina Kažotića u katedrali, detalj

"Nebeski dvor", slike i dijelovi Ackermannovog oltara pohranjeni su u kapeli bl. Augustina Kažotića koja se nalazi u prizemlju sjevernog tornja ***(slika 6)***.

Prvi poduzeti radovi u katedrali, zbog napuknuća svoda u svetištu, bili su oko zaštite sarkofaga zagrebačkog nadbiskupa i kardinala, blaženoga Alojzija Stepinca. Sarkofag je izradio akademski kipara Hrvoje Ljubić 1997. prema zamisli kanonika Antuna Ivandije.[45] Ispod umjetničkog prikaza blaženika, obučenog u pontifikalno ruho crvene boje, smještene su relikvije zagrebačkog nadbiskupa i metropolita kardinala Alojzija Stepinca. Dana 7. lipnja 1997. kardinal Franjo Kuharić, nadbiskup zagrebački, uz asistenciju p. Paola Lombardija i mons. Jurja Batelje, postulatora, zapečatili su novi kristalni lijes s relikvijama blaženika, koji je dva dana kasnije položen u sarkofag.[46] Srebrni reljefi na sarkofagu prikazu-

[45] Slavica Lina PLUKAVEC, »Grob bl. Alojzija Stepinca, Meštrovićev spomenik kardinalu i Blaženikov muzej«, *Crkvena kulturna dobra, Analecta, Godišnjak Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije*, god 7, (2009.), br. 7, Zagreb, 2009., str. 101.

[46] Juraj BATELJA, »Komunistički progon i mučeništvo blaženoga Alojzija Stepinca«, Zagreb, 2017., prilog II. – LII.

ju najvažnije događaje iz života blaženoga Alojzija Stepinca. Radove na zaštiti groba drvenim daskama prihvatili su djelatnici Obrta "Tomko": Zoran Krišto, Damir Srbalj, Bruno Vučković zajedno s vlasnikom obrta Tomislavom Capanom koji sudjeluje u obnovi katedrale od 1993. godine. Radovi na zaštiti sarkofaga bl. Alojzija Stepinca započeli su šest dana nakon potresa, dok je još Zagreb i katedrala podrhtavala skoro svakodnevnim manjim potresima, a završili su 1. travnja 2020. godine.

Najznačajnija umjetnička ostvarenja u samoj katedrali, nažalost, zatvorena su za javnost, a nalaze se u sakristiji katedrale. Sakristija pripada najstarijim i najbolje sačuvanim dijelovima katedrale. Nadsvođena je visokim križnorebrastim svodovima s rebrima koja se spuštaju do poda. Na svodovima i zidu dijelom su sačuvane gotičke freske iz 13. stoljeća. Na zidu sakristije, freska prema katedrali, prikazuje Krista Svevladara ili Pantokratora, a ispod se nalaze likovi svetog Dominika i svetoga Franje Asiškog. Potrebno je naglasiti da je ovo najstariji naslikani lik svetog Franje izvan Italije. Lik u sredini predstavlja svetog Timoteja, zaštitnika graditelja katedrale biskupa Timoteja. Freske prikazuju evanđeliste i crkvene oce kao i prepoznatljive likove svetaca štovanih u Zagrebu. Jedino se na dijelovima fresaka koje se nalaze na svodu sakristije primijeti tanka naslaga prašine nastala u vrijeme potresa. Freske su slučajno otkrivene nakon potresa koji je teško oštetio katedralu u studenom 1880. godine.[47]

Iznad sakristije prema Riznici katedrale, od 1870. godine, vode kamene stube. Na stubištu se vidi da je zid napuknut od polovice prema rizničkim vratima na više mjesta vertikalnim crtama, koje se nastavljaju i po stubištu prema tavanu. Na samom vrhu stubišta nalaze se prozori s gotičkim lukovima ispod kojih su razmaknuti kameni blokovi s oko 3 cm u vertikalnom smjeru.

Pod u Riznici bio je bijel od kamene prašine te od komadića kamenih rebara sa svoda riznice. Kamena rebra potječu iz 13. stoljeća. Potres je zidove u predvorju raspuknuo u vertikalnoj liniji. U predvorju Riznice istočni zid puknuo je od poda do svodnog luka, a pregradni zid prema trezoru vertikalno je napuknut na više mjesta. Isto puknuće nastavlja se po luku s kojeg je otpala žbuka te se vidi cigla. U nastavku se vidi linija napuknuća koja se spušta od luka zida vertikalnom linijom po istom, istočnom zidu predvorja Riznice. Kamene šute sa sitnim kame-

[47] Antun IVANDIJA, »Stara Zagrebačka Katedrala : historijsko-umjetnička rasprava«, doktorska disertacija obranjena na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, Zagreb, 1948., str. 84. Korišten je primjerak pohranjen u NAZg. Zbirka ciklostila, god. 1960. Rad je predan na ocjenu 1948. godine. Iste godine A. Ivandija uhapšen je kao namještenik Duhovnog stola u Zagrebu od tadašnje komunističke vlasti, te je osuđen na 11 godina zatvora, a iz lepoglavskog zatvora izlazi 1959. godine. Crkvenu povijest doktorirao je 1960. godine na Bogosloviji u Zagrebu.

njem bilo je i s druge strane zida kada se otvore željezna vrata koja vode na tavan današnje kapele koju je projektirao Herman Bollé.[48]

Po lukovima iznad prozora u predvorju, kao i na luku ponad ulaznih vrata primijete se napuknuća. Isto tako se vide po svodu između svodnih gotičkih rebara napuknuća različite širine u smjeru spajanja svodnih rebara gotovo po svim svodnim poljima obaju traveja u predvorju Riznice. Napuknuća su također vidljiva i u trezoru. Vidljivo je arhitektonsko oštećenje na apsidalnom luku trezora koji se za 3 cm odvojio od nosivog zapadnog zida u trezoru. Oštećenje se nastavilo po svodnom polju oko 50 cm vijugave dužine. Tanke crte napuknuća vidljive su i po drugim poljima obaju gotičkih traveja u trezoru.

Na tavanskom prostoru oštećenje se vidi po nutarnjem zidu nad nadsvođenim predvorjem Riznice, i to vertikalno napuknuće po cijelom zidu koji dijeli Katedralu od Riznice.

Desetak eksponata Riznice, koji su izloženi u vitrinama iz 1870. godine[49], oštećeno je. Spomenimo da je među njima oštećeno nekoliko figura jaslica, koje se svake godine slažu o Božiću ispred oltara Majke Božje Kraljice u jugoistočnom brodu katedrale.[50] A srebrnom relikvijaru bl. Augustina Kažotića, u obliku škrinjice s poprsjem iz 17. stoljeća, razbilo se staklo na mjestu relikvije.[51] Sva oštećenja na umjetninama iz Riznice sanirat će se uz pomoć Hrvatskog restauratorskog zavoda.

Uz sve napisano, na kraju, potrebno je spomenuti i jednu zanimljivu činjenicu. Najstariji dijelovi katedrale, kao što su freske u sakristiji, koja se smatra i najstarijim dijelom, ostali su čitavi. Gotovo neoštećeni su ostali, s pokojom pukotinom, i dijelovi Nadbiskupskog dvora iz 13. stoljeća, kao i renesansne zidine s početka 16. stoljeća.

Zaključak

Zagrebačka katedrala je simbol Grada, središte hrvatske duhovnosti, kulture, ali i panteon u kojem leže kosti najznačajnijih povijesnih ličnosti u Hrvata. Prolaskom ispod njezinih svodova nailazimo na nadgrobni spomen banu Tomi Bakaču i bisti Petru Berislaviću, koji nas podsjećaju na doba obrane od osmanlijske najezde. Spomenik Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana govori nam

[48] Dragan DAMJANOVIĆ, »Arhitekt Herman Bollé«, Zagreb, 2013., str. 150.

[49] »Prepisak od god. 1866.«, *Zagrebački katolički list*, god. 20, br. 20. Zagreb, 1869., str. 158.

[50] Riznica zagrebačke katedrale (dalje: Riznica), »Jaslice«, *Inventar Riznice zagrebačke katedrale. I dio: Metali. Prvi svezak,* RZK M 541, Zagreb, 1986., str. 266.

[51] Isto, »Relikvijar za humeral sv. Augustina Cazottija«, RZK M 18,, str. 26.

o težnji za vjekovnom slobodom. A suvremena duša katedrale, grob bl. Alojzija Stepinca, podsjeća nas na sve zlo 20. stoljeća. Trenutno "drveni grob" samo nas podsjeća na tanku granicu između zla i Krista.

Naša katedrala, kao i Crkva u Hrvata, prati i bilježi sve što se s njezinim gradom događa. Oštećenja nastala u još jednoj nedaći koja su je zadesila nisu trajnog karaktera. Potrebno je samo biti uporan u novoj obnovi i opet će se čuti orgulje katedrale. Križevi na tornjevima opet će se vidjeti sa svih strana Zagreba. Najstariji vitraji u Hrvatskoj ponovno će oživjeti likove sveca zaštitnika, a na grob blaženika Alojzija Stepinca ponovno će dolaziti milijuni hodočasnika kao i do sada. Zato što Zagrebačka katedrala nije samo mjesto religioznog okupljanja ili mjesto turističkog razgledavanja nego je i najpoznatiji spomenik kulture grada Zagreba. Uz sve spomenuto ne možemo se oteti dojmu da su najstariji dijelovi katedrale iz 13. stoljeća ostali čitavi. Razlog tomu leži vjerojatno u činjenici da su najstariji dijelovi koji su rađeni u vrijeme gotike ujedno i najdeblji dijelovi zidova katedrale. No, i kao takva, katedrala dijeli sudbinu ostalih kulturnih spomenika koji se sporo obnavljaju. Ali, na kraju obnove sigurni smo da će zasjati punim sjajem isto kao i naš "bijeli Zagreb grad".

Literatura:

Juraj BATELJA, »Komunistički progon i mučeništvo blaženoga Alojzija Stepinca«, Zagreb, 2017.

Franjo BUNTAK, »Prije sto godina (1880) zadesio je Zagreb snažan potres«; *KAJ*, LIII, Zagreb 1-2 (2020).

Detaljno izvješće o oštećenjima Zagrebačke katedrale«, (dalje: Detaljno izvješće), dostupno na: https://www.zg-nadbiskupija.hr/detaljno-izvjesce-o-ostecenjima-zagrebacke-katedrale, Pristupio: 12. rujna 2022.

Jadranka DAMJANOV, »Likovna umjetnost, Uvod«, Zagreb, 1981.

Dragan DAMJANOVIĆ, »Arhitekt Herman Bollé«, Zagreb, 2013.

Lelja DOBRONIĆ, »Značenje i obnova prvostolnice u vrijeme (nad)biskupa Haulika«, *Zagrebačka crkvena pokrajina, Zbornik radova znanstvenog skupa "150. obljetnice uspostave Hrvatsko-slavonske crkvene pokrajine i uzdignuća Zagrebačke biskupije na stupanj nadbiskupije"*, Zagreb, 2004.

Ana DEANOVIĆ, Željka ČORAK, »Zagrebačka katedrala«, Zagreb 1988.

Zorislav HORVAT, »Gradnja i pregradnja zapadnog pročelja Zagrebačke katedrale«, *Naša katedrala 1,* (1998), Časopis odbora zagrebačke nadbiskupije za obnovu katedrale, Zagreb, 1998.

Zorislav HORVAT, »Fijale uza zvonike zagrebačke katedrale«, *Naša katedrala 4,* (2000), Časopis odbora zagrebačke nadbiskupije za obnovu katedrale*,* Zagreb, 2000.

Antun IVANDIJA, »Inventar Riznice zagrebačke katedrale, I dio: Metali. Prvi svezak«, Riznica Zagrebačke katedrale (RZK), M 536; Zagreb, 1986.

Antun IVANDIJA, »Stara Zagrebačka Katedrala : historijsko-umjetnička rasprava«, doktorska disertacija obranjena na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, Zagreb, 1948.

»Cerkvene vesti«, *Katolički list zagrebački*, god. 6, br. 44, Zagreb, 3. studenog 1855.

»Viestnik«, *Katolički list*, god. 36, br. 44., Zagreb, 29. listopada 1885.

»Stolna cerkva u Zagrebu«, *Zagrebački katolički list*, god. 1, br. 40. Zagreb, 1849.

»Prepisak od god. 1866.«, *Zagrebački katolički list*, god. 20, br. 20. Zagreb, 1869.

Juraj KOCIJANIĆ, »Zagrebačka katedrala«, Zagreb, 1946.

Juraj KOLARIĆ, »Rigalice – intrigantni dekorativni elementi«, *Crkvena kulturna dobra 8* (2010.), Godišnjak Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije, Zagreb, 2010.

Zvonimir KUREČIĆ, »Katedrala Uznesenja Marijina u Zagrebu«, Turistička monografija, Zagreb, 2009.

Olga MARUŠEVSKI, »Juraj Haulik«, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Zagreb, 1995.

Jonatan PLEŠKO, »Fotogrametrijsko snimanje katedrale«, *Naša Katedrala 4,* (2000), Časopis odbora zagrebačke nadbiskupije za obnovu katedrale, Zagreb, 2000.

Slavica Lina PLUKAVEC, »Grob bl. Alojzija Stepinca, Meštrovićev spomenik kardinalu i Blaženikov muzej«, *Crkvena kulturna dobra, Analecta, Godišnjak Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije*, god 7, (2009.), br. 7, Zagreb, 2009.,

Lina Slavica PLUKAVEC, »Zvona zagrebačke prvostolnice – integralni dio europske kulturne baštine«, *Crkvena kulturna dobra, Analecta, Godišnjak Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije*, god 2, (2004.), br. 2, Zagreb, 2004.

Tomislav PREMERL, »Umjetničko i graditeljsko nasljeđe«, *Sveta Marija na Dolcu, mala monografija župe*, Zagreb, 1985.

Republika Hrvatska, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Klasa: UP-I-612-08/02-01/393; Ur.broj: 532-10-1/8(JB)-02-2; Zagreb, 28. svibnja 2002.

Riznica zagrebačke katedrale (dalje: Riznica), »Jaslice«, *Inventar Riznice zagrebačke katedrale. I dio: Metali. Prvi svezak,* RZK M 541, Zagreb, 1986.,

Zvonimir RUKAVINA, »O obnavljanju katedrale od 1990. do 1997.«, *Naša katedrala 1,* (1998), Časopis odbora zagrebačke nadbiskupije za obnovu katedrale, Zagreb, 1998.

Zvonimir RUKAVINA, »Obnavljanje katedrale u 2006. godini«, *Naša Katedrala 11* (2007), Časopis odbora zagrebačke nadbiskupije za obnovu katedrale, Zagreb, 2007.,

Veselin SIMOVIĆ, »Potresi na zagrebačkom području«, *Građevinar* Vol. 52 (2000) NO. 11, Zagreb 2000.

SLUŽBENI VJESNIK ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE/Poseban prilog, god. 107. 2020., Zagreb, 2021.

(Napomena: fotografije snimio T. Plukavec)

HISTORICAL AND CULTURAL PARTICULARS OF THE ZAGREB CATHEDRAL DAMAGES CAUSED BY THE EARTHQUAKE ON MARCH 22, 2020

By Tomica Plukavec, Zagreb

Summary

Specifics of the Zagreb Cathedral damage caused by the earthquake on March 22, 2020, are analyzed in the paper through a historic and cultural overview. The Cathedral was built to fascinate with its height numerous believers and the regular curious. The Zagreb Cathedral is considered a symbol of the Croatian people; it is the largest sacral building and one of the most valuable monuments of Croatia's cultural heritage. It is the first and the most significant Gothic building of Croatia, as well as the most monumental Gothic sacral building southeast of the Alps. Among numerous stone lace decorations, statues, and coats of arms on the facade, there are markings of Alpha and Omega, the Beginning, and the End. According to the stamper of the Canon of Zagreb from the 13th and 14th century, at the very beginning the Cathedral had two towers. During history it survived through rough times, various misfortunes, wars, fires, and earthquakes. With each disastrous episode, it lost a part of its splendor and in one of them – the north tower. After the renovation following the strong earthquake that hit Zagreb at the beginning of November 1880, it was given a Neo-Gothic appearance with two slender bell towers. It was damaged once again in the 2020 earthquake. The tips of the bell towers were shortened, and the Cathedral lost the "title" of the highest church in this part of Europe. Many of its walls have cracked, significant artistic elements are damaged, parts of statues and paintings have been disassembled and deposited, conserved, or covered by wooden boards. The same as 140 years ago, the Holy Eucharist is being held in the Parish Church of St. Mary at Dolac. However, in the end, when it is re-opened as the most famous cultural monument of the City of Zagreb, the Cathedral will again become the place of visitation for hundreds of thousands of believers and tourists, the place of prayer and the place of pilgrimage to the tomb of Blessed Alojzije Stepinac.

Key words: Zagreb Cathedral; earthquake; damages; culture; works of art

K A J – časopis za književnost, umjetnost, kulturu, i njegov nakladnik KAJKAVSKO SPRAVIŠČE, društvo za širenje i unapređivanje znanosti i umjetnosti, Zagreb – u sklopu programa JEZIČNICA KAJKAVIANA – raspisuju:

20. NATJEČAJ ZA STRUČNE RADOVE / DIJALEKTOLOŠKU OBRADU I OPIS HRVATSKOKAJKAVSKIH ORGANSKIH IDIOMA (NEDOVOLJNO, ILI SASVIM NEISTRAŽENIH KAJKAVSKIH LOKALNIH GOVORA)

Natjecati se mogu svi, a prednost u natjecanju imaju mlađi istraživači (studenti, znanstveni novaci, poznavatelji i pisivači) žive kajkavske riječi s cjelokupnoga hrvatskokajkavskoga govornog područja.

Stručni rad - opsega najviše do 16 kartica u računalnom obliku (po mogućnosti i u pdf formatu), proreda 1,5 – primjerene znanstvene obrade (npr., fonetsko-fonološki opis / vokalizam, konsonantizam, akcentuacija; morfologija; sintaksa…) – uz sažetak, ključne riječi, bilješke i popis literature – valja poslati na **sljedeće e-mali adrese: kajkavsko.spravisce@zg.t-com.hr; bozica.kaj@gmail.com**

Natječaj je otvoren tijekom cijele godine; najuspjeliji radovi – prema prosudbi znanstvenoga povjerenstva – objavljivat će se u časopisu Kaj.

***

Cilj je natječaja i programa Jezičnice kajkaviane poticanje znanstveno-istraživačkog rada, osobito mladih, u vrlo opsežnom, a nedovoljno istraženom, području kajkavske filologije.

Pregledni znanstveni rad
UDK 73 : 75 : 821.163.42-1 (497.5 Čakovec/ Varaždin)
Primljeno 2023-03-18
Prihvaćeno za tisak 2023-05-10

DVOSTRUKI PORTRETI: GRADOVI I NJIHOVI UMJETNICI (I.)

Prvi: Bezeredi vs. Mihinjač (Komparativna analiza likovnog i literarnog diskurza Luje Bezeredija i Đure Mihinjača)

Emilija Kovač, Čakovec

Sažetak

Rad analizira djelo dvojice hrvatskih likovnih umjetnika, Luje Bezeredija i Đure Mihinjača, koji su, paralelno uz likovni, njegovali i književni diskurz. Svim razlikama usprkos, i u likovnom i u literarnom izričaju, supostavljamo ih na osnovi strasti za kompleksnost iskaza, s tim da je obojici literarnost drugotni angažman, koji su živjeli iskreno i intenzivno, no ne toliko poetički raznovrsno i tražilački kao likovni. Ovom paralelom ne izjednačujemo osobe i opuse: sve razlike su razluke te ih, znakovite i bitne za profiliranje umjetnikova identiteta, na tragu dobrih starih strukturalista, za koje je i forma sadržaj, upisujemo u cjelovit doživljaj djela. Radeći u individualnim imaginativnim prostorima, usprkos povremenoj zamjetnijoj recepciji na širem prostoru, ostali su prilično zatvoreni u svoje lokalne koordinate iz kojih ih povremeno izvede neka sretna okolnost, kao – u konkretnom slučaju – objavljivanje knjige pjesama Luje Bezeredija.

Ključne riječi: groteska; ekspresionizam; egzistencijalizam; socijalni angažman; krugovaši

Teorijski i životni kontekst

Iako je nemali broj autora koji osjećaju strast za izražavanjem u različitim prostorima te bi se u ostavštini mnogih našlo zanimljivog materijala, koncentriramo se na one koji su se relevantno valoriziranim pojavama upisali i u likovno i u književno stvaralačko područje. Uz taj temeljni diferencijalni moment, u konkretnom se slučaju nametnuo i drugi – načelo blizine, odnosno zavičajnosti.

Lujo Bezeredi i Đuro Mihinjač, umjetnici koje su, svakog na svoj način, prostor, vrijeme i ljudski kontekst profilirali kao svojinu svojih gradova, Čakovca i Varaždina, čine mi se, sa svojim sličnostima i razlikama[1], dobrom osnovom za paralelu, s tim da ni u kojem slučaju ne umanjujemo uzajamne razlike: njih je više, kako i treba biti kad temu dovoljno individualiziramo, odnosno, kad tema sadrži osnova za to. Idući tragom koji je zacrtao Ernest Fišer – da je u književnosti potrebno, opravdano, vrijedno... govoriti o svakom tko je stvorio barem jednu antologijsku pjesmu, svjesni da smo na tlu Barčeve ideje koju je naznačio sintagmom „veličina malenih". Barac, naime, drži da se u djelima autora koji vrijednosno ne predstavljaju vršne točke stvaralaštva, u većoj mjeri odražavaju društveni život i aktualna životna problematika nego u djelima priznatijih suvremenika. Na tom tragu zagledat ćemo se, kroz likovni opus, reprezentativniji za profil obojice umjetnika, u njihov poetski rad, kojem su dali manje sebe, ali ne manje predano, zdušno i, recimo – svojski. Dok je o Bezerediju kao likovnom umjetniku pisano dosta te ima svoje sigurno mjesto u relevantnim pregledima hrvatske likovnosti, o Mihinjaču (još uvijek) takvih razmatranja nema te, shodno tome, nije postavljen u sustav svoga faha. Premda analizirano i prorađivano, Bezeredijevo djelo „nije adekvatno obrađeno i pozicionirano unutar korpusa hrvatske likovne umjernosti" (Levačić 2008, 76), dok Mihinjačevo nije uopće obrađeno, možda tek prigodno i sasvim nesustavno. Dok o Bezerediju skrbi MMČ (Muzej Međimurja Čakovec) konstantno se, u okviru svojih mogućnosti i programskih dosega, baveći njegovim opusom, Mihinjač je ostao u privatnim okvirima, na skrbi obitelji.

U obje tematizirane priče ima mjesta za temeljna čitanja, a uključimo li činjenicu kako svako vrijeme čita i ispisuje ta svoja čitanja na svoj način, smatramo važnim materiju stalno održavati aktualnom i živom, preispitivati je otvarajući nove niše mogućih značenja.

[1] Koliko god bili bliski prostorno (Čakovec i Varaždin udaljeni su svega 20-ak kilometara) i vremenski (premda se Bezeredi afirmira ranije, već od 20-ih godina, a Mihinjač sredinom 20. st., dobar dio zrelog života im se preklapa) te obojica pripadaju srodnom kulturološkom prostoru, razlike među njima evidentne su krenemo li od osnovnih formalnih oznaka – formalnog obrazovanja (Bezeredi je upisao Akademiju za umjetnost i obrt, ali je, pritisnut raznim objektivnim i subjektivnim okolnostima, nije završio, a Mihinjač nakon srednje Škole primijenjene umjetnosti završava još i Pedagošku akademiju u Čakovcu, Likovni smjer), u svjetonazoru, u poetici, idejnosti...

Prkositi groteskom: Lujo Bezeredi[2]

Svoje pjesme Bezeredi je objavio 1943. godine u Čakovcu, na mađarskom jeziku, u obliku zbirke, ili svojevrsne plakete stihova (Fišer 2008, 53), pod nazivom S*óhajtás*. Tih 30 pjesama, dosad uglavnom nepoznatih, pa i nedostupnih javnosti (velikim dijelom zbog jezika i vremenskog odmaka), konačno je doživjelo prijevod i hrvatsko izdanje (zbirka *Uzdah / Sóhajtás,* MMČ, 2022.), koje uklanja naznačenu nedostupnost kao prepreku za bavljenje njima. Prvo ozbiljno čitanje i procjena pali su u zadatak Ernestu Fišeru, pjesniku i kritičaru s rijetkom prednošću – osobnog poznavatelja Bezeredija. Fišerova su zapažanja i valorizacije dostupni u dva izvora (*Zbornik radova stručnog skupa uz 110. obljetnicu rođenja*, MMČ 2008. i kao pogovor navedenom hrvatskom izdanju zbirke) te ih nećemo ponavljati, osim onih koje ovo pjesništvo kontekstualiziraju načelno, postavljajući ga u poetički okvir vremena i prostora, što je neophodno za bilo kakav razgovor o temi. Oslanjajući se na koncept hrvatske književnosti koji je ponudio D. Jelčić i polazeći od osobne procjene/radne teze o Bezeredijevoj pripadnosti hrvatskoj književnosti, Fišer ga upisuje u moderno hrvatsko pjesništvo 20. st.[3], za koje je karakterističan moderni objektivizam i socijalna tendencioznost[4], a njegovom osebujnošću detektira „spontanu anticipaciju poetike urbanog realizma i egzistencijalizma", koji se javlja tek u stvarnosnoj poeziji krajem 20. st. (Bezeredi 2022, 82; pogovor), što bi svakako trebalo podrobnije elaborirati. S obzirom na svojevrsnu Bezeredijevu apatridnost (Fišer govori o „netipičnom stvaralačkom i društveno-političkom izbjeglištvu"; Fišer 2008, 53), teško ga je jednoznačno uključiti u kontekst: on od 1922. do 1935. živi u Zagrebu, od 1936. do 1941. u Beogradu, a od 1942. do 1979. u Čakovcu, koji je u trenu Bezeredijeva dolaska u sastavu Mađarske. Bez mogućnosti uvida u lektiru, nemoguće je utvrditi autorov literarni horizont i imaginacijsku podlogu. U hrvatskoj književnosti vrijeme je intenzivna rada i velikih imena (Nazor, Begović, Ujević, Krklec, Tadijanović, Cesarić, Šop... spomenimo samo najpoznatije), no Bezeredijeva mobilnost, nepri-

[2] Lujo Lajoš Bezeredi, hrvatsko-mađarski kipar i slikar, (Nova, Kraljevina Mađarska, 1898. - Čakovec 1979.). Nakon smrti roditelja dolazi u Čakovec gdje završava građansku školu i Preparandiju (Učiteljsku školu). Studirao je na Višoj pedagoškoj školi u Budimpešti, a 1922. upisuje Akademiju za umjetnost i obrt u Zagrebu. Od 1936. do 1941. živi u Beogradu, a 1942. dolazi u Čakovec, gdje ostaje do smrti 1979. Izlagao je diljem Hrvatske i Mađarske. Objavio je zbirku pjesama na mađarskom jeziku S*óhajtás* (1943., Čakovec). Cjelokupnu zbirku od 485 raznih umjetnina darovao je Muzeju Međimurske županije u Čakovcu.

[3] Naslov *Uzdah / Sóhajtás* ide tragom Fišerova promišljanja Bezeredija kao hrvatskog umjetnika (prvi dio naslova je hrvatski, drugi mađarski, premda u kasnijem slijedu verzija na mađarskom prethodi prijevodu).

[4] D. Jelčić, *Povijest hrvatske književnosti*, 1997., str. 292.

padnost i trajno izbjeglištvo uvjetovali su sasvim osebujan tijek razvoja, tako da se navedena Fišerova ideja o „spontanoj anticipaciji poetike urbanog realizma i egzistencijalizma"[5] čini razložnom, prihvatljivom i poticajnom za daljnja razmatranja. Držim dobrim tragom u propitivanju uključivanja ove poezije u neki od postojećih koncepata oslanjanje na Milanjino promišljanje aktualnog perioda, novostvarnosnu paradigmu[6], u kojoj poezija u osnovi funkcionira na temeljnim stilskim karakteristikama bliskim Bezeredijevu izričaju.

Jedno od mjesta za diskusiju i prijepore u ovoj temi svakako su identiteti, odnosno – pitanje pripada li Bezeredi mađarskoj (porijeklom i rođenjem[7]; Nađ 2008) ili hrvatskoj kulturi (u kojoj boravi, uz niz diskontinuiteta, od 1909. do 1979., a što pojačava biografski moment – najčešće je navođen podatak kako mu je majka Hrvatica iz Kotoribe). Po Fišerovu sudu (premda je svjestan osjećaja paradoksa), Bezeredi „*ipak* (isticanje E.K.) pripada, hrvatskoj, a ne mađarskoj književnosti" (Fišer 2008, 53). To pitanje ostavljamo otvorenim nadajući se da će ga netko smatrati vrijednim istraživanja.

S obzirom na Bezeredijevu životnu odiseju (rečeno gotovo doslovno, s minimumom metaforizacije), njegovu konstantnu puntariju, stranost i „svojima" i nesvojima, svakako je poliidentitetna osoba: govorio je više jezika kao nužnost životne prakse (npr. u Bugarskoj boravi i radi od 1919. do 1922.), no najbolje, ili bar najsigurnije, mađarski. Boraveći dugo u Hrvatskoj i Srbiji (prostor onovremene Jugoslavije), usvojio je i rabio hrvatski, no očigledno se u njemu nije osjećao suvereno te je poeziju pisao na mađarskom. Reći je kako je Bezeredijev standardni štokavski (sudeći po dostupnim zapisima) sasvim uredan, a kajkavski je, po svjedočenju znanaca i prijatelja, govorio dobro i redovito u svakodnevnoj komunikaciji, ali u dostupnoj ostavštini nema zapisa na njem. U toj ostavštini ima rukopisa ubrojivih u poeziju, izvan onih uvrštenih u zbirku, zabilježenih standardnim hrvatskim.[8] Spomenimo rukom pisanu varijaciju pjesme *Uzdah* (nađenu

[5] Fišer, pogovor zbirci, 2022., str. 82.

[6] Novostvarnosna paradigma prepoznatljiva je po „zanemarivanju dekorativnosti i patosa, približavanju običnom govoru, korištenju slobodnoga stiha, slična ritmiziranoj prozi", uz svjetonazorne naznake egzistencijalizma (Milanja 2017, 49-55.).

[7] Uvriježeno je mišljenje da mu je otac Mađar slovačkog porijekla, a majka Hrvatica iz Kotoribe, međutim, prema spoznajama Erike Nađ Jerković, kustosice u MMČ-a, koja vodi skrb o Bezeredijevoj ostavštini, u jednom izvodu iz matice rođenih kao majka navedena je Gizella Vizmaty, što ne ukazuje na hrvatski identitet (Nađ 2008, 11).

[8] Letimičnim uvidom u rukopisnu žanrovski raznovrsnu ostavštinu, rekla bih da je vrlo mala razlika u stilizaciji rečenice i vokabularu između proznog zapisa i pjesme. Bezeredi je o tom „posvakidašnjenju" umjetnosti rekao u jednom zapisu: *Osnovno moralno/ bogatstvo duha – bar/ u svojoj suštini ne zavise od ekonom-/skog. (A puno t.zvano intelektualac ne svaća to.). Ukoliko umjetnost nije/ komunikativna, teško može/ dopreti do ljudi.*

u ostavštini), koja je osobita po tome što je hrvatski oblik/varijanta/prijevod? iz pera samoga autora. (*Uzdah,* na mjesto predgovora ili uz predgovor u mapi: *Teško svakomu, ko ne živi/ samo za dobiti/ nego dati, mnogo dati hoče/ i sluti, kolko ostaje bez Sunca/ ono,/ šta na kraju nudi, kao svoje/ voče.*).

Naznačene dileme, kao i niz drugih, ostavit ćemo nekom sretnijem vremenu: one zahtijevaju predan i studiozan pristup te prikladna znanja, ponajprije poznavanje mađarskog jezika, a za sad se držimo, čini mi se, lakše prihvatljive i branjive teze da se radi o umjetniku i hrvatskog i mađarskog identitetnog profila.

Zbog niza kontekstnih nepoznanica vezanih uz tekstove (npr. nema datacija pojedinih pjesma pa se ne zna linearni tijek njihova nastajanja, time se ne može „uhvatiti" moguća linija *razvoja, uz to što činjenica da se radi o prijevodu onemogućava vjerodostojnu stilističku analizu), razmotrit ćemo poeziju u paraleli s odlikama likovnog izričaja, tj. naznačit ćemo kako se relevantne karakteristike likovnog izraza urječuju, odnosno, o pjesmama govoriti više na razini ideja, stavova, svjetonazora, a ne toliko na razini jezičnih kreacija, premda je, naravno, nemoguće o pjesmi govoriti zanemarujući njen jezik. U tom smislu ćemo se, koliko god se ograđujem od lingvističke analize, povremeno ipak osloniti na njene mogućnosti.*

Kod autora koji se pisanjem ne bave intenzivnije i u kontinuitetu, uglavnom nije razvidna promjena poetičkih momenata i načelno su više naslonjene na biografiju, na osobne životne datosti, a ne na literarne koncepte prethodeće i aktualne ili rad na izražajnom sredstvu (jeziku).

Svakako naslovna pjesma, zbog svoje kompozicijske eksponiranosti (pozicija prvog teksta), ima posebno mjesto i nosi karakteristike (svjetonazorne, poetičke, jezične) koje su za autora znakovite: premda ne znamo vrijeme njenog nastanka, možemo reći da spomenuta pjesma svjedoči (i) njegov zreli svjetonazor jer je Bezeredi pjesme ovjerio dostojnim objavljivanja kao zreo čovjek (u trenutku izlaska knjige iz tiska on ima 45 godina). *Uzdah* je, dakle, refleksija o samoizgradnji i osobnoj etici (naznaka vrijednosti koje ga određuju – humanitet, život kao odricanje u ime ideala, život kao borba te nesklad želja i postignuća), rečena u neosobnom obliku (govorenje u 3.l.). Moglo bi se reći – pomalo patetično, no u jeziku patetike nema: pjesma je iznesena jednostavnim, kolokvijalnim jezikom, što jest načelna odlika Bezeredijeva diskursa (opet – sudeći na osnovi prijevoda). Premda originalni tekst inklinira izosilabičnosti, a pravilnost/vezanost stiha kadšto je podcrtana rimom (spomenimo pjesmu *Dal/Pjesma* kao model za takvu poetiku), tekstovi prijevoda najčešće su u obliku slobodnoga stiha koji se, ritmički, približava prozi, bez konvencionalnih znakova pjesničkog diskursa, naročito u izboru leksika (zorni je primjer pjesma *Na skijama*, koja se organizira kao mala priča, s elementima prostora, vremena, likova, sasvim kolokvijalna jezika, narativna ritma i izrazite referencijalnosti jezika).

Uz svojevrsni jasno upisan svjetonazorni ekspoze (*Uzdah*, *Oproštaj*, *Kr-kr. Krrr*, *Ufanje*, *Zakon*), u nizu pjesama evidentan je i za analizu naročito važan i onaj poetički, ekspliciran u pjesmi *Poezija*. Može se reći kako Bezeredi poima pjesmu kao okupljanje aktualnog materijala, svakodnevice i imaginacije (*hodaš svijetom fućkajući – smišljaš nešto lijepo*). Pjesma je zapis života u hodu, koji se upisuje u svojoj raznovrsnosti između *besposlenog zijanja* i *zvonkog din-dona* (uz doslovno, referencijalno označavanje zvuka ulice, *din-don* je pojmljivo i kao metafora – usred običnosti nešto zazvoni kao vrijedno zapažanja).

Premda je u izboru jezičnog materijala sklon kolokvijalnosti, uočljivo je da se dobro snalazi u repertoaru postupaka koje prepoznajemo kao pjesnički izraz, no ne osjeća osobitu potrebu za njim. Tako prepoznajemo efektni oksimoron (*rujem... za mrvama svoga žara,/ da se ne smrznem u žarkom ljetu* – intimna ispovjedna pjesma *Tuga*), lakonski, ili – naočigled lakonski izričaj (*E, pa tako sa mnom stoje stvari*), a očigledno je spretan i s rimarijem (već je naznačeno kako u nizu pjesama na mađarskom povremeno uočavamo pravilnu rimu, no prijevod ne slijedi original dosljedno nego se rima pojavljuje sporadično).

S obzirom na motiviku, pjesme je moguće grupirati u intimne, socijalne i egzistencijalne. Socijalnim pjesmama autor se upisuje u naznačeni kompleks aktualno trajuće *socijalne tendencije,* s tim da se pojam tendencioznosti uzme sa zadrškom: njegov socijalni angažman nije programski nego životni: ma i ovlašni uvid u Bezeredijev život, potvrđuje njegovu verziranost i osjetljivost za tu temu, što je očigledno i u njegovom skulptorskom radu, te zbog toga taj njegov angažman nije idealizatorski nego realističan i životno iskustveno ovjeren. Takva je etična optika čitljiva i u *Večeri,* kojoj je tema pohvala malih (a velikih) životnih momenata: u ozračju ljepote pejzaža kao vršna vrijednost, kao čovjekova sreća, izdvaja se činjenica što ima kuću. U pjesmi *Govorim oraču,* pak uvodi dvostruku optiku: jedna je pozicija slaviteljska – proslavlja predanost radu, a druga izraz skepse temeljen u prostoru praktične životne etike – usmjerava subjekta pjesme na racionalan neromantizirajući stav (mogućnost/vjerojatnost da njegov rad neće biti cijenjen, priznat, poštovan od baštinika). Kao što u skulpturi svojim postupcima baš običnog čovjeka, ženu, životinju čini osebujnima, ali ih ne idealizira, isto tako radi i u pjesmi.

Egzistencijalna poezija upisivanje je osobnih ideja, spoznaja, uvjerenja. Pjesma *Kr-kr, krr,* u kojoj elaborira odnos života kao ideje i života kao prakse, uvodi čitatelja u trpkost i tegobu opstajanja već samim sugestivnim kakofoničnim naslovom. Slično u *Urliku*, zvukovnom razinom svojevrsne melodične ojkalice (*Oooooj*), izriče egzistencijalno – tegobu i tjeskobu života na selu (nema sijena za ovce). U *Bezazlenoj molitvi proljeću,* oblikovanoj kao nabrajanje želja (ponavljanje molbeno-imperativnog leksema *neka,* karakterističnog za molitve),

potvrđuje se Bezeredijeva pripijenost uz tegobnu životnu praksu, od koje se ne očekuje mnogo (žele se sasvim obične stvari: *neka svaka kuća prozor ima/ i krov od crijepa crven kao srce,/ a svaki čovjek dva zdrava oka i snažne ruke,/ i svoje dlanove i noge - čitave*). Povremeno zamijećena izrazita svijest o jeziku Bezeredija ovjerava kao čovjeka koji ima osjećaj za specifične i temi odgovarajuće komponente, tj. kao pjesnika *par excellence*, rekao bi Fišer.

Budući da smo osnovnom linijom hoda kroz pjesnički rad zacrtali biografiju i likovnost, nužno je spomenuti nekoliko pjesama inspiriranih Marijom, suprugom i odanom suradnicom (i posvećenih njoj). Reprezentativnom držimo *Rođendansku čestitku (Mariji)*: govoreći o suputnici i podržavateljici u teškom životu, Bezeredi ne piše tužaljku nego odu odvažnosti i ustrajnosti (lirski subjekt je *blistavooka, blagoslovljena svetica,* koja *boj bije)*). Spomenuta pjesma, kao i niz sličnih joj – nazvat ću ih pjesmama odanosti i ljubavi, nadilaze strogu adresiranost: pohvala vrline, ljepote kao vrline nije ograničena na određene osobe pa stoga ne nosi intonaciju intimnog i privatnog iskaza, nego se radi o iskazima općih životnih načela. *Pjesma*, npr., ljubavna idila upućena neimenovanom/neimenovanoj *ti*, ekspresija je trenutka ispunjenja i sklada u sebi/sa sobom, s drugim izvan sebe i s prirodom, trenutku koji je generiran osjećajem ljubavi. Vizualno pak dojmljiva sličica žene u prolazu (*U Međimurju)*, s naglašenom spolnom morfologijom (grudi, bokovi, usta), stilizacija je svakodnevne scene s pomakom u senzualno i erotično, ali bez egzaltacije (*Šteta što joj ne obujmih ramena*), te je možemo pojmiti kao iskaz stanja duševne ispunjenosti.

Životno iskustvo tegobnosti, ali i žilavosti života, dovelo je Bezeredija do mudrosti prihvaćanja datosti (*Jedna se žena moli/ Psalam za Duhove*): nije se odao tužaljkama nego racionalno razmatra život otkrivajući i tegobe i ljepote (nada, vjerovanje kao temelj egzistencijalne stabilnosti), a smrt prepoznaje kao pomirenje, tako da se u nekim slučajevima može govoriti o intonaciji utješiteljskog fatalizma (pjesma *U povodu smrti jednoga mladog prijatelja* poantira smirujućom idejom o predodređenosti životnih momenata, koje, bez obzira na njihov sadržaj, jednostavno treba živjeti).

Bezeredijeva glavna skulptorska tema je čovjek, a tako je i u postavu čitljivom u poeziji: on vidi i oblikuje raznolike socijalne strukture svoje životne okoline, i u raznovrsnim svojim modusima, a posebno su nam zanimljivi onaj idealizacijski i groteskni, i to i u humanističkom i u animalističkom tematu.

Niz je pjesma ekspresija potrebe za – nužnim, nadopunjujućim, upotpunjujućim Drugim. Uzmimo kao model ovoga koncepta *Lom svjetlosti,* pjesmu koja je *o*stvarena kao izrazit vizualni doživljaj izrečen profinjenim jezikom i slikom: sastoji se od niza metafora svjetlosti prirodnog i artificijelnog porijekla postavljenih u kontrastni suodnos (prsten – kamen: kristalna čaša – zraka svjetlosti)

Lujo Bezeredi, Portret Marije, 1944., glina

kojima se slavi zajedništvo i punina života, tako da pjesma ulazi u idealizacijski modus. Estetika srodnih pjesama (u niz ubrajamo još, recimo, *Pjesmu* i *Večer*) zbog naznaka idiličnosti kojima je nadograđena referencijalnost poveziva je sa stiliziranim skulpturama kao što su *Marija*, *Majka i dijete*, *Suncokret, Čelist*.

Nezaobilazni je dio kreativnog identiteta Luje Bezeredija groteska pa je očekujemo i u poeziji. Dok je u skulpturi očigledna na prvi pogled, za prisutnost u tekstu postavit ćemo okvir za prepoznavanje: definiramo li grotesku kao proturječje među sastavnicama, suprotnost klasičnom idealu čistoće[9], stiliziranje kojim se postiže izobličena/začudna predodžba stvarnosti, svakako je prisutna. Često je uočavamo u spajanju jezičnih slojeva – majestetičnog i kolokvijalnog (npr. *Bezazlena molitva proljeću* otvara uzvišen molitven ton najavljen i akcentiran naslovom, no semantika, objekti želje, iznenađuju: ne prizivlju se posebne vrijednosti, što bi bilo očekivano u molitvenom diskurzu, nego obične pojavnosti - čitave noge i dlanovi, da izraste trava, cvijeće). Dihotomija (i to intonativna) uočljiva je i u *Urliku (Mala balada)*: emotivna pozicija subjekta pjesme u sudaru je s onomatopeičnim slojem (animalistička fonološka oznaka *bee-e-e-e* djeluje podrugljivo u odnosu na otegnuto *O-o-o-o-oj*, iskaz tuge čovjeka koji se ispovije-

[9] Groteska, Leksikografski zavod MK; https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=23517

da, a kao jedine onomatopeične tvorbe očigledno su dovedene u suodnos iz kojeg proizlazi konkretna semantika).

Naći će se u Bezeredijevim tekstovima i grotesknih slika, gotovo na tragu A. B. Šimića (*lice ti na sebi nosi samo zažarene usne/ kao mračna noć zvijezdu/ – prepune žudnje i pohote još više/; Tuga*). Oslonimo li se na pjesmu *Poezija* (poetički eksplikativnu za jedan dio pjesama), može se reći da Bezeredi vidi život, pa onda i pjesmu kao iskaz o životu, kao strukturu sastavljenu od disparatnih momenata (*malo besposlenog zijanja – mrva zvonkoga din-dona; pseće oko* i *oranice – motorizirani svijet*). Takva percepcija ispisana je i *Ufanjem (Na Božić 1943.)*, pjesmom koja govori o životnoj situaciji raskršća, gdje se novi svijet, čija je novina tehnološka (traktor, električna peć), oblikuje kao nesklad sa svetim vremenom i njegovim vrijednostima (duhovno), što rezultira osjećajem disparatnosti, tj. groteskom. Viđenje novoga svijeta izrečeno je u intonaciji nade prelomljene skepsom (moguć je uspjeh nastojanja, ali s naglaskom na *jednom i možda*: *To će ga* /čovjeka, op. E.K./ *možda jednom pogurati/ do smislene i prave politike).* Pjesma zapravo nije izrazito groteskna nego suzdržana, no upravo uvodni sraz (sveto vrijeme – profani leksik) legitimira njen upis u ovaj kompleks. Takve pjesme, slijedeći naznaku povezivanja s likovnim ostvarenjima, korespondiraju sa skulpturama *Liječnik*, *Pušča Bistra*, *Vitez na konju*... baš zbog izrazite karikaturalne stiliziranosti, kojom se naglašava poanta.

U tekstualnim ostvarenjima idejni dio kreacije ne proizlazi iz karikaturalnosti nego iz suprotstavljanja različito stiliziranih dionica pjesme.

Đuro Mihinjač[10]: Željan vječnoga svjetla ili čekajući integralni pristup

Đuro Mihinjač slikao je cijeli svoj život stvorivši nemali i nezanemariv opus, no njegov rad nije prošao postupak kritičkog razmatranja i vrednovanja te tako nije uključen ni u koji dio likovnog kanona nego traje u sjećalačkom na emotivnoj razini: rodbina i znanci, prijatelji i prijatelji prijatelja osobnom inicijativom podsjete nekim ekskurzom na čovjeka kojem zasigurno možemo dati bolje mjesto u našim kronologijama važnog. U takvom tretmanu nije osamljen, što situaciju ne čini nimalo manje problematičnom, dapače.

[10] Đuro Mihinjač (Varaždin 1932. - Varaždin 1982.) likovni je pedagog, slikar i pjesnik. Završio je Školu primijenjene umjetnosti Zagrebu, u Čakovcu je na Pedagoškoj akademiji diplomirao likovnu umjetnost. Radni je vijek proveo kao nastavnik likovnog odgoja na varaždinskoj Drugoj osnovnoj školi. Radio je u raznim slikarskim tehnikama, ponajčešće prešanim ugljenom i uljem na platnu. Sudjelovao je na mnogim kolektivnim izložbama, a samostalno je izlagao u Varaždinu, Čakovcu i Zagrebu. Posmrtno mu je 1984. godine objavljena zbirka stihova *Jeka čudna, tražeća*.

U Mihinjačevu slučaju nužno je spomenuti kako je zbirka pjesama, dugo zapisivana i kao rukopis uključena u ostavštinu, objavljena postuhumno (*Jeka čudna, tražeća*, TIZ Zrinski, Čakovec, 1986.), uz inzistiranje i prijegoran angažman njegove kćeri Dubravke, koja je okupila nekoliko ljudi (prof. Kazimir Sviben kao svojevrsni mentor, te ja kao tada još bojažljiva urednica, a recenzijom je pripomogao dr. sc. Zvonimir Bartolić). Isto je tako posthumno priređena i retrospektivna izložba u Galeriji Forum mladih Varaždin 1992., koju je, uz asistenciju kustosice Mirjane Dučakijević, entuzijastično iznio Zvonko Todorovski. Nešto kasnije, 2009., objavljena je monografija u poticajnoj suradnji s Gradskim muzejom Varaždin te Tivom (Tiskara Varaždin), kojom prigodom je u prostoru Muzeja izložbom predstavljen reprezentativni dio Mihinjačeva opusa.

Mihinjač je likovno obrazovan u prilično avangardnom duhu Škole za primijenjenu umjetnost u Zagrebu (1951. - 1956.), koju je aktualni ravnatelj Vojta Braniš reformirao u duhu Bauhausa, a što je, očigledno, odredilo smjer Mihinjačeva slikarskog zreljenja i razvoja.

Po formalnom je obrazovanju nastavnik: završio je Školu primijenjenih umjetnosti u Zagrebu te likovni smjer na Pedagoškoj akademiji u Čakovcu, a nakon toga radio je kao nastavnik te kao samostalni umjetnik.

Radovi 60-ih godina svojevrsna su stilska cjelina koja se temelji na ekspresivnosti, fantazmagoriji postignutoj geometriziranom stilizacijom forme i nemi-

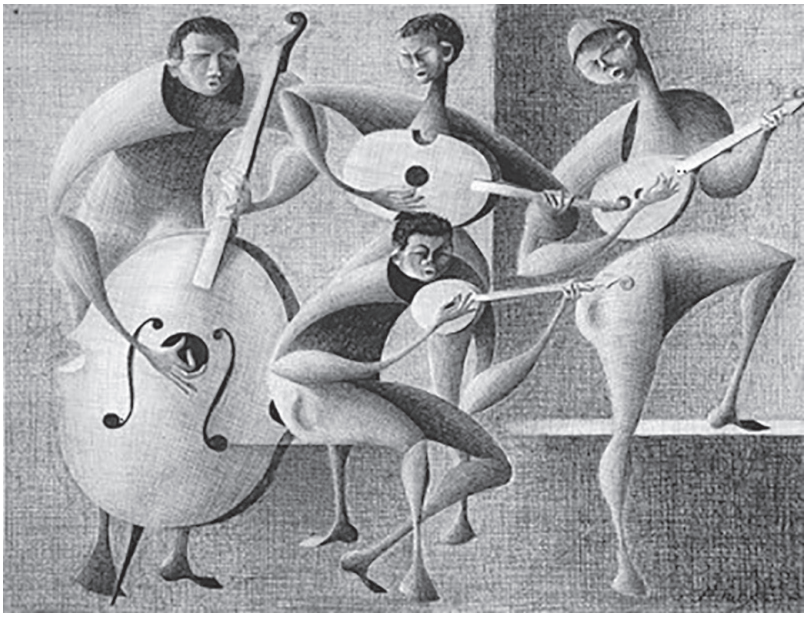

Đuro Mihinjač, Svirači na tamburicama, 1964., prešani ugljen

metičnom kolorativnošću. U tom periodu Mihinjač tematizira grad, ljude, i to ljude u grupama koje, s vremenom, postaju sve masivnije, dosižući kulminaciju u kompoziciji *Korzo* te *Ustanak* (obje iz 1964.). Kompozicije nastaju u presijecanju horizontalnog (linearno nizanje objekata/motiva) te vertikalnog (izduživanje figura, koje su, u nekom dijelu svog volumena, začudno reducirane do linije). Česta je frontalna postavljenost osoba u odnosu na točku motrenja, poneki diskretni polu/profil, groteskna prelamanja i zaobljivanja te transformiranje volumena u plohu. Građenje volumena likova/objekata svjetlom i sjenom, i to tako da se ipak doimlju dvodimenzionalnim (Dučakijević 2009, 20) te ekspresionistička žestina na nekim dijelovima (ibid), svakako govore o Mihinjačevom poznavanju tehnika i duha vremena, u kojima je istraživao i definirao svoj glas/rukopis.

Sedamdesetih razvio je novu poetiku, novu razinu ekspresije i tematski, i emotivno i kolorativno. Više ga zanima psihologija (lice je definirano, za razliku od ranije kolorativne maske s naznakom osnovne morfologije lica; fizionomije ovog perioda individualizirane su, nezamjenljive), a slike su intimističke, komorne.

Uočljiva je poneka stilizacija koja naznačuje kretanje prema apstrakciji (*Konjanik*, 1974.), ali nikad je ne realizirajući radikalnije.

Razlike koje se događaju u vremenu zaista su kompleksne, no osobito su očigledne na jednom detalju. Vrlo znakovito riješen je u ta dva perioda motiv očiju: dok su u „starijem" ciklusu one tek naznačene nijansom boje i zatvorene, oči „mlađeg" ciklusa gledaju: otvorene su, vrlo često širom, komuniciraju ili s promatračem ili sa sudionikom u prizoru. Dok je prijašnja slika velikim dijelom forma (kompozicijski i kolorativno), nova je više humanistički psihološki sadržaj, ponajprije emocija.

Sve su Mihinjačeve osobe tihe i distancirane, zapretane u intimnim tišinama svojih svjetova. Ipak, vrlo im je često na neki način dometnut, u situaciju ucrtan glas/zvuk: u nizu slika sugeriran je i gestom (znakovita je u tom smislu sugestivnost kompozicije – osobito prikazivanje osoba u grupama, tj. u nekoj vrsti komunikacije). Riječ je (ponekad doslovno) upisana na nekoliko radova postavši tako dijelom kolorativno-kompozicijskog doživljaja.

Sviben kaže kako Mihinjač slika i pjevajući te smatra da su njegova poetska ostvarenja mnogo više od nečeg „za čas kratiti". Bartolić pak o tim pjesmama govori kao o neočekivano nadahnutim, filozofsko-intelektualistički bremenitim i poetski zrelim iskazima u stihu.

Ustanovljujući poveznice likovnog i literarnog, držimo opravdanim reći: ono što osobe kao likovni ostvaraji šute i sugeriraju postavom u prostoru i gestom, Mihinjač govori pjesmom, a naročito to vrijedi za refleksivne teme. Mihinjač je uporno propitkivao svijet i nije se baš olako dao radosti (*Psalam gorčine*, *Misao*,

Zašto živiš, *Snovi*, *Korijen*, *Ništa*). Bio je kontemplativac, odmaknut od konkretnih zbivanja, pomaknut u svoju tišinu, previše oslonjen na se. On je *perpetuum mobile* – kad se pokrene sam iz sebe, ostaje u toj energiji i dinamici dok se one ne potroše. Budući da nije otvoren poticajima izvana koji bi ponudili promjene tema, emotivnih previranja i sl., repetitivan je i ujednačen, prepoznatljivih i predvidljivih amplituda. U momentima intenzivnog emotivnog podražaja iskaz zanemaruje jezično oblikovanje prepuštajući se sentimentu i konvenciji (*Sve što mi je milo i drago/ u tebi ostavljam, / grade moj mili/; Amanet*) ublažujući intelektualnu oštricu i egzistencijalnu zapitanost, što su, inače, Mihinjačeve jake teme.

Korelacija slika i pjesama, što je postavljeno kao princip razmatranja dvaju opusa, sasvim je očigledna na tematsko-ugođajnoj razini (*Korzo – Vijesti s ulice*, *Bife – U običnoj krčmi*, *Razgovor – Odmaranje*, *Nevjesta – Bella Donna*), no, dok je slika oblikovana u prepoznatljivom i sasvim definiranom, stilski osviještenom kompleksu, pjesma je konvencionalnija, bliža nekom općem poimanju poezije kao umjetnosti: nema kubističko-ekspresionističkog rada na de(kon)struiranju jezika, zahvatima u alogično, podsvjesno, zaumno. Njegove su igre riječima konvencionalne, u okvirima ovjerene onomatopeičnosti (*Tenkovi i topovi civilizacije,/ obična dječja igra/ u šumovitoj šumi// Taf-taf-taf; Neuroza*) ili eksplikacije referencijalnog (*Grebu šumovi televizora,/ grebu valovi radija,/ .../ grebe i sve ostalo//,* isto).

Izražajni repertoar – likovno-akustičan – sasvim je skladno razvijen i dovoljno gibak za poetski izraz. Zbirka sadrži niz dobro i sugestivno ozvučenih pjesama – to su pjesme koje tematiziraju aktualnu civilizaciju, izrazito mehaniziranu i zbog toga kakofoničnu. Idilične momente stvorio je zavičajnim izrazom, kajkavštinom, što je također povezivo s likovnim izrazom (folklorni motivi – *fučkice,* igračke...). Uglavnom, Mihinjačevi tekstovi slijede njegovu sliku, a ne idu ispred nje, odnosno on je neprikosnoveno prvenstveno slikar, ali je znao dobro poduprijeti riječ slikom i *vice versa*: pjesme obiluju vizualnim momentima, a niz slika oblikovao je uključujući riječ kao vizualni element kompozicije, tj. upisujući tekst u sliku: npr. u fragmentima *Triptiha* upisao je stihove iz samostalnih pjesama (fragment *Život* ispisuje stihove: *Maslačak je bio sunce/ travka toranj* iz pjesme *U grču,* fragment *Smrt* upisuje *Cvrkut je bio krik/ i prestao u sumraku dubina* iz pjesme *Raspuklina,* a fragment *Ljubav* likovni sloj dopunjuje stihovima *U kosi vjetar i ptica/lepršajući/ zvahu ljubav* iz pjesme *Vjetar i ptica*).

Sklon je slobodnome stihu – samo ga povremeno zanese rima i izosilabičnost. Takva versifikacija lakmus je za detektiranje autorova osjećaja za ritam, elementa od neusporedive važnosti za slobodan stih. U tom smislu, Mihinjač funkcionira dobro: intuitivno osjećajući riječ, njen ekspresivni potencijal, posebno eufonijski, i u standardu i u dijalektu stvara eufonične strukture (*ziba ziba zibačkicu, čun,*

čun, čunek; Brr – brr – brr. -/ Bruji – brenči – brekče – brnda).

Taj melodijsko-eufonijski sloj pjesama prepoznali su glazbenici: niz je Mihinjačevih tekstova, naime uglazbljen, a u nekima, npr. u pjesmi *Bum se vrnul*, čiji je emotivni i glazbeni potencijal prepoznao Stjepan Mikac, varaždinski skladatelj i zborovođa. U kajkavskom dijelu opusa (malom, ukupno pet pjesama) predao se tijeku nostalgične poezije, žalu za toplim slikama djetinjstva, stvarajući tako oazu mira i sklada u kakofoničnom ritmu aktualne gradske stvarnosti.

Uvidom u ostavštinu, može se reći da su Mihinjčeve pjesme nastajale od 50-ih (najranija datacija je iz 1954. god.: radi se o nekoliko pjesama, od kojih je autor u zbirku uvrstio samo *Nagađanja*), a, premda nema datiranih pjesama iz zadnjih godina njegova živote, vjerojatno je, s obzirom na to da je bio u punoj snazi i slikao je do kraja, što potvrđuje niz slika na kojima je zapisana 1982. godina, pretpostavljamo da je i pisao do kraja. (Najmlađi tekstovi datirani su 76., i to su: *Portret, U običnoj krčmi, Misao,* a jedan je manji fragment 1977. godinom)[11].

U povijesti hrvatske književnosti to je vrijeme krugovaša i razlogovaca, uz koje se može vezati njegova poetika, no njemu poetička definiranja nisu bitna: on je jednostavno zapisivao svoje dojmove. Činjenica jest da Mihinjač nije objavio svoje pjesme za života, ali ih je probrao, pripremio i nastojao objaviti. One su, po svjedočenju kćeri Dubravke, bile pripravljene za tisak i predane u proceduru za razmatranje, no tu se dogodilo nekoliko kratkih spojeva te taj posao nije dovršen kako je planirano. Jedan primjerak, u vlasništvu sina Jurice, rukopisni je radni primjerak koji sadrži raznovremene upise pjesama u raznolikim fazama dorađenosti, s povremenim korekcijama i radnim oznakama te nekoliko listova s ilustracijama pjesama. Drugi primjerak, strojni ispis, ležao je u arhivi TIZ-a Zrinski, sve do 1985., kad je krenula inicijativa za tiskanje, koja je urodila plodom. Đurina supruga Matilda i kći Dubravka, uz svesrdnu podršku rođaka (Đurinog šurjaka) Kazimira Svibena, uglednog profesora njemačkoga jezika iz Zlatara, prof. dr. sc. Zvonimira Bartolića, recenzenta, te uz nešto prisutnosti autorice ovoga teksta u svojstvu urednice i recenzentice[12], knjiga je realizirana kao dio nakladnoga plana TIZ-a Zrinski Čakovec, uz sufinanciranje SIZ-a za kulturu općine Varaždin. Mihinjač je očigledno duže i ozbiljno radio na tome da svoje pjesme objavi – u

[11] U zaglavlju neimenovane pjesme u nastajanju (koju ćemo, iz tehničkih potreba razlikovanja, označiti početkom prvog stiha *Pričam ti pričalicu*) zapisana je 1977. godina.

[12] Sasvim subjektivna opaska: s više od tridesetogodišnjeg odmaka od objavljivanja knjige, mogu reći da sam suglasna s načinom kako je uređena, premda sam pomalo strepila od ponovnog propitivanja materije i koncepta. Naime, to je bio prvi moj urednički posao, u koji sam ušla s mnogo nesigurnosti i ne poznavajući problematiku dovoljno. Jednostavno, trenutak je bio takav da je taj posao trebalo obaviti. Našla sam se na dohvatu.

ostavštini je nađen ispis adrese uredništva književnog časopisa *Koraci*[13], no izgleda da nije objavljivao.

Mihinjač je (prvenstveno) slikar koji osjeća silnu potrebu za govorenjem, tako da je emocija u nekim momentima prepravila umijeće, inače uočljivoga, promišljenog jezičnog oblikovanja. Poetički se, u literarnom smislu, nije mijenjao, za razliku od dinamike likovnog izraza, koji očigledno progredira i formira sasvim distancirane cikluse, što nam na neki način daje za pravo da njegovu poeziju nazovemo suputničkom u odnosu na likovnu produkciju.

Tematski i formalno svakako se može povezati s krugovašima (*pjesnički govor se otvara svakodnevici, običnim problemima /.../ u poeziju prodire kolokvijalni jezik*, ali se *može primijetiti i tendencija prema misaonoj liričnosti*, Šicel, Skok, Nemec 1995, 33). Karakterna sklonost distanciranju, određenoj izoliranosti, okrenutosti sebi i svojem intimnom prostoru vodila ga je tim putem, kao i duh vremena, odnosno estetičko okruženje.

Zaključno

Uza sve razlike koje postoje u aktualiziranim opusima Luje Bezeredija i Đure Mihinjača, ima momenata koji ih povezuju. Za aktualno je izlaganje bitno što obojica svoj osnovni, likovni izraz nadopunjuju literarnim, poezijom. S obzirom na to da je literarni rad zastupljen u mnogo manjem opsegu, i to očigledno kao „drugi plan" ekspresije, nije u njem razvidna linija razvoja, što govori o oslonjenosti na se i svoj emotivno-intelektualni odnos prema svijetu, a ne na aktualne literarne tijekove i brušenje osobnog izraza u suočenju s njima, što rezultira repeticijama na stilskoj razini (takav je rezultat čest u amaterskom diskurzu). Poznavanje literarnog opusa svakako daje plastičniji profil osobe i pomaže u razumijevanju njegova likovnog djela.

Nadalje, obojica su umjetnika zasjenjeni, nedovoljno prisutni/poznati izvan svojih sredina, žitelji u „sjenama malih gradova"[14].

Bezeredi jest doživio vrednovanje struke i priznanje javnosti, prisutan je i u hrvatskim i u mađarskim referentnim pregledima, vodi se stalna briga o njegovom inventaru (MMČ) te je ta materija, može se reći, u jednoj mjeri stalno živa i aktualna, tim više što je mnogo plastika (literatura kaže njih 23) predano javnosti

[13] Časopis je pokrenula Literarna grupa radnika pisaca, a kao urednik potpisuje ga Juraj Baldani. Izlazio je dvomjesečno, neredovito, od 1953. do 1956. U katalogu Sveučilišne knjižnice upisan je kako slijedi: 1953, sv. 1-1953, sv. 2 ; god. 2, br. 1 (siječanj 1954); god. 2, br. 2/3=4/5 (1954)-god. 4, br. 1=10 (siječanj 1956). Uredništvo je djelovalo na adresi Kosirnikova 11., br. 28, Zagreb.

[14] Sintagma preuzeta od Ljubica Duić, pjesnikinje koja je u istoimenoj knjizi, svojoj prvoj, opjevala Čakovec (*U sjeni maloga grada,* Zrinski Čakovec, 1965.)

u obliku spomenika na otvorenom. Sve to je ipak, s obzirom na njegov objektivni doprinos, malo i ne prerasta znatnije okvire lokalnog interesa ili pak onog stručnog, koji je uskog dometa.

Za razliku od njega, Mihinjačevo djelo ostalo je (još uvijek) privatna stvar rodbine i malog kruga znanaca. Premda sam se oslonila na Barčevu ideju o „veličini malenih", uopće ne držim da se radi o malenima. Radi se samo o tome da svoje vrijednosti ne prepoznajemo dovoljno i često ih, pod etiketom skrbi o vrijednostima, zatvorimo/sklonimo u neki trezor, u neko – manje ili više – sigurno spremište. Situacije i parametri vremena određuju nam mjesta, s tim da se često radi o privremenoj i arbitrarnoj podjeli uloga, ponekad vrlo relativnoj i vremenitoj. Stoga pozivamo na razgrtanje prašine i uvijek nova čitanja.

Kad smo ih već povezali s (njihovim) gradovima, da argumentiramo.

Takvo je vezivanje u slučaju Bezeredija teže i problematičnije, osobito imajući na umu njegovo spominjano apatridstvo, odnosno, „netipično stvaralačko i društveno-političko izbjeglištvo" koje ga je oblikovalo kao čovjeka i umjetnika. Ipak, on se upisao u taj grad, Čakovec, vidljivo mu i trajno oblikujući prostor nizom skulptura na otvorenim prostorima, a i prihvativši ga kao dom, u kojem kontinuirano boravi od 1942. godine do smrti. U njegovu slučaju takva određenost dolazi, gotovo da se kaže, bar dijelom mimo njegove volje izvana: Čakovec ga je posvojio, ponudio mu se za mjesto domovine, a Lujo je, na neki način, pristao.[15]

Za Mihinjača egzistencijalno i emotivno izuzetno su važna mjesta (socijalno) obitelj i (prostorno) Varaždin. Premda kompozicija njegove knjige nije autorska nego urednička, to što završava *Amanetom*, pjesmom kojom se zavješta gradu, nije tek nametnuto uredničkim čitanjem, nego je pitanje dobrog osluškivanja autorova intonativna ustroja tekstova, prepoznavanja njegove nakane, osobito predanosti gradu/Gradu, usprkos svim kritičkim i ironičnim postavama.

Literatura

Antun Barac, *Veličina malenih*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1947.

Lujo Bezeredi, *Sóhajtás / Uzdah*, MMČ 2022.

Ernest Fišer, „Pjesništvo Luje Bezeredija, str 53-57, u *Lujo Bezeredi: Zbornik radova stručnog skupa uz 110. obljetnicu rođenja*, MMČ, Čakovec 2008., ur. Erika Nađ Jerković

Dubravko Jelčić, *Povijest hrvatske književnosti*, P.I.P., Zagreb, 1997.

[15] U časopisu *Arena* 1968. (dostupno u dokumentaciji MMČ-a) izašao je simpatičan članak *Kipar na ulici,* iz kojeg izdvajam konstataciju: „Sedamdesetogodišnji kipar Lujo Bezeredi jedan je od najpopularnijih građana Čakovca".

Ljubomir Levačić, „Sinopsis doktorskog rada: Lujo Bezeredi (1898 – 1979) u hrvatskom kiparstvu 20. stoljeća", str. 76-79, u *Lujo Bezeredi: Zbornik radova stručnog skupa uz 110. obljetnicu rođenja*, MMČ, Čakovec 2008., ur. Erika Nađ Jerković

Đuro Mihinjač, Život i djelo, ur. Dubravka Mihinjač, Mirjana Dučakijević, Tiva Varaždin, 2009.

Cvjetko Milanja, *Hrvatsko pjesništvo 1930 – 1950. (Novostvarnosna stilska paradigma)*, MH Zagreb 2017.

Đuro Mihinjač, *Jeka čudna tražeća*, TIZ Zrinski, Čakovec 1986.

Erika Nađ Jerković, „Bezeredijeva rukopisna ostavština – izvor životopisnih podataka", str 11-17, *u Lujo Bezeredi: Zbornik radova stručnog skupa uz 110. obljetnicu rođenja*, ur. Erika Nađ Jerković, MMČ, Čakovec 2008.

Šicel, Skok, Nemec, *Čitanka iz hrvatske književnosti XX. stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb 1995.

DOUBLE PORTRAITS: TOWNS AND THEIR ARTISTS

First Double Portrait: Bezeredi Versus Mihinjač (A Comparative Analysis of Lujo Bezeredi's and Đuro Mihinjač's Literary Discourses)

By Emilija Kovač, Čakovec

SUMMARY

The work of two Croatian artists is analyzed; that of Lujo Bezeredi, and Đuro Mihinjač, who cultivated their literary description alongside with their visual arts discourse. Despite of all the differences in their literary, as well as visual art expression, they are compared in respect to their passion for complexity of statement, bearing in mind that literacy for both was a secondary engagement which they lived sincerely and intensively, but in their poetry not as diversely and researching as in their visual art. The two individuals and their opuses are not made equal by this parallel: all the differences are still differences, and they are as significant and essential for profiling an artist's identity following the path of good old structuralists, to whom form is also content, and is included in the overall insight of a work of art. Despite occasional significant reception in a wider area, by working in their individual imaginative spaces, they remained rather enclosed in their local coordinates, from which they were occasionally drawn out by some fortunate circumstance, as in the concrete situation when Lujo Bezeredi's book of poems was published.

Key words: grotesque; expressionism, existentialism; social engagement; "krugovaši"

Stručni rad
UDK 94.05 : 050 Horvat/Obzor (497.5)
Primljeno 2021-11-08
Prihvaćeno za tisak 2022-11-10

NEPOZNATI JOSIP HORVAT:

Članci iz *Obzora* o posljedicama Velikoga rata

Željko Vegh, Zagreb

Sažetak

Hrvatski novinar Josip Horvat (1896. – 1968.) bio je vojnik u Prvom svjetskom ratu; kao austrougarski vojnik bio je u Galiciji, gdje ga je 1916. ruska vojska zarobila. Vratio se iz zarobljeništva u rujnu 1918. Godine 1919. vraća se u novine „Obzor", s kojim je surađivao od 1913. U razdoblju od prosinca 1920. do ljeta 1923. Horvat je u „Obzoru" objavio petnaestak članaka, od kojih većinu tijekom 1922. U objavljenim člancima Horvat, na primjerima pojedinih književnih djela iz europskih književnosti, ukazuje na dekadenciju i stvaralačku nemoć, koja je prema njegovom mišljenju zahvatila europske književnike nakon Velikog rata. U tim se člancima Horvat pokazuje kao anglofil, pristalica britanske kolonijalne politike te ujedno vidimo kakve je posljedice sudjelovanje u ratu ostavilo na njega: iz rata se Horvat vraća kao cinik, koji je uvjeren kako rat može biti ipak koristan za narode koji su njime zahvaćeni.

Ključne riječi: Josip Horvat; Prvi svjetski rat – posljedice; ratna europska književnost; anglofilstvo; cinizam

Rat ima značajne posljedice za narode koji su njime zahvaćeni, a osobito za vojnike. Poznato je iz istraživanja, koja su u svijetu obavljana posljednjih nekoliko desetljeća, da vojnici iz ratova nose traumatična iskustva. Zato su nam vrijedni zapisi onih osoba koje su sudjelovale u ratu kao vojnici, pogotovo onih osoba koje su u javnom životu neke zemlje igrale važnu ulogu. Na temelju takvih zapisa može se razmatrati utjecaj rata na njihovo kasnije javno djelovanje.

Među mnogim Hrvatima koji su se borili kao mladi ljudi u Velikome ratu, i iz toga rata izvukli živu glavu, bili su i neki koji su kasnije u javnom, kulturnom, ili pak crkvenom životu Hrvatske odigrali značajnu ulogu, primjerice književnik

Petar Grgec, zagrebački nadbiskup i kardinal blaženi Alojzije Stepinac, kao i katolički intelektualac blaženi Ivan Merz. I Grgec i Stepinac i Merz ratovali su na talijanskom bojištu, na Soči. O svom iskustvu sudjelovanja u ratu, među navedenom trojicom, ostavili su zapise Petar Grgec i Ivan Merz. Koliko rat može djelovati na čovjeka dobar je primjer Ivana Merza, za koga se smatra, na temelju njegovog dnevnika, kako nikada ne bi postao tako uzoran katolik da nije doživio rat, da nisu svaki dan oko njega pogibali njegovi ratni prijatelji.

Nama su ovdje zanimljivi zapisi o Velikom ratu Josipa Horvata, poznatog novinara i intelektualca, koji je ratovao na ruskom ratištu. Ovdje nisu tema Horvatove knjige „Prvi svjetski rat“ iz 1967. godine , objavljene pola stoljeća nakon završetka Velikoga rata, a ni zapisi o Velikome ratu u knjizi „Živjeti u Hrvatskoj : zapisci iz nepovrata 1900-1941.“, objavljenoj 1984. Čitajući Horvatov „Prvi svjetski rat“, neupućeni čitatelj teško bi mogao zaključiti da je Horvat sudjelovao u Velikome ratu, i ništa o tome kako je rat utjecao na Horvata, a iz knjige „Živjeti u Hrvatskoj“ mogao bi čitatelj zaključiti da je Horvat bio sudionikom Velikoga rata, ali ništa drugo, primjerice ne bi našao odgovor na pitanje u kojoj je mjeri za Horvata sudjelovanje u Velikom ratu bilo traumatično iskustvo, ili možda nije bilo?

Ovdje su tema članci koje je Horvat objavio u „Obzoru“, novinama u koje se vratio 1919., u kratkom razdoblju od prosinca 1920. do ljeta 1923., dakle onda kada su dojmovi Velikoga rata još bili svježi. U petnaestak članaka Horvat je pisao o posljedicama Velikoga rata za europske narode, a u tome pisanju vide se i posljedice koje je rat ostavio na njega. Potpisivao ih je samo sa -h-.

Josip Horvat nakon svega dvije godine po završetku Velikoga rata ustvrđuje da ratna europska književnost nije dala ni jednog „sintetičkog umjetničkog djela“, kao što je to Tolstojev „Rat i mir“. Horvat misli da je to „neobična“ pojava za psihologiju umjetničkog stvaranja, premda mu je zasigurno bilo poznato da je Tolstoj svoj roman napisao pola stoljeća nakon završetka Napoleonovog pohoda na Rusiju. U prvim prikazima ratne literature Horvat još ne povezuje nedostatak velikih djela o Velikom ratu s posljedicama rata, ali uskoro Horvat povezuje kreativnu „pustoš“ u europskoj ratnoj književnosti s posljedicama rata.

Dakle, nedostatak dobrih književnih djela o Velikom ratu u europskim književnostima Horvat pripisuje upravo ratu, jer je rat ostavio pustoš u ljudima, stvaralačke sposobnosti Europljana uništene su na svim područjima, a u književnosti je nestanak stvaralačkog duha možda veći nego na drugim područjima. Horvat spominje roman „Jean Christoph“ Romaina Rollanda kao posljednji veliki roman u europskoj književnosti. Rolland je svoj roman u deset svezaka završio 1912., deset godina prije Horvatovog pisanja u „Obzoru“, a to i nije tako veliko razdoblje smatramo li da je roman dobar, tim više što je i toliko opsežan. Horvat smatra da su europski književnici bez ideja, da su samo zaokupljeni kvantitetom, a ne kva-

litetom. Uzrok tome Horvat vidi u materijalizaciji nazora na svijet, koji je ubio u ljudima emocije i stvaralački duh.

Jedina nada da Europa iz posvemašnjeg siromaštva ne potone u barbarstvo jest u SAD-u, misli Horvat. Samo Amerika može sanirati materijalnu štetu koju je donio rat Europi i tako spasiti demokraciju. Horvat se očituje kao pristalica zemalja pobjednica u Velikom ratu, sila Antante.

Francuska književnost, psihološki romani, nude svome čitatelju samo prazninu, pustoš, i to stoga jer je Veliki rat ubio dušu francuskog naroda. Iako i englesku književnost o Velikom ratu smatra lošom, ispraznom, ipak je Horvatu engleska kultura jedino svjetlo u europskom mraku, pogotovo ako čitamo retke o Slavenima, u članku „Anglia docet“.

U zadnjim se objavljenim člancima s temom Velikoga rata Josip Horvath očituje kao cinik jer pripisuje ratovima i dobre posljedice: ratovi zbližavaju narode, ratovi doprinose tome da se narodi više međusobno upoznaju, piše Horvath. Čak piše, kako „svi kolonijalni ratovi Velike Britanije u stvari su bili najjačima rasadnicima europske uljudbe“!

Pišući o tome kako europska književnost nije dala ni jednog velikog djela o Velikom ratu u razdoblju od svega dvije-tri godine po završetku rata, Horvat u stvari piše o traumi koju je ponio, kao austrougarski vojnik, iz Velikog rata. Pustoš koju je rat ostavio u njemu tražila je smisao, tražila je smisao u književnosti, a tako brzo nakon rata književnost to nije mogla ponuditi. Njegovo uvjerenje da su stvaralačke sposobnosti Europljana uništene, da je Prvi svjetski rat donio pobjedu materije nad duhom, da je literatura isprazna, mizerne kvalitete, da je duša europskih naroda uništena u Velikom ratu, svjedoči o velikoj tjeskobi koja je bila u Horvatu. Osjećaj uništavila, osjećaj pustoši u sebi nakon sudjelovanja u Velikom ratu nije Horvat uspio prevladati potragom za velikim književnim djelom o tom ratu, a ni vjerom. To se vidi u ciničnom komentiranju „dobrih“ posljedica rata. Jedino svjetlo „na kraju tunela“ vidio je u engleskoj kulturi, koju je, kao nadmoćnu u odnosu na kulture drugih naroda, uzdizao u više članaka u „Obzoru“ početkom dvadesetih godina XX. stoljeća.

Josip Horvat
ČLANCI U *OBZORU* (1920. – 1923.)

LXI (1920), 24. prosinca, br. 329, str. 1-2.
Galsworthy kao dramatičar -h-

Ime John Galsworthy nije potpunoma nepoznato u našoj literaturi, premda je kontakt između engleskoga i našeg literarnog života upravo nikakav. Poznamo Oscara Wildea, znamo za nekoje drame Berhardt Shawa, opstoji kod nas prijevod jednoga najblijedijega djela Wellsovog i to bi bilo sve. Dok se još prije rata barem u skromnoj mjerili pratilo rad engleskih intelektualaca, rat je potpunoma polomio i te slabe veze, barem što se tiče nas, koji smo bili prisiljeni da živimo u granicama pokojne monarhije. Veliku poteškoću nabavljanju engleskih revija i knjiga čine i naše nesretne valutarne neprilike uslijed kojih engleska knjiga kod nas stoji upravo horendne sume. Nu sad je već i u tom pogledu nastupila neka olakšica. Poznata engleska kontinentalna biblioteka „Taucnitz Edition“, koja ima svoje sjedište u Leipzigu i Parisu produžila je rad nakon rata izdavanjem najmodernijih djela engleskih i američkih autora i medju prvima posljeratnim svescima nalazimo i tri najnovije drame Johna Galsworthya.

Engleska je neosporivo danas zemlja, koja je postigla najviši stepen našega današnjega kulturnog tipa države. Anglosaska rasa danas je gospodarica svijeta u političkom i gospodarskom pogledu, ali, i tu nalazimo isti slučaj, kao i kod starog Rima i Atene, naime da razvoj političke moći donosi sa sobom propadanje umjetnosti. Ravnovjesja tu nema. Psihičke snage naroda suviše su se razvile u jednom pravcu, tako da su drugi ogranci njegovi zakržljali. Ne da bi tkogod mislio, da je literarna produkcija slaba. Englesko književno tržište prije rata dolazilo je na drugo mjesto nakon njemačkoga što se tiče kvantitete, ali u kvalitativnom pogledu ono se nalazi gotovo na posljednjem mjestu. Prosječni Englez i naročito Engleskinja mnogo čitaju, ali oni ne traže od literature estetičkih užitaka nego razbibrigu. Knjiga kod njih degradirana je na ulogu crne kave ili cigarete poslije napornog rada i dobroga ručka. Ona mora donijeti više fizičke nego li psihičke emocije. Interesantna fabula s velikim zapletom, koji se s više ili manje vjerojatnosti raspliće, glavna je tema te literature. Ona ne smije ostaviti dubljih tragova na čovjeku, ne smije ga dovesti do mišljenja, jer engleska publika ne traži u literaturi duboke emocije, koje bi mogle narušiti njegovo duševno ravnovjesje, nego traži odmor i olakšicu od briga dnevnoga života. Takva publika traži uvijek novu i što raznolikiju hranu i to je dovelo do industrijalizacije literature. Ima pisaca u Engleskoj, koji mjesečno, tačno poput stroja snabdjevaju tržište svojim produktima. I u najvećem i najozbiljnijem dnevniku engleskom „Times“ često je naći oglas škole tečaja, koji nude svoju metodu „jedino tačnu, i sigurnu“ prema kojoj čovjek može naučiti u najkraće vrijeme, u tri mjeseca, pola godine, kako se pišu članci, novele, romani, filmske drame. Ovi oglasi najbolja su karakteristika za niveau današnje engleske literature, njezine publike, a moguće su i slika budućnosti

literature uopće. Kao da opstoji prirodni zakon da, materijalni progres dovodi sa sobom intelektualnu dekadensu. Drugačije uostalom ne može ni da bude. Gdje postaje geslom života „Times is money", moraju propasti svi oni porivi, instinkti, koje smo mi nekoć nazivali višima. Viši duševni život mora oslabiti u kaosu i konvulzijama borbe za materijalni život.

LXII (1921), 28. travnja, br. 114, str. 2.

Hrvat – junak engleskoga romana* -h-

*Margaret Lockyer: *From another angle*. London, Dukwarth & Cie

Ovo vanredno zanimljivo djelo počet će izlaziti u „Obzoru" u prijevodu u nedjelju dne 1. svibnja (…)

Ratna literatura, premda je dala cijelu jednu gomilu svezaka, nije ipak dala nijednog djela. Pojava neobična za psihologiju umjetničkog stvaranja. Djela Barbussea [„Le feu", 1916., prevedeno kao „Oganj" 1919. u Zabavnoj biblioteci Nikole Andrića], Rollanda, Wellsa, Kellermanna sve su to samo manje ili više uspjeli fragmenti, pojedine scene još ne stvorene cjeline. Barbusse nam je dao nekoliko vanrednih dispozicija duše malenoga čovjeka, koji je bio tek sićušni atom u golemoj mašini svjetskoga rata. Nekoliko puta zavirio je do u vrtlog psihe gdje nestaju pod dojmom stihijne katastrofe sve naše socijalne i nacionalne nijance, kad ostane čovjek u svoj svojoj golotinji. Nakon prvih dviju god. katastrofe, kad ljudi više nije bilo, kad su postojali samo još čarkari u streljačkom lancu, kad su vojnička sposobnost i nesposobnost bila jedinim kriterijem za prosuđivanje naroda, Barbusse je prvi pokazao čovjeka. Uza svu općeljdsku ideju u svojem djelu, Barbusse je ipak u dnu duše Francuz. Njegovi junaci prije su Francuzi, a onda ljudi. Tradicija Napoleonove velike armade nakon sto godina nijesu još bile izbrisane iz psihe prosječnoga Francuza. Jednostranost njegova djela očituje se i u tome, što nam je dao neposrednog čovjeka borca, dok tragediju čovjeka u zaleđu, nije nam dao. Djelo pak Wellsa i Rollanda daju nam nekrvavu ali ne manje strašnu sliku rata. Wellsov „Mr. Britling sees iz trought" i Rollandov „Clerambault" slična su si djela. Oba pisca daju nam socijalnu sliku ratnoga zaleđa, crtaju psihološku transformaciju intelektualca od šovena u internacionalca. U toliko su Wellsov i Rollandov roman tipički za raspoloženje evropskoga društva. No kako god su ove stvari duboke u iznošenju emocija što ih je iznio rat, sintetičkog umjetničkog djela, koje bi nam dalo sva nastojanja, sve krize, sve patnje čovječanstva za posljednjih godina, još nema. Epopeja jednog razdoblja kao što je „Vojna i mir", kao što je „Jean Christoph", bit će vjerojatno tek djelo čovjeka druge generacije, koja će moći objektivnije, s više perspektive gledati na našu pogibiju.

Naša ratna literatura pogotovo je mršava, da već ne kažemo nikakova. Krive su tome u glavnoj mjeri svakako političke prilike. Samo tako je moguće shvatiti, da naša poezija, u vrijeme kad se ruše države, kad propadaju stare kulturne vrednote, kad se u tutnjavi topova, u dimu garišta u krvi i jauku cijelih generacija rađa u

mukama novo čovječanstvo, nov nazor na svijet, pjeva o fontanama, balkonima, mjesečini, ciklamama. I naš nacionalni pokret, koji je dao posebnu notu našem sudjelovanju u svjetskome ratu, nije našao odjeka u literaturi. Nekoliko lapidarnih tragičnih, klasicističkih lijepih, ali hladnih verza Milutina Bojića i to je rezultat naše patriotske literature svjetskoga rata. Kod nas u Hrvatskoj opet jezovita, no duboka Krležina „Hrvatska rapsodija“, nekoliko njegovih stihova i najnovija Bublićeva knjiga „Na dnu“ (koja je uostalom pisana djelomice očito pod dojmom Barbusseovog „Ognja“) jedine su pozitivne stavke naše ratne i poratne književnosti.

S velikim interesom, ali priznajemo i velikom skepsom primili smo vijest, da je u Engleskoj izašao jedan ratni roman, kojemu je protagonista jedan Hrvat. Nesumnjivo kuriozitet za cijeli naš javni život. Do pred rat uopće nije se za nas u Evropi gotovo znalo. Imalo se neki slabi pojam o nama, kao o nekoj barbarskoj balkanskoj zemlji, gdje je sve ušljivo, nečisto, gdje još uvijek vladaju običaji krvave osvete, gdje ljudi ne sjedaju na stolice već na orijentalne hasure i minderluke. Poznavalo nas se i cijenilo općenito po slici iz Schillerovog „Wallensteinovog tabora“, pa po navodnim nedjelima graničara u Italiji. Rijetki su bili ljudi, koji su o nama [imali] pravilan pojam.

Roman Miss Margaret Lockyer „From another angle“ (naslov je prilično teško prevesti doslovce: „Iz drugoga kuta“, dok bismo bolje moguće slobodno kazali: „Iz protivnog svijeta“) upravo je jedinstvena iznimka. Moramo odmah reći, da nema niti znanstvene radnje u inozemstvu, (a moguće ni kod nas), koja bi se odlikovala takovim tačnim poznavanjem našega, specijalno hrvatskog mentaliteta, naših predratnih prilika, lokalnoga zagrebačkoga raspoloženja, a što je glavno opet psihološke dispozicije cijele naše predratne inteligencije, koja je iznesena upravo fotografičkom tačnošću.

LXII (1921), br. 274, 9. listopada, str.3.

Dunja u kovčegu. Najnovije djelo g. Milana Begovića -h-

U literarnoj produkciji uopće je nastala stagnacija. Ne samo kod nas, nego i u najliterarnijim stranama zapada. Ratna kriza, koju je proživjela Evropa, kao da je paralizirala sve produkcione sposobnosti našega pokoljenja, ne samo na ekonomskom i političkom nego i na duševnom polju. Upadak duha svagdje je jednak, u literaturi moguće više nego igdje drugdje. Poslije monumentalnoga „Jean Christopha“ svjetska literatura nije dala ništa nova. Na zapadu javljaju se doduše novi literarni pokreti, kuša se stvoriti nova jedna umjetnost, ali sve te nove težnje daju dojam dezorijentiranosti, pipanja u mraku. Dok na jednoj strani mladi vrludaju bez kompasa, stari pomalo počinju profanirati umjetnost stvarajući novu pojavu: industrijalizaciju literature. Posljednji produkti engleske i francuske književnosti otvoreno nose biljeg toga literanoga industrijalizma. Sterilni u idejnom pogledu najeminetniji literati Francuske i Engleske silaze potpunoma

na niveau publike, ugađajući njezinim instinktima, identificirajući se njezinim nazorom na svijet. Prije je umjetnik davao biljeg svojoj generaciji, danas masa formira duševno nastrojenje literata. Dovoljno je spomenuti samo posljednje romane Claude Farrera, Bordauxa, Bourgeta, pa najnoviju „zvijezdu“ engleske literature Edgar Rice Burrougsa danas najčitanijeg autora anglosaske rase, da se uoči sva mizerija moderne literarne produkcije zapada.

U svim tima djelima zapadne literature poput crvene niti povlači se ideja pobjede materije nad duhom. Ne duh već sila glavni su danas pokretač svega. Materijalizacija nazora na svijet ubila je u današnjoj generaciji svaki osjećaj za čiste psihičke i idejne emocije. Mi, kao i ostali Slaveni prilično smo ostali pošteđeni od te materijalizacije kulture. Duh je kod Slavena uvijek bio preponderabilniji od sušte materije. I na oko najmaterijalističkiji pokreti dobivaju kod Slavena jaku duševnu notu. Sam boljševizam, ma kako bio materijalistički pokret u svojoj ideji je duševan i etičan. Upravo ova etička nota daje glavnu karakteristiku slavenskom nazoru na svijet, koji još moguće nije momentano tako pregnantno izgrađen kao materijalistički nazor zapada, ali koji u svima svojim moguće i kaotičnim nijansama danas stoji kao jedini dostiživi i vrijedni ideal budućega čovječanstva.

Evropa može doći do svojega duševnog preporoda, za kojim danas svi njezini bolji dusi hlepte, samo preko Slavenstva. Tu je i njegova historička misija.

OBZOR, LXII (1921), br. 351, 25. prosinca, str. 1.

14. dekabrja. Povodom našeg novog romana* -h-

* Počevši od 1. siječnja buduće godine objelodanjivat ćemo u našem listu najnoviji roman poznat ruskog pisca …

Najnovijim romanom D. S. Merežkovskoga, koji je izašao prije par mjeseci u Parizu nakladom knjižare „Ruskaja zemlja“ pod naslovom „14. dekabrja“ konačno je završena druga njegova trilogija, koja je zamišljena nekako odmah nakon prve ruske revolucije 1905. Već godine 1908. izašao je prvi dio te trilogije „Carstva zvjeradi“ drama „Smrt Pavla I.“ tri godine iza toga, početkom 1911. izašao je drugi njezin dio, roman „Aleksandrov I.“. Danas, tek deset godina nakon objelodanjivanja drugoga dijela, pisac je konačno završio svoje djelo. (…)

Već sama ova historička dana o postojanju te druge trilogije ruskoga pisca mnogo znače kod prosuđivanja toga djela; uzme li se u obzir, da se je ideja djela rodila nesumnjivo pod dojmom prve neuspjele revolucije iz 1905., da mu je tema revolucija, da mu je pisac posvetio petnaest godina svoje najbolje, najmuževnije dobe, onda moramo uzeti trilogiju „Carstvo zvjeradi“ kao životno djelo Merežkovskoga, (…)

Masaryk u svojem čuvenom djelu o Rusiji sasvim ispravno veli, da revolucionarna perioda ruske povijesti počinje s dekabrističkim ustankom. Ideje dekabrista leitmotiv su duševnoga života Rusije za posljednjih stotinu godina.

Vatra eksplozije njihovog pokreta obasjava kao signalno svijetlo cijeli devetnaesti vijek ruske historiografije. Konačno i današnji događaji u Rusiji, makar to moguće i malo paradoksalno zvonilo, posljednja su konzekvenca pokreta dekabrista. Pestelova „Ruska Istina“ evanđelje je današnje oktobarske revolucije. (…)

Revolucija bila je za rusku inteligenciju panaceja ruskoga historičkog razvitka i političkog života. Idealizirajući revoluciju oni su zaboravili njezinu elementarnu snagu, koja kad se razlije, nemilostivo ruši sve što joj se suprotstavi. Zaboravili su, da i revolucija živi posebnim svojim životom, koji se ne da utisnuti u najprije priređene kalupe. Odatle i opće razočaranje ruske inteligencije u revolucije, odatle i njezino jako skretanje na desno.

(…)

Dekabristički pokret pokazao je isto što i ruska revolucija 1917. Do oktobarskog prevrata – nesposobnost inteligencije za realno primjenjivanje revolucionarnih ideala. (…)

U „14. Dekabrja“ nestali su svi tragovi zapadnjaka: Merežkovskij je danas gotovo skroz „slavjanofil“. Danas više ne sanja o spajanju nespojivoga, stapanju, o pomirbi Istoka i Zapada, negirajući današnju Rusiju, Merežkovskij, poput Dostojevskoga danas vjeruje u buduću Rusiju kao spasiteljicu i obnoviteljicu čovječanstva. „Rusija će osloboditi Evropu“ zvoni među svakim Merežkovskijem retkom kao jeka refrena Dostojevskovog govora o Puškinu. „Rusija podržaje kod svih naroda poriv k slobodi: kad će se osloboditi Rusija, oslobodit će se cijeli svijet“.

OBZOR. LXIII (1922), br. 13, 15. siječnja, str. 5.

Europa fuit?

Najnoviji članak D. S. Merežkovskoga -h-

Ovih dana izašla je u Münchenu kratka povijest ruske književnosti iz pera poznatoga njemačkog poznavaoca Rusije i ruske literature Aleksandra Eliasberga. Knjiga Eliasberga nema nikakvih znanstvenih pretenzija, ona ima isključivu svrhu da dade neruskoj publici jedan kratki pregled najmarkantnijih pojava ruskoga književnog života. Izlaženje ove knjige svakako značajna je pojava po duševni život Evrope; a napose Njemačke. Danas kao da prisustvujemo novoj intelektualnoj rusifikaciji Evrope; prvi dani kulturnoga ruskoga prodiranja na zapad, dani triumfa ruskoga romana kao da se danas opet ponavljaju. Djela ruskih književnika u Njemačkoj i Francuskoj prevode se i na novo izdaju više nego ikad prije. Zato se je i osjetila u Njemačkoj potreba jednoga ruskog literarnog kompasa i tu će zadaću Eliasbergova knjiga dostojno izvršiti, tim više što je u knjizi sadržan i vrlo dobar pregled najnovije literature, data koje su općenito slabije poznata.

Knjizi je napisao predgovor D. S. Merežkovskij i njegov programatski članak daje cijelom djelu naročiti značaj, a istodobno je i interesantan prilog evoluciji ovoga interesantnoga pisca, danas moguće najtipičnijeg predstavnika ruske

inteligencije. Nakon prvih dana revolucionarnoga zanosa nastupili su dani teških razočaranja, patnja i očaja. Ruska inteligencija, naročito za prve dvije godine revolucije kao da nikako nije mogla da shvati psihološke dinamike revolucije; uvijek je bila mišljenja, da će njoj biti moguće da njezinu bujicu svede u decenijama unaprijed spremljene svoje idejne kanale. Kad joj to nije uspjelo, kad se pokazalo, da revolucija živi svojim vlastitim životom, ruska inteligencija u emigraciji bila je već spremna da baci anatemu i na ruski narod i da se odrekne svih svojih tradicija, svih svojih ideala prošlosti. To je bila nesumnjivo najžalosnija epoha povijesti ruske inteligencije. Međutim realnost događaja s jedne strane, a s druge strane pak držanje Evrope prema Rusiji rodili su preokret o naziranju ruske inteligencije. Prvi poticaj tome preokretu dala je grupa, koja se kupi u Parizu oko revije „Smjena Vjeh", a koja zastupa stanovište, da ruska inteligencija mora da prizna činjenicu oktobarske revolucije. Ostali su emigrantski krugovi doduše napali to stanovište, ali nehotice mu se konačno i sami stali približavati. I Merežkovskij, koji je najdulje sačuvao intrasigentno stajalište, počinje da u svojem najnovijem članku uviđa, da je ruska revolucija samo jedna faza vjekovne borbe Istoka sa Zapadom, Rusije s Evropom, slavenskoga i zapadnjačkoga nazora na svijet. U tom leži važnost Merežkovskoga članka (….)

OBZOR. 63 (1922), br. 108, 22. travnja, str. 1-2.

Američanin o Evropi. Nova knjiga Frank Vanderlipa. –h-

Nikad još Evropa nije tako zabrinuto i tako čeznutljivo gledala na onu stranu Atlantika – pače ni za vrijeme prvih konvistadora ni za najsudbonosnijih časova svjetskoga rata, - kao baš danas. Kriza, koju sad Evropa preturuje u svojem ekonomskom životu nije ništa teža od krize, što ju je preživjela za onih dana, kad je nakon sloma ruskih armija nova germanska ofenziva zaprijetila da će poništiti sve ideale krvavoga hrvanja. Amerika je tad u najosudnijem času spasila ideju evropske demokracije, tu bazu novoga političkoga, socijalnoga i kulturnog života Evrope. No Evropa je pauperizovana, a od pauperizacije do barbarizacije samo je jedan korak. I tu krizu ne može Evropa sama da riješi, i tu može da pomogne samo Amerika. I cijela Genovska konferencija, - prema kompetentnom komentaru njezinog sazivača, britanskoga premijera, - nema u prvom redu drugu zadaću, nego da privuče Ameriku na suradnju oko evropske obnove, da ukoni uzroke s kojih se američka javnost povukla za bedeme Monroove doktrine. (…)

On [Frank Vanderlip] je jedan od najodličnijih bankara i financijera Amerike. (…) On je, kako je poznato, iznio i poznati prijedlog o osnutku jedne emisione banke za cijelu Evropu, koja je ideja prihvaćena i od britanskih stručnjaka, te je bila u načelu primljena u diskusiji na konferenciji u Cannesu. (…) Svoje iskustvo i dojmove sakupio je u knjizi „What next in Europe" (Šta čeka Evropu?), koja je ovih dana izašla u Londonu u nakladi tvrtke George Allen and Unwin. Knjiga nije

namijenjena Evropi, već Americi. (…) Na svaki način ne bi smjelo biti državnika i političara, kojemu ne bi bile poznate ekspektoracije simpatičnoga Američanina. Jer valja istaći, da je knjiga pisana vanredno objektivno, bez egoističkih motiva. Pisac stoji ponad i izvan evropske krize, nije u njoj direktno interesiran i njegova pažnja uočila je mnogi važni karakteristični detalj, preko kojega bi jedan evropejski publicista eventualno i prešao. Sud stranaca nam uopće nikad ne smije biti irelelevantan, jer oni gledaju na naše stvari drugim, uvijek više objektivnim očima nego mi sami. (…)

Glavni uzrok današnjih zala, koja biju Evropu, vidi pisac u „otrovu pariških ugovora", a još većma u metodama, kojima je bio primijenjen princip o samoodređenju naroda. (…)

Svakako najzanimljiviji dio Vanderlipove knjige je onaj, u kojemu iznosi konkretne prijedloge kako da se riješi kriza Evrope. Na prvom mjestu Vanderlip potanko razglaba svoj već poznati projekat o osnutku internacionalne banke za Evropu, novčanice koje bi bile u prvom redu fondirane američkim zlatom. Novčanice ove banke kolale bi u svakoj zemlji, koja bi ih prihvatila, pored domaćeg novca, a služile bi isključivo u prometu sa inostranstvom. Osim toga Vanderlip predviđa jednu podjelu rada između država Evrope. Ideja je svakako originalna. Podjela rada u jednoj socijalnoj jedinici, kao što je država, primarni je uvjet razvitka modernoga gospodarskog i industrijalnoga života. (…) Danas se već može govoriti o evropskom svjetskom gospodarstvu. (…) Vanderlip posmatra cijelu kontinentalnu Evropu osim sjevernih i istočnih dijelova Rusije kao jednu gospodarsku cjelinu. (…)

Engleska i Njemačka imale bi postati isključivo centrumom evropske industrije i znanstvenoga tehničkog istraživanja.

OBZOR. 63 (1922), br. 214, 9. kolovoza, str. 1-2.

Literatura bez duše. Osvrt na najnoviju francusku beletristiku. –h-

Zanimljiva je, ali paradoksalna činjenica, da se od svih polja javnoga života francuske najmanje opažaju posljedice rata baš u literaturi, naročito u beletristici, romanu, gdje su Francuzi uvijek bili najjači i po kojemu ih je strani svijet ponajvećma prosuđivao. Ako se povuče paralela između beletristike od prije 1914. i one naših dana, nije moguće naći gotovo nikakve razlike. Rat kao da nije među literatima, koji bi imali predstavljati dušu Francuske, ostavio nikakvoga dubljega dojma. Osim Barbusseovoga „Ognja", koji se danas već više doimlje kao jedna precizna fotografija ratnih strahota, nego kao potresni duševni doživljaj, osim Romain Rollandova „Clerambault", koji uza svu interesantnu tezu znači umjetnički zadatak za pisca „Jean Christopha" „ratna" literatura nije faktično iznijela nijednoga djela trajne vrijednosti. No i ta ratna literatura već izumire. (…) Još i danas famozni trokut muža, žene i ljubavnika, sa svima mogućim varijacijama i permutacijama, amurozne avantire, ekspektoracije o erotičkim nastrojenjima tvore glavni svjet

francuskoga romana. Slom jednoga starog naziranja na svijet, konvulzije socijalne revolucije, rađanje jednog tipa čovjeka, borba za nov humanizam, sve to ostavlja francusku beletristiku netaknutom. A isto što u romanu nalazimo i u drami. Pa ipak je literatura uvijek bila zrcalom duševnoga života jednoga pokoljenja. Čitajući najnovije produkte francuskoga pera, pače i t. zv. psihološke romane, čovjek osjeća jednu silnu prazninu, pustoš, dolazi i nehotice do zaključka, da je rat u tom narodu morao ubiti dušu, njezinu najljepšu sposobnost – snagu stvaranja.

„Paris c´est la France“ ta krilatica postala je danas krutim faktorom više nego ikad prije. Posvemašnja centralizacija ne samo političke moći, nego i literarnoga života. Preko Parisa upoznajemo Francusku i njezin život. Kao u svima centralističkim formacijama autoritet je sve. Tako je i u centralizovanoj pariškoj literaturi. U tom svijetu mlad naraštaj teško si probija put do publiciteta, a kamo li do slave, jer uvijek ga zasjenjuju stara, razvikana imena, po kojima se prosuđuje cjelinu. (…)

Još je jedna pogubna pojava, koja se zamjećuje kod predstavnika francuske beletristike, a to je hiperprodukcija, literarni industrijalizam. Svaka hiperprodukcija i na materijalnom području, a kamo li ne na području duševnom, stvara se na račun kvalitete. Mnogo i dobro dva su pojma, koje je teško složiti. A francuski autori od glasa, smatraju za svetu dužnost da godišnje bace barem jedno novo djelo na književno tržište. (…)

Sličnoga genrea je roman Victor Margueritтea „La Careonne“. To je roman o mladim djevojkama, za koji je jedan francusku kritičar (Paul Sonday) onomadne rekao, da ga se ne bi smjelo dati u ruke mladim djevojkama, a to znači za Francuze, koji baš nijesu skrupulozni, vrlo mnogo. Teza ovog romana je, da bi mlade djevojke, prije braka morale također provoditi život „en garcon“.

Čudno je samo kako djela ovakve vrste, s ovakvim tezama, koje znače početak socijalne anarhije, razarajući život u obitelji, tom temelju današnjeg socijalnoga stanja, mogu imati takav uspjeh u inače reakcionarnoj Francuskoj. Jedan francuski publicista, pišući o uzrocima boljševičke revolucije u Rusiji tvrdi, da je Arcibaševljev „Sanjin“ sa svojom ideologijom slobodne ljubavi ekrazitirao Rusiju. Ako je ova konstatacija točna, onda francuska stoji na pragu nove socijalne revolucije, jer „Les Don Juanes“ i „Les Garconnes“ svakako natkriljuju „Sanjina“ svojom demoralizatornom snagom.

OBZOR. 63 (1922), br. 222, 17. kolovoza, str. 1.

Lord Northcliffe -h-

U ponedjeljak u 10 sati prije podne umro je u Londonu lord Northcliffe.
(…)

Northcliffe bio je moguće najtipičniji predstavnik organizatornoga talenta anglosaske rase, prožetog tankoćutnim shvaćanjem za aktuelnost i njezine

tekovine. U tom moguće i leži njegova veličina. On je štampu doveo do njezine prave važnosti. Sam je bio publicista tek srednje ruke, ali je imao vanredan talent pravoga redaktora, a koji se očituje u izboru suradnika. Umio je štampu organizirati u pravom smislu riječi. (…)

Sva uplivnost Northcliffa i njegove štampe najjače je iskočila za vrijeme rata. Centralne vlasti imale su u njemu najoštrijeg protivnika i značajna je opaska generala Ludendorffa, da su centralne vlasti pobijedile ne savezničke armade, već Northcliffeva propaganda.

OBZOR. 63 (1922), br. 224, 19. kolovoza, str. 1-2.

Budućnost štampe. Jedna zanimljiva anketa. -h-

Najnovije tekovine savremenih primijenjenih znanosti nijesu moguće ni na jednom polju pretežno umstvene ljudske djelatnosti bile od tolikoga utjecaja kao baš na području dnevne štampe. Svijet tehnike pokročio je od 1914. golemima, prije neslućenim koracima, izmjenivši gotovo posvema strukturu dnevnoga života ljudstva, kojega je upravo štampa osjetila. To je nesumnjivo jedna pozitivna strana rezultata svjetskoga rata, jer samo pod njegovim kategoričkim pritiskom, ljudski se duh pojačanom djelatnosti bacio na polje istraživanja i usavršavanja tekovina. (…) Puls života ljudstva danas brže bije, njegov tempo je žustriji nego prije osam godina. Aeroplan, brzojav i telefon bez žica – ta najveća nova otkrića našega vijeka – poništavajući ne samo prostor nego i vrijeme sasvim su izmijenili dinamiku djelatnosti ljudskoga uma. Te tri tekovine izmijenile su posvema i lice svjetske štampe.

OBZOR. 63 (1922), br. 255, 19. rujna, str. 1-2.

Anglia docet. Osvrt na novu knjigu essaya g. V. Krišković́a. –h-

Nas Slavene općenito posmatraju kao neko anarhičko pleme. To anarhično raspoloženje, koje nije ništa zapravo drugo, nego do apsurda realiziranje pojma slobode zamjećuje se manje-više na svima područjima života slavenskih naroda. (…)

Taj iskonski elementarni anarhizam Slavena ne ispoljava se samo na političkom polju, o čemu pričaju kronike sve tamo od Nestora ljetopisca pa gotovo čak do naših dana. Taj slavenski anarhizam javlja se i na području etike, morala, socijalnom i ekonomskom. Samo jedan predstavnik anarhički predisponirane rase mogao je da stvori jednoga Raskoljnikova, toga najvećega anarhista etike.

Ruski nihilizam, Tolstojevo kršćanstvo, sve su to također manifestacije anarhističkog raspoloženja. Nije također nikakovo čudo, da su kubizam, futurizam

i svi ostali suvremeni izmi – sve posljedice one želje, odbaciti svaki red i poredak, dakle priljubiti se i u umjetnosti, anarhiji – zauzeli najviše terena u Rusiji, koja je još uvijek najčišći predstavnik Slavenstva. (…)

Od vremena starih kronika, pa do naših dneva mnogo se je doduše toga izmijenilo ali anarhička potka slavenskoga mentaliteta još uvijek nije prestala sa svojim razornim djelovanjem. Najrječitiji primjer imamo današnju Rusiju, a budimo iskreni, i našu dezolatnu sadašnjost. (…)

Najnovija knjiga essaya g. Krišković a ima zadaću da narodu našemu dade jedan primjer takovoga nacijonalnoga uzgoja, primjer vrijedan nasljedovanja. To je njezina misija.

(…)

Za prosječnoga kontinentalnoga inteligenta Englez je sinonim za egoističkog čovjeka, kramara, krvopiju Orijenta, predstavnik one rase, koja smatra, da su svi ostali narodi svijeta, samo za to tu, da njemu direktno ili indirektno služe, da su sva zemaljska dobra samo za to na svijetu, da ih on eksploatira. Gramženje za zlatom smatra se obično jedinim vjekovitim ciljem engleske politike. Essayi g. Krišković a na svaki će način uspjeti da obore ili da bar korigiraju ta naopaka shvaćanja. Jer iz svakoga od njih, počam od essaya o lordu Baconu pa do prikaza moguće najtipičnijega predstavnika anglosaske rase lorda Macaulaya prosijeva poput magičkoga svjetla divni duh engleskoga pozitivizma, jedina kreatorna snaga Engleske. Lord Bacon, utemeljitelj noderne znanosti, koja je preobrazila čitav život kontinenta, stvorio je kulturnu bazu političke moći. Iz engleske se političke povijesti najjasnije vidi, kako politički razvoj jednoga naroda ide rukom o ruku sa njegovim kulturnim razvojem. Načela pozitivističkoga empirizma, koje je uveo Bacon u svijet znanosti, dirigiraju i cijeli politički život engleske rase; ta načela izazvala su u njoj shvaćanje za praktičnost. Cijeli engleski ustav rezultanta je političke prakse. (…)

Za Engleza u politici nema dogmatizma, njemu je iskustvo sve i ne će da ga u politici vodi puko slovo zakona, ni zgoljni logički zaključci iz nekih apstraktnih zasada, već pravila osnovana na pravici i koristi, koja su jaka sačuvati i obraniti sadašnja prava i sloboštine Engleske. U Engleza nema onoga slavenskoga nepraktičnog duha anarhizma, koji drži, da se politički oblici mogu davati i oduzimati potezom pera. Engleski pozitivizam ne trpi revolucije, jer revolucija nema ništa zajedničkoga sa praktičnim i zbiljskim životom, ona je upravo kontrast političkoj mudrosti, uvijek je znak pomanjkanja umijeća vladanja. Ne nagli preokreti, već polagana evolucija, primjenjivanje novih tekovina i novih ideja starim još živim formama, to su metode engleske politike. (…)

Ali demokracija ne znači vlast demosa, nekulturnih, analfabetskih masa, već vlast čovjeka, vlast, koja znade i umije, vlast najsposobnijih. (…)

OBZOR. 63 (1922), br. 288, 22. listopada, str. 7.

Herbert George Wells. Povodom našega novoga romana*

*U broju od utorka počet ćemo objelodanjivati u rubrici našega roman-feuilletona fantastični Wellsov roman „Borba svijetova“ (The War of the Worlds)

Sklonost k pustolovinama od vajkada bila je jedna od značajnih crta engleskoga nacionalnoga karaktera. Proverbijalna engleska hladnokrvnost našla je tu najbolje polje da dođe do pravoga izražaja. Englezi su među svima narodima svijeta najveći sretnici, najneumorniji „globe-trotteri“; kod njih se moguće najbolje zamjećuje utjecaj milieua, upliv geografskih prilika na razvoj psihičke strukture naroda. Lusuralni položaj zemlje, viečni beskrajni horizont okeana, neprestana borba s misterijem morskoga elementa fiksirali su ovu stranu engleskoga duševnog života. Tu sklonost k pustolovnosti, koja se rodila samo iz vječnoga iz vječnoga nemirnog putovanja, zamjećujemo u ostalom kod svih pomorskih naroda, počam od Feničana, Helena i Kartažana pa sve do najnovijega vremena. (…) postići nepostiživo, to je manje-više trojna želja svakoga pojedinca Engleza, to se opaža i u politici i u trgovini i u literaturi i u literaturi. Tu sklonost zamjećuje se na koncu konca i kod ostalih rasa, ali kod Engleza značajno je to, da su preduzeti, ma kako fanatični cilj doista i postigne. Samo se Englez može odvažiti da poduzme na pr. Uspon na Himalaju; njega prvi neuspjeh nikad ne odvraća od naumljenoga plana, (…)

OBZOR. 63 (1922), br. 337 (i. e. 327), 30. studenoga, str. 1-2.

The Forsyte Saga. Ciklus romana J. Golsworthhya -h-

(…) Lozinku „My house is my castle“ – to načelo engleskoga privatnoga života, koje je doduše temelj lične slobode, ali koje je također bilo neprozirni štit i najjača obrana mračnih strana engleskoga privatnog života, za Galsworthya je izgubila značenje tradicionalne svetinje – on nam daje golu dušu prosječnoga Engleza. I toga radi, baš danas, kad anglosaska rasa dominira cjelokupnim životom evropskih naroda, djela John. Galsworthya od naročite su aktuelnosti. (…)

OBZOR. 64 (1923), br. 5, 6. siječnja, str. 1-2.

The Slavonic Review -h-

Ratovi pored svih katastrofa i razaranja, koja donose ljudskom rodu, nesumnjivo imaju također i svojih pozitivnih strana. Ne radi se tu o postignuću njihovih neposrednih ciljeva, pobjedi ove ili one stranke, već o nekima njegovim nusproduktima, koje rat kao svaki prirodni proces rađa. Ratovi su uvijek bili manje-više jednako veliko sredstvo međusobnoga upoznavanja naroda, prožimljavanje i širenje djelokruga pojedinih kultura, kako god nam se to čini u prvi mah paradoksalnim. Sjetimo se međutim samo krstaških vojna, koje su u velikoj mjeri upoznali sredovječnu Evropu s kulturom Istoka; pad Carigrada bio

je neposredni uzročnik talijanske renesance; napoleonski ratovi bili su u stvari jednom velebnom propagandom kulturne misli revolucionarne Francuske; svi kolonijalni ratovi Velike Britanije u stvari su bili najjačima rasadnicima europske uljudbe. I posljednji svjetski rat, bacivši sve rase, sve kulturne ideale, sve težnje sviju kontinenata kao u jednu gromadnu talionicu, moguće je više pridonio međusobnom upoznavanju naroda nego sva mirnodobska nastojanja generacija prošlih stoljeća. Milijuni ljudi upoznali su strane ljude i krajeve, njihove običaje, njihov položaj u kulturnoj zajednici svijeta ne po pričanju, ne iz mrtvog slova knjige i novina, već na samom živom njihovom izvoru. Tako u prirodi i životu svijeta ništa nije uzalud.

Naročito mi Slaveni možemo biti zadovoljni s ovom pozitivnom stranom svjetskoga rata. On je ne samo donio Slavenstvo do političkoga izražaja kao moguće nikad prije (Rusija nakon revolucije danas je kudikamo snažniji regulator političkoga života Evrope nego što je to bila za carskih vremena; Slavenstvo centralne Evrope postalo je njezinim najvažnijim faktorom u političkom, privrednom, a postat će, nadamo se, i u kulturnom pogledu. (…)

Nakon rata počelo se u svima evropskim centrima intenzivno proučavati slavenske probleme, s kojima se prije rata od evropskih naroda sistematski u glavnom bavili samo Nijemci, a samo djelomice Francuzi. Međutim danas već na svima važnijim univerzama Evrope postoje i neprestano se uređuju nove stolice za slavistiku, počinje se temeljito, sistematski studirati Slavene. (…)

OBZOR. 64 (1923), br. 201, 25. srpnja, str. 1-2.

„***The Slavonic Review“ i Južni Slaveni*** -h-

Str.2

Prikaz naših kulturnih nastojanja, dokaz, da smo i mi, makar i jedna skromna komponenta zapadne kulture, sigurno bi mnogo pridonijela ispravnom prosuđivanju našega naroda u stranom svijetu. Da samo spomenemo jedno ime: Meštrović, djela kojega su baš u Engleskoj više pridonijela da svijet sazna za nas od svih političkih brošura i meetinga.

OBZOR. 64 (1923), br. 206 (i.e. 208), 29. srpnja, str. 1-2.

Jedan američki roman. Hergesheimer – romancier moderne ženske duše -h-

(…) Za čovjeka, koji ima sklonosti k povijesnoj filozofiji, Američani su postigli za danas najveći stepen civilizacije, ali na račun kulture. Ima skeptičara, koji uopće odbijaju misao, da postoji kakva izrazita američka kultura, produkt duševnoga života naroda.

Duševni život jednoga naroda još uvijek se najjače manifestira u njegovoj

literaturi. Književnost još je uvijek najpouzdanije mjerilo kulturnoga života pojedinog naroda, jer u njoj se najbolje zrcali njegov duševni život.

Literatura:

Obzor 61(1920), br. 329, 24.prosinca
Obzor 62(1921), br. 114, 28. travnja
Obzor 62(1921), br. 274, 9. listopada
Obzor 62(1921), br. 351, 25. prosinca
Obzor 63(1922), br. 13, 15. siječnja
Obzor 63(1922), br. 108, 22. travnja
Obzor 63(1922), br. 214, 9. kolovoza
Obzor 63(1922), br.222, 17. kolovoza
Obzor 63(1922), br. 224, 19. kolovoza
Obzor 63(1922), br. 255, 19. rujna 23
Obzor 63(1922), br. 288, 22. listopada
Obzor 63(1922), br. 337(i.e. 327), 30. studenoga
Obzor 64(1923), br. 5., 6. siječnja
Obzor 64(1923), br. 201, 25. srpnja
Obzor 64(1923), br. 206(i.e. 208), 29. srpnja

THE UNKNOWN JOSIP HORVAT

Articles in "Obzor" on the Consequences of the Great War

By Željko Vegh, Zagreb

SUMMARY

The Croatian journalist Josip Horvat (1896 – 1968) was an Austro-Hungarian World War One soldier, and as such he was in Galicia in 1916, where he was taken prisoner by the Russian Army. He returned from captivity in September of 1918. In 1919 he returned to "Obzor", the newspaper he had worked for since 1913. Horvat's fifteen articles were published in "Obzor", from December 1920 till the summer of 1923, mostly during 1922. In the published articles Horvat points out to the decadency and creative impotence that had, in his opinion, overtaken European writers following the Great War, setting as examples certain concrete European literary works. In the said articles Horvat shows his tendencies as an Anglophile, supporter of British colonial politics, whereby the consequences of his participation in the war are obvious: Horvat returns from the war as a cynic who is convinced that war could yet be useful to the people affected by it.

Key words: Josip Horvat; World War One – consequences; European war literature; Anglophilism; cynicism

S JUBILARNOGA, 15. HRVATSKOG KNJIŽEVNOG PUTOPISA

S jubilarnog 15. Hrvatskog književnog putopisa kao središnjeg programa 15. Dana Franje Horvata Kiša, održanog u Loboru 9. listopada 2021. – tada u znaku 145. obljetnice rođenja F. Horvata Kiša –objavljujemo prvi dio nagrađenih radova od njih 10, a ukupno izabranih 14 prema ocjeni stručnoga suda, s tradicionalnog natječaja koji su raspisali *Kajkavsko spravišče* iz Zagreba, te UKS F. Horvat Kiš iz Lobora i Općina Lobor. Radovi su to prvonagrađenika Radovana Brlečića-Radeka *(S Mortara gledam na Kornate),* drugonagrađene Zlate Bujan Kovačević *(Zora iz Prizrena),* trećenagrađenog Tomislava Marijana Bilosnića *(U Hemingwayevu Floriditu hodočaste stare američke babe)* i „Loborskim srcem" Općine Lobor obdarene Božice Jelušić *(Vranin posjed u vrelini ljeta).* Uz navedene tri nagrade ocjenjivačkoga povjerenstva (u sastavu – dr. sc. Ivo Kalinski, predsjednik, dr. sc. Božica Pažur i Darko Raškaj, pjesnik - članovi), te Loborskoga srca, dodijeljene su još nagrade sljedećim autorima: organizatora i domaćina Tomislavu Ribiću, nagradne povelje *Kajkavskoga spravišča* i časopisa *Kaj* Božici Jelušić, Emiliji Kovač, Ivanu Kutnjaku, Denisu Peričiću, Igoru Šipiću i Tomislavu Šovagoviću, te putopisne diplome časopisa *Kaj* Mariji Drobnjak Posavec, Aleksandru Horvatu i Željku Bajzi. Njihove putopise objavit ćemo kasnije.

U program su se *Malim putopisom,* po četvrti put, uključili učenici OŠ Franje Horvata Kiša, Lobor. Pohvaljene su učenice Eleonora Bolšec, Melani Galunić, Lorena Gočen, Lucija Ivančić, Lana Zaplatić i Nika Zgazivoda.

I ovaj put je glavni organizator - od ideje projekta 2006., sve do cjelovite realizacije 15. natječaja za hrvatski književni putopis i stručne izvedbe programa - *Kajkavsko spravišče*, društvo za širenje i unapređivanje znanosti i umjetnosti iz Zagreba. Suorganizatori su i entuzijastični domaćini Općina Lobor i loborska Udruga za kulturno stvaralaštvo *Franjo Horvat Kiš*. Od samih početaka pokrovitelji su i podupiratelji te jedinstvene književne manifestacije u nas posvećene isključivo putopisima (rjeđe zastupljenom književnom žanru u suvremenoj književnosti) Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, Krapinsko-zagorska županija i Općina Lobor, te dvaput Društvo hrvatskih književnika i njegov Fond za kulturu.

(B. P./Uredništvo)

S MORTARA GLEDAM NA KORNATE

Radovan Brlečić–Radek, Sveti Ivan Zelina

Murter!

Iako je Murter otok koji valja uvijek iznova posjetiti zbog doista puno razloga, pri spomenu njegova imena prva mi je asocijacija ljupko mjestašce Betina na sjeveroistočnoj strani otoka. No, ja plovim s njegove vanjske - jugozapadne strane i stoga ovaj put neću uploviti u Betinu.

Niskim reljefom otoka dominira brdo Raduč na sjeverozapadu. Usprkos maloj visini, svega 125 metara, s vidikovca se pruža nezaboravan pogled na cijeli otok, Kornate – *prekomorski posjed* Murterana i gorostasni planinski lanac Dinarida što se uzdižu nad morem gotovo cijelom istočnom obalom Jadrana. Ovdje ih, doduše, od mora još razdvaja južni kraj plodne zaravni Ravni Kotari što su se protegnuli istoimenim poluotokom do rijeke Krke. Ali, vratit će se Dinaridi moru u svoj svojoj surovoj ljepoti kakvih pedesetak kilometra južnije.

Murter od kopna dijeli uski, ali plovni, Murterski kanal. U njegovom najužem dijelu, Murterskom tjesnacu, usred naselja primjerenog imena Tisno kanal je širok svega 80 metara. Zbog kanala Tisno se razvilo u jedno od nekoliko mjesta na Jadranu smještenih jednom nogom na otoku, a drugom na obali kontinenta s kojim ga povezuje pokretni most. Sjeverozapadno od mosta kanal je plići i njime prema Betini mogu ploviti brodovi do 6 metra gaza. Prilazeći Betini s te strane putniku se već iz daljine otvara pogled na njezin čudesan šarm. Smjestila se u uvali čiji ulaz podsjeća na otvorena usta po čemu je vjerojatno i dobila ime. Jer *bet* na starokeltskom znači - usta. Da je srednjovjekovna Betina nastala u davnini na pomno odabranom mjestu govore sačuvani tragovi rimskih ljetnikovca u njezinoj okolini. Središnji mjesni trg *Na moru* okružen autentičnim kamenim kućama, kalama, škverovima kao da se preko lučice načičkane jarbolima s namotanim latinskim jedrima na kosnicima sprema zaći u more. Tu sliku očuvane davnine upotpunjuje barokna Župna crkva svetog Franje koja

bdije nad romantičnom Betinom, arhitektonski i urbanistički uobličenoj prema ljudskim potrebama, očuvanoj do danas gotovo u cijelosti. Osim po staroj gradskoj jezgri Betina je čuvena po i svojoj brodogradnji tradicijskih drvenih brodova s latinskim *jidrima* - gajetama i leutima. Uz brodogradnju kao u kompletu ide i Prezentacijski centar Betinske brodogradnje s muzejom u kome je četrdesetak gajeta i leuta, lijepih poput Barbare iz Slamnigove pjesme; *Barbara bješe bijela boka Barbara bješe čvrsta, Barbara bješe naša dika Barbara, Barbara lijepa ko slika,* izloženih u njihovom prirodnom okruženju - na vezu uz rivu. Tijekom ljeta ova betinska flota sudjeluje na regatama latinskih jedara koje se održavaju uzduž obale. *Bijela jedra i bijela bedra,* pjeva Slamnig o jedrilju naših starih. A Murterska regata, znakovita imena *Regata za dušu i tilo,* melem je u ovo 5G doba i za sudionike i za gledaoce.

Kako Plavi, Aldo i ja plovimo s vanjske strane Murtera, dvije ćemo noći prespavati u Svetom Nikoli, ljupkoj vali na jugozapadnoj strani otoka, vezani krmama na molo u njezinom dnu. U njoj more do samog kraja ima poprilično dubinu, a kako nema muringa za siguran vez treba ispustiti dosta sidrenjaka. Stari kameni mol što se ispružio poprijeko vale, od zapadne, strmije strane, sazdane od negostoljubivih i prijetećih grota, završava prije nego će doseći djelomice podzidanu istočnu obalu, koju *krasi* betonirano kupalište. Ostavljeni prolaz, širok tek toliko da se dvije barke mogu mimoići, vodi u dva minijaturna i plitka mandrača u kojima barke posve sigurne, vežu ribari iz susjednih Jezera i kuća koje od nedavno niču u uvali i uz makadamski put što vodi do Jezera, obližnjeg mjesta na drugoj strani otoka. Vala je pri svom kraju toliko uska da se s jedne na drugu obalu može nabaciti kamenom. U toj otočnoj idili kao šaka na oko djeluju betonska i ciglena zdanja što su s tri strane okružila ubavu i skromnu crkvicu svetog Nikole iz 15. stoljeća, kakve viđam posvuda po otocima i obali kontinenta, sagrađenu na kamenom platou tik iznad mora. Ono što još do sada nisam vidio neprimjereno je velika novovjekovna katnica s apartmanima sagrađena tik uz nju kao da prijeti izgurati u more tu ubavu, svježe u bijelo oličenu crkvicu, sa zvonikom na jednostruku preslicu nad skromnim portalom i urednim okolišem. Veliko četverokrako sidro, pomalo nalik onim što ih ribari zovu mačak, svo *ruzivano,* izvađeno iz mora tko zna kada, primitivan križ od oblica crnike – primorskog hrasta, spomen-ploča i nešto grmolikog cvijeća oplemenjuju plato pred crkvicom podsjećajući da se usprkos devastaciji o ovoj kulturno- povijesnoj baštini ipak netko stara. Kako je sveti Nikola, nebeski zaštitnik pomoraca, ali i djece zamalo bezbroj crkvica po obali posvećeno je njemu, a i podosta otočića i hridi nose njegovo ime. *Kupit ću sviću svetome Niki, ako se spasimo Barbara i ja e tutti quanti in compagnia*, zaziva stari maritimo svetog Nikolu u pjesmi Barbara. Meni najljepšoj pjesmi ispjevanoj o jednom brodu.

Drugi dan usprkos suncu i žezi odlučimo otići u Jezera. Pješice naravno. Treba popuniti brodske zalihe spize, sjesti na koju od terasa uz more, uživati u pogledu i ugođaju ljetnog muvinga i mrzloj pivi iz *špine*.

Jezera su mjesto na strani okrenutoj obali kontinenta, neposredno nakon ulaza u Murterski kanal iz pravca jugoistoka. Nakon kakvih pola sata hoda kamenim putem držeći se, gdje god je to moguće, škrtog hlada što ga pruža poneko usamljeno drvo, dočepamo se s olakšanjem asfalta i prvih kuća. Od posljednjeg su mi posjeta daleke 2008. Jezera ostala u sjećanju kao uzavreli košmar. Mnoštvo nautičara s brodova vezanih u marini i na rivi, turista što borave u bezbrojnim apartmanima, gotovo svi preplanuli od sunca s mirisom mora i krema za sunčanje, automobila što jure rivom zahvaljujući mostu, pasa (na uzici) i ponekom domaćom mačkom koja se izležava na suncu i sve još garnirano konglomeratom različitih jezika.

Dok se muški trio naše male ekspedicije veseli pivu, a ženski duo šopingu, Grga sretan ugura glavu u sić u koji se skuplja kondenzat klima uređaja na bočnoj strani neke butige. Iz sjene uskog prolaza izbijemo na osunčanu rivu u samo središte mjesta, rastegnutog polukružnom obalom duboke uvale s jedne na drugu njezinu stranu. Za razliku od Betine Jezera su, nažalost, na odviše komercijalni i komformistički način podređena masovnom turizmu što ga čini nalik mnogim mjestima po obali iako su dobitnici više nagrada za izvrsnost; od onih Turističke zajednice Hrvatske, do nagrada europskih udruženja i turističkih časopisa. Posljednja im je ne tako davno, dodijeljena za najljepšu rivu?! Dok pijuckamo pivo na terasi uz more s pogledom na luku i sjevernu stranu zaljeva na kojoj se iza prvog i drugog reda novovjekovnih apartmana i kuća za odmor skrivaju, kao da se srame, krivudave kale starih Jezera, pokušavam shvatiti gdje se zapravo krije ta nagrađena ljepota. Iako se u pisanim vrelima mjesto Jezera prvi put spominju u prvoj polovici 13. stoljeća, oko ovog se zaljeva živjelo i u doba prije Krista, o čemu svjedoče uz neistraženu Pudaricu i dva do sada pronađena groba iz vremena Ilira.

Na povratku u Svetog Nikolu sa žaljenjem gledam u Pudaricu na vrhu niskog brijega. Prošlo je podne. Pripeklo je odviše i to nas odvraća od želje da skrenemo s puta i uspnemo se do nje. Za onog zadnjeg boravka u Svetom Nikoli, Pudarica je još bila nepristupačna i skrivena od pogleda gustom makijom. Prije tri godine dobrovoljnom akcijom mještana Jezera, članova različitih udruga i uz pomoć drugih mještana Murtera raskrčena je pa sada mami svojom jednostavnom ljepotom. Nalik je krnjem stošcu građenom stepenasto tehnikom suhozida, a ime je dobila po pudarima – otočanima koji su se bavili poljodjelstvom i koji su s njenog vrha nadgledali i čuvali svoja polja. Murter koji je danas manje-više prekriven makijom, niskim mediteranskim raslinjem i borovima, nekad je bio poznat po velikim površinama zasađenim maslinama, smokvama i vinogradima.

Zbog čega je Pudarica doista sagrađena i kada je to bilo, još se ne zna. Pretpostavke idu od toga da je Pudarica prahistorijski tumul, do toga da je zapravo stara tek koje stoljeće i da je nastala pri raščišćavanju polja od kamenja. Don Krsto Stošić (1884. – 1944.), svećenik i povjesničar kulture u svom djelu *Sela Šibenskog kotara* o njoj piše kao ilirskoj gradini s koje je nadzirano more i koja je čuvala uvala Svetog Nikole. Staro ime ovog dijela Murtera; mali poluotok s brežuljkom na kojem je Pudarica i uvala pod njom, bilo je Mortar. Kako je *torre* talijanski naziv za utvrdu, kulu ili toranj moguće je da je *Mor-tar* složenica koja označava morsku utvrdu. Možebitno je i da od tog starohrvatskog naziva potječe današnje ime cijelog otoka.

Na desnoj obali uvale Sveti Nikola od mola se uspinje kratak puteljak prema kamenitom vrhu nad uvalom. Kada se već nisam popeo na Pudaricu Grga i ja se uputimo na njega. Sami, jer drugih zainteresiranih ni za ovo kratko planinarenje nema. U početku još obrastao u otočku makiju, no što se više penjemo zeleni mu je pokrov sve škrtiji. Iako brdo nije odviše visoko, svega 64 metra, posljednji metri uspona oduzmu mi dah. Ne samo zbog strmine i zvizdana što je opalio već i zbog pogleda kojim me je podario. Iz galebove perspektive gledam na uvalu, naše brodove, ljupko bogoslužje, onu urbanističku nakaradu i poluotok što sa zapadne strane zaklanja ulaz u uvalu. Lijevo na obzoru je jug čarobnog, nautičarima rajskog Kornatskog arhipelaga i nacionalnog parka. Više naslućujem nego što zbog udaljenosti i izmaglice razabirem jest rt Opat na kraju Kornata, najvećeg otoka u arhipelagu i u njegovom produžetku otočići Smokvica Vela i Mala. Do njih izdužena silueta Kurbe vele i otok Žirje, posljednji od vanjskih otoka ništa manje čarobnog Šibenskog arhipelaga. Između njih, s ove udaljenosti meni nevidljive, rukom čarobnice razasute pučinske hridi, grebeni i plićine. Još dalje, kao na straži, usamljena Blitvenica. Hrid sa svjetionikom, skladno građenom katnicom za stalnu posadu i uz nju naslonjena kamena kula sa svjetlom.

Dugo me nije bilo u Kornatima, a često istinski zastrašujućim vodama Blitvenice plovio sam jako davno, za onog mog neprocjenjivo dobrog i kratkog profesionalnog pomoračkog života, više puta tijekom zime 1963. i ranog proljeća 1964.

Kornatima, nedvojbenom jadranskom raju, zadnji sam put plovio 2009. Te smo godine Maja (tatina kći!), labrador Nero i ja plovili s Plavim i Vesnom duž sjeverne obale otoka Kornata, obišli rt Opat i zašli u čarobni svijet razvedene pučinske strane Kornata. Između njega, debelog mora i dalekog obzora uski je pojas od oko 150 otočića, hridi, grebena, pokojeg otoka i morskih prolaza na površini ne većoj od 320 km^2, što čine Kornatski arhipelag najrazvedenijim otočkim sustavom na Jadranu. Razliku između otoka, otočića i hridi ili grebena određuje razumljivo njihova površina. Dok otoci imaju površinu veću od 1 km^2 površina

njihovih deminutiva je od 0,01 do 1 km^2. Sve manje je hrid ili pak greben ako je hrid za plime potopljena morem.

Zalazeći tog ljeta u gotovo svaki Kornatski prolaz činilo mi se, zbog mnoštvo ulaza i izlaza, da plovimo kroz neki kvazi labirint. Iako među njima, baš kao ni u pravom labirintu nema *slijepih* prolaza, na mahove dobivam dojam kako plovim prema nekom slijepom. No svakim se daljnje preplovljenim kablom polako razotkriva ljepota i tajnovitost svakog Kornatskog prolaza i uvijek iznova potvrđuje koliko je atraktivna, ali i izazovna plovidba Kornatima. Iako je ovakvo *priviđenje* uobičajeno u plovidbama Srednjim Jadranom zbog velikog broja gusto prosutih otoka, otočića i prolaza među njima, za mene je plovidba kornatskim prolazima najčarobnija. Njome mogu jedino uspoređivati plovidbu između skupine otočića pred ulazom u marinu Hramina i luku Murter na sjeverozapadu otoka Murtera.

Još smo malčice nastavili plovidbu duž pučinske strane Dugog otoka, kako bi Maja vidjela čudesne klifove, a onda smo se vratili na jug Dugog otoka.

Otok Kornat i njegov arhipelag od Dugog otoka razdvajaju prolazi Velika i Mala Proversa. Mi smo zaplovili 100 metara širokom i jedva dva metra dubokom Malom Proversom i nastavili Srednjim kanalom put Istre.

Dok očaran s Mortara gledam prema Kornatima uhvati me žal što ovaj put neću ploviti i njima. Iduće ću godine! Obećavam sam sebi. Malo razmislim pa obećanju dodam, možda!

(Prva nagrada stručnoga suda)

ZORA IZ PRIZRENA

Zlata Bujan Kovačević, Samobor

Didara *(Zora,* na turskom) Đorđević, rođena Dukagjini, bila je zaista zora, bila je putokaz i svjetlo ženama svog zavičaja pedesetih godina prošloga stoljeća. A zatim je svijetlila i dulje i dalje i više. Ne bismo saznali za nju da novinarka J. Lovretić nije, pripremajući svoje dokumentarne emisije na Televiziji Zagreb, donosila posebnosti osmišljenim serijama koje su joj kasnije oduzeli, jer nije bila u Partiji. (Posve razumljivo da su se nakon toga njene zahtjevne emisiji brzo ugasile. Promišljanje i korisnost bez izrazite političke angažiranosti nije bilo poželjno sedamdesetih godina.) Kako bilo, ova je tema bila svevremenska. Pod serijskim naslovom Žene u revoluciji, dokumentarni film *Didara* prikazivao je život Albanke koja je preskočila dvijestotine godina ženske sudbine u običajima svoje sredine.

I tako smo s ekipom nas dvije krenule na podosta dalek put. Avionom do Beograda, a kombijem s beogradskom registracijom i vozačem Sarajlijom uz Drinu sve do Prištine. Sarajevski mangup cijelim nas je zamornim putem obasipao nepresušnim brojem duhovitih pošalica, ponajviše na račun svojih zemljaka, Hase i Muje, naravno. Upravo se beogradska registracija na Kosovu pokazala upitnom, jer kad smo se, tek ušavši u Prištinu, krivo svrstali i izazvali mali zastoj na semaforu, trubili su nam nestrpljivo sa svih strana, a zatim, dobrano osupnutima, prestižući nas, pokazali su kako će nam prerezati grkljan budemo li još ovako smetali. Upozorili smo šofera neka navečer ne izlazi iz hotela.

Sutradan smo upoznali Didaru na njenom radnom mjestu profesorice povijesti na prištinskom univerzitetu i započeli snimanjem. Albanka niska stasa, bujne plave kose, jedra, čvrsta i snažne glave, mudrica koja nam nije otkrivala samo svoju izuzetnu sudbinu već nas je u svakom slobodnom trenutku upoznavala s najbližim kulturnim bogatstvima. Stoga smo prije puta u Prizren, njen zavičaj, posjetili nekoliko najbližih znamenitosti svjetskoga glasa koje je odabrala zna-

jući da nam je ovo jedina prilika. Odveli smo se zapadno od Prištine do Pećke patrijaršije uz rijeku Pećku Bistricu, pritoku Bijelog Drima koja na ulazu u zastrašujuću Rugovsku klisuru istočno od Prokletija, najvišeg vrha na Kosovu, u svoje korito odvaljuje kamene gromade i gdje se osjećaš neizmjerno sićušnim u divljini.

Na zaštićenu mjestu između planina, Pećka patrijaršija, jedna od najstarijih manastira na tlu stare Raške, zbog nestajanja srpskog stanovništva poslije dvaju raseljavanja Srba u toku ratova s Osmanlijama danas više nije u sklopu Srbije, makar je kolijevka stare Raške iz zlatnog doba njene povijesti kao zadužbina prvih vladara Nemanjića. Sastoji se od nekoliko postepeno dograđivanih crkava, od kojih se najstarijoj, crkvi svetih Apostola, ktitorstvo (zaštitu) pripisuje Svetom Savi, čiji je poznati portret oslikan u apsidi hrama, a freske se (osobito poznati anđeo) vrlo često reproduciraju, čime se dokazuje velebnost njenih autora fresaka iz najranijeg perioda. Od svog osnivanja u 13. stoljeću u manastiru čuvano neprocjenjivo blago, osobito u skupocjenim ikonama, nekoliko je puta opljačkano tokom ratova pa ponovno sakupljano, a i freske su nekoliko puta obnavljane. Sve svjedoči o moći srednjovjekovne države, njenog vladara i pravoslavne crkve odcijepljene od carigradske patrijaršije u samostalnu srpsku velemoć. Od slike još uvijek preostalog bogatstva nismo znali što bismo popamtili. Četiri crkve u jednom sklopu, u jednom velikom dvorištu, konak, obnovljen mlin, sve ograđeno. Bogatstvo unutarnjeg oslika, a izvana stara gradnja - tesani kamen, opeka i prozori oivičeni umjetnički obrađenim mramorom gotičkih uzora.

Nakon razgledanja dobrano smo ogladnili. Bila je nedjelja, u Peći nigdje dućana, nigdje pečenjare. Uglavnom smo se, ako nismo bili blizu kakvog restorana, najčešće hranili roštiljem i spasonosnim kiselim mlijekom. Nigdje nikoga. Konačno su nas uputili prema kući nekog pečenjara, u njegovu malahnu prostoriju, gotovo podrum. U njega sve sumnjivo čisto, njegov hladnjak zapušten i prljav, a on, ubi bože, svoju kecelju nije valjda mjesec dana skidao. Bili smo doista jako gladni kad nismo povratili i prije nego nas je poslužio mesom na masnim aluminijskim tanjurima izgraviranim noževima uzduž i poprijeko koji nisu nikad vidjeli tople vode… Užas!!! Međutim, tako dobrih ćevapčića više nikad u životu nismo jeli! Valjda su imali u sebi slasne *magarećine*?

Putovali smo krasnim, sasvim novim asfaltiranim cestama, bogatom dolinom kraj netaknute prirode, odsjedali u novim, veoma jeftinim hotelima u kojima smo ručali bifsteke za trećinu cijene u nas. Ona „nagvaždanja“ da dajemo previše novca za zaostale krajeve sada su nam bila draga. Ceste nemaju rupa, nema previše prometa, užitak od vožnje u inače pretrpanom kombiju s devetero ljudi, opremom i prtljagom. - Vidi vidi, govorili smo diveći se, kako su dobro iskoristili naš novac!

Popodnevni posjet odveo nas je južnije u manastir Visoki Dečani. Ova

zadužbina, mjesto svjetske baštine, uopće se ne može usporediti s patrijaršijom. Ovako sačuvanih ili obnovljenih bogatih fresaka zasigurno nema nigdje drugdje. Svečanost i strahopoštovanje koje doživiš ulazeći u taj hram doima se tako snažno da ostaješ bez daha, svjestan da je ovo poseban djelić svjetske kulturne povijesti, neusporediv s ičim na svijetu. I ne samo zbog sadržaja svog oslika (među njima je čak i jedan svemirski brod), već zbog dostojanstva koje izaziva cijeli prostor i skupocjen način izvedbe fresaka u nesmišljivo skladnoj uporabi lazurne boje i zlata, od kojih je ova prva cijenom nabave prevladala samo zlato. Oslikano je više od tisuću prizora s nekoliko tisuća pojedinih likova, raznim ciklusima, kao što su, recimo, čuda svetaca, dok prednjače *posljednja večera* i rodoslovno stablo Nemanjića. Petobrodna najveća građevina u srednjovjekovnoj Srbiji, posvećena Kristu Pantokratoru, podignuta je od crvenog, ljubičastog, svijetložutog i plavoljubičastog kamena u raškom stilu s primjesama romaničkih i gotičkih oblika. Za vladavine Osmanlijskog carstva taj je manastir bio pošteđen ikakve devastacije, ali su ga u posljednjem ratu i poraću od samih Kosovara morale čuvati snage UN-a.

Ta su dva manastira na području Metohije, a samo pet kilometara zapadnije od Prištine. Na Kosovu pak još je jedno mjesto svjetske baštine, starije od Dečana. Treći smo manastir posjetili prije samog puta na jug. U Gračanici, zadužbini kralja Milutina i žene mu Simonide izgrađena je prelijepa središnja crkva križna tlocrta, posvećena Uspenju Presvete Bogorodice. Ima pet kupola i tri apside, zanimljive građe od reda tesanog kamena pa po tri reda opeke, što se ponavlja, a posebni su joj vanjski visoki lukovi karakteristični za srednjovjekovnu arhitekturu. Likovi fresaka, mnogo puta restaurirani (onih preostalih iznad visine konjskih sapi, kako je bilo u doba našeg posjeta, jer su je u stalnim previranjima osvajači rabili i kao konjušnicu), posebno su plastični, živi, pokretni, jedinstvenih položaja, naznačenih detalja, živih boja, bez uobičajene tradicionalne ukočenosti, a prikazuju također stablo Nemanjića i portret ktitora. Tu je bila osnovana prva srpska štamparija, a vrijedne su stare iluminirane knjige nažalost uništili Turci već u 14. stoljeću. Nakon toga manastir je poharan još nekoliko puta. Sada ga nastanjuju monahinje.

Put na jug vodio je u metohijsku kotlinu, u zapadni dio Kosova, koje Albanci nazivaju i Dukagjini. Didara dakle potječe iz veoma stare bogate porodice, još tamo prije primanja islama, kad su kneževi Dukagjini posjedovali velik dio ove zemlje u početku 13. stoljeća. Porodica se kasnije sklanjala pred Turcima bježeći sve do Istre, vraćala se, vojevala sa Skenderbegom, okrenula mu leđa, a oni koji su konvertirali na islam domogli su se visokih položaja na dvoru u Carigradu, čak i velikog vezirstva u 16. stoljeću, a sam Jakya bey Dukagjini bio je priznati pjesnik na divanu. Mnogi od tih povijesnih događaja zabilježeni su uglavnom u dubrovačkim arhivima.

Glavni grad Prizren Didarino je rodno mjesto, rodna je kuća u samom centru. Otac je bio trgovac, a majka rođena Turkinja, koja nikad nije pravo naučila ni albanski ni srpski. Položaj njihove kuće priča je kuće za sebe. Građena je na obronku na čijem je vrhu džamija sazidana od u blizini poharanog manastira s crkvom Svetih arhanđela, zadužbine cara Dušana silnog i njegove supruge Jelene, još jednog iz dinastije Nemanjića. Vidjeli smo i taj lokalitet. Među ostacima ostataka postoji obnovljena kuća manastira, ali je nestao dio grada koji su Osmanlije za svoje vladavine, osim pokojeg zida, potpuno porušili. Ovo je povijesno mjesto u samom Prizrenu s desne obale rijeke Bistrice. Obnovljena zgrada manastira i u posljednjem ratu devedesetih godina opljačkana je i strane su postrojbe morale čuvati monahe i ostatke ostataka utvrde ispod visoke Šar-planine i u brdu davno nestalog srednjovjekovnog Višegrada.

Dok smo se fotografirali najvjerojatnije na obnovljenom mostu s jednim lukom što vodi do ruševina, spazila sam u pristranku na rubu šume i snimila s dopuštenjem jednu usamljenu Albanku, u posebnoj narodnoj nošnji s ušiljenom bijelom kapicom od stupane vune s bijelim prevezom kojim je zabrađena, tamne odjeće i grubo pletenih crnih čarapa s jednom svjetlijom smeđom poprečnom prugom. Čekala je muža da se vrati s posla u gradu. Uz nju je stajao magarac i jedna bijela vreća s kupovinom koju će uprtiti na povratku u svoje gorsko selo. Namjerila sam joj, zbog njenog srdačnog smiješka i slikovite nošnje, poslati fotografiju. Rekla je da se zove Nuš Cenbeka i da je iz Trgovišta. Uručenje pošiljke izjalovilo se, mora da je tada živjela u nekom drugom selu na planini.

Vratili smo se u Didarin dom da nakon životne priče koju smo slušali putem snimimo i njenu obitelj. Ponajprije nas je zadivila nevelika i izvana gotovo skromna kuća s uvučenim ulazom sličnom trijemu, u kom se sjedi i pije čaj, čije isto tako neveliko dvorište puno ruža uzduž presijeca jedva vidljivi potočić. Naime, od izvora na vrhu brdašca pored džamije taj neveliki tok širine ljudskog pedlja teče kroz malene otvore od dvorišta do dvorišta i u svakome ima slapić što žubori danju i noću. Didara se sjeća kako bez njegove glazbe u tišini nije mogla zaspati, kad je napustila svoj dom. Ova živahna tekućica služila je i za poruke mladih, a znakovi su bili raznobojne latice ruža poslanih određenim redom i brojem koji bi označavali mjesto i sat tajnog sastanka.

U kući su sada živjeli Didarin otac, majka, stariji brat sa svojom porodicom, a mlađi brat i supruga pridružili su se našem sastanku također. Najljepša soba u kući, u kojoj su sećije pod pravim kutom, sada je gostinjska soba, a inače je namijenjena mladim parovima odmah po ženidbi. Interijer je bogato ukrašen drvorezbarijama, isto kao i posebno odvojen kut s vratima iza kojeg je bilo mjesto za pranje, *hamamdžik* s kazanom grijanim vatrom, nešto kao starinska kupaonica s odvodom, ali samo u bogatijim kućama.

Didara nam je kasnije kazala da je njen otac, makar jedan od najnaprednijih uglednih građana u Prizrenu, jedva suzdržao svoje čuđenje da su žene, autorica i redateljica, vođe ekipe. Kad je to utvrdio, vrlo je brzo poredao sve nas iz ekipe po važnosti. On je sjedio na početku obiteljske sećije uz prozor, a mi na drugoj okomitoj ovim redom: autorica, ja, snimatelj, tonac, osvjetiljivač, snimateljev asistent, vozač. Domaćinov je redoslijed bio pomalo začuđujući no jasno je pokazivao kakve su mu vrijednosti. Umjesto najstarijeg pa potom i mlađeg sina do njega je sjedio njegov jedini unuk, a tek onda sinovi. Žene nisu bile prisutne, čekale su u kuhinji, majka i dvije profesorice uz ostalu djecu te tek naknadno pridošle da se upoznamo. Ušle su vedra lica i stuštile se vjerojatno osjećajući bol svoga položaja, jer mi smo u svemu ravnopravne s muškarcima. Pokupile su se brže nego što bi to bilo pristojno po našem mišljenju. Tu je ležao i položaj naše junakinje. Makar da su ove dvije žene bile visokoobrazovane, mora da su u srcima veoma teško primile slobodu koja se događa drugima, a one se osjećale zakinutima. Kao goste poslužila nas je zadjevojčena kći starijeg brata. A ja se grdo obrukala. Noseći pladanj s keksima, djevojka je stala pred prvu, najvažniju gošću i nakon što je ova pojela dva kolačića, ja posegnuh za svojim. Bože, kako me je s prezirom pogledala. Tu vlada vučji red. Tek kad se važniji gost nasiti, ona će stati pred drugoga i tako redom do posljednjeg.

Didara je u svome djetinjstvu napustila školu, nakon petog razreda osnovne, čim se zadjevojčila. Bilo je to poslije Drugog svjetskog rata. To je značilo da sada ostaje zatvorena u kući s visokom uličnom ogradom, izvan kuće nosi feredžu (široku pokrivnu odjeću) i crni muslinski zar preko lica. Posebna ceremonija prelaska u odrasle među rođakinjama veselila ju je, sve njene drugarice očekivale su s nestrpljenjem nov način života, i to nakon zadnje nepokrivene šetnje gradom, kojom se opraštaš od starog života. Sada teku samo pripreme za udaju, ručnim radom vlastoručno urešavaju ćeis (svoju opremu). Posebno se spominjalo i čekalo *k'nađeđe*, uređenje nevjeste, od glave do pete, od potpune depilacije do kaniranja kose. Osim rođaka više je nitko nije smio vidjeti, poštaru se samo pružala ruka kroz odškrinuta vrata, a susjede su se posjećivale kroz *kapidžik*, mala pokrajnja vrata.

U kući je uvijek bilo živo. Pjevalo se i svirala tamburica, Didara je naučila mnoge narodne plesove. A onda je djevojka koja je znala samo za patrijarhalni red doživjela šok. Otac, kao istaknuti građanin, donekle pod utjecajem sina koji se uputio na studije, nakon što se zbog proganjanja tokom rata morao skloniti u partizanima, a otac proživio i zatvorske dane, spoznao je da stiže novo vrijeme i svojoj je jedinici namjerio mogućnost školovanja. Također, i za primjer drugima, ona se prva skinula, nevoljko i s užasom.

Pohađala je učiteljski kurs u Peći, a višu pedagošku akademiju u Beogradu,

radila u školi u Prištini, zatim se udala, odrezala pletenice i prekinula s obitelji. Zašto? Odabranik nije bio Albanac već Cincarin, inženjer, čiji je otac zbog valjanih razloga i ustrajalih progona promijenio prezime u Đorđević. Obitelj joj nije oprostila, sve dok nije nakon sinčića porodila i kćer Suzanu. - Nosila sam je u suzama, rekla je. Da bi je porodica opet prihvatila nakon dugih pregovaranja, u kojima su roditelji odbijali pomisao da joj oproste, svi njihovi prijatelji u gradu morali su pronaći put do pomirbe preko najutjecajnije osobe. Otac se privolio, a majku nisu ni pitali.

I eto nas na kraju puta u krugu njene obitelji. Bili smo opet u Prištini i tu upoznali njenog supruga. Rekao nam je nešto što isprva nismo shvatili: - Ajme, što ste nam vi Hrvati učinili! Snebili smo se, kakva je to naša krivnja prema njima? Didara i suprug imali su u doba našeg posjeta ponovno mnogo teškoća u svome životu. Bili su u veoma nepovoljnom okruženju. Katolici i pravoslavni mrze muslimanku, mrze ženu s turskim imenom, Albanci mrze Srbina, provaljuju i pljačkaju stan nekoliko puta, podmeću klipove u službi. A sad se eto odvažuju tražiti neovisniji položaj pokrajine koji su naslutili nakon Hrvatskog proljeća. Didarina obitelj mora razmišljati da uskoro promijene sredinu, da na svoju žalost odsele u Beograd. Učinili su to na vrijeme, početkom osamdesetih godina tijekom previranja i prosvjeda, a zatim je u posljednjem ratu na Kosovu, a da mi ne znamo mnogo o tome, uništeno 500 sela, ubijeno 10.000 civila, a pobjeglo 200.000 ljudi što u Albaniju, Makedoniju i Crnu Goru. Postepeno su se počeli vraćati od 1999. godine. Didari to nije bilo suđeno.

Budući da nismo stigli u trgovine jako nas je obradovala mogućnost da od Didarina oca, spretnog antikvara koji je imao poslovnih veza i u glavnome gradu, otkupimo nešto suvenira, među kojima prekrasne jarko crvene tkanice koje simboliziraju život i zdravlje, urešene šarenim stiliziranim cvjetićima izvezenih iglom, jeleke sa srebrnim pucetima i gajtanima od srme te pletene posude za raznoliku uporabu. Čovjek koji je svojoj kćeri, stavivši ruku na srce, o postojanju Boga rekao: - Ako ga tu osjećaš, on postoji, a ja imam ovjeren pasoš za gore! primio nas je s dostojanstvom, ma koliko ga je njegova patrijarhalna tradicija donekle vrijeđala u tome. Da je preskočio zajedno s kćeri gotovo 200 godina, potvrđuju riječi koje sam na terenu čula od jednog željezničara, dok smo prolazili pored uobičajeno visokih dvorišnih ograda, a tu sam s kapije, želeći snimiti prekrasnu kuću s doksatima, bila grubo i prijetnjom otjerana. Na upit zbog čega usprkos novonastalom vremenu još uvijek ograđuju i zatvaraju svoje žene, jesu li im toliko vrijedne? Odvratio je: - Ma kakvi! Žene su kvarna roba!

Didara, nastavnica, žena i majka, predstavnica u Skupštini u Beogradu, požrtvovna domaćica koja nas je ugostila i pokazala nam kolikogod je stigla tokom našeg kratkog puta, bila je sve, samo ne to.

Ali moj zagrebački zlatar koji mi je popravljao srebrnu narukvicu od tanušnih verižica, čije prezime ima isti nastavak kao Didarin, nemalo me je iznenadio. Kad sam se pohvalila da sam mu bila u domaji, daleko od Zagreba, s predstavnicom Kosova u Skupštini, nije bio nimalo impresioniran njenim postignućem, i to najviše stoga što joj je ime turskog porijekla i što je islamske vjere, odričući da je uopće Kosovka. U isto vrijeme ovdje, u tuđoj sredini, on je svoju sestru za pultom, koja jedva da je smjela razgovarati s klijentima, kitio zlatom ne bi li joj našao muža po svom *ćefu* i neće je pitati da li joj je po volji. Ja sam se pak pitala kakva li sudbina čeka Didaru, osobito njeno dvoje djece. Jasno, otišli su u inozemstvo kao većina mladih s ovih naših balkanskih prostora.

(Druga nagrada stručnoga suda)

U HEMINGWAYEVU *FLORIDITU* HODOČASTE STARE AMERIČKE BABE

PUT U HAVANU

Tomislav Marijan Bilosnić, Zadar

Vraćamo se na objed u restoran zanimljivog i zvučnog imena *El Idilo*. Idilično jer je kiša u međuvremenu prestala. Restoran je Željkin izbor, a meni nitko nema pravo uzeti zadovoljstvo što ručak unaprijed očekujem s oduševljenjem. Već sam, što se ovdašnjih restorana tiče, bio siguran kako je svaka bojazan u kvalitetu ponuđenih jela suvišna. Uostalom, sklon sam u svakoj promjeni pronaći izvor najuzbudljivijih doživljaja, pa što se ima dogoditi neka se događa. Moje je putničko geslo da sva moguća pretrpljena nezadovoljstva na putu, a ona su kod mnogih ljudi vezana upravo uz jela, zaboravljam sljedećom slikom, makar to bila ponuđena čaša i pribor za jelo. Govorim ovo zato kako bih kazao da na putu ne smije biti ništa jače od radosti puta. Radosti onoga što nas čeka, kušati novo.

Restoran je prostran i ugodan, s velikom ponudom jela i pića. Tradicionalna jela rakova, škampa, riba kojima ne znam ni ime i plodova mora. Gotovo za stolom čujem svježi miris morskog ulova. I jela s mesom isključivo su tradicionalna, snažnih kubanskih okusa. Teška odluka za ručak. Zbog vrućine odlučili smo se za klimatizirani dio sale povezan s otvorenim dijelom velike natkrivene terase okružene cvjetnim girlandama. Na terasi je i roštilj na ugljen. Dobro podnosim temperaturu do trideset stupnjeva, ali ne i više. Željka vodi računa i o zaštiti od sunca. Meni se pored ovoliko tamnoputoga svijeta ne dâ biti toliko bijel. Za osvježenje Željka naručuje vodu, umjesto aperitiva tražim da mi posluže rum *Havana club añejo especial***.** Za jelo biramo koktel od jastoga, tražeći i dodatak sa škampima. Vino se zna, čileanski merlot. Ne znam zašto, ni što je tko pomislio o nama, ali prije ručka servira nam se romantična priča. U doba ovdašnjeg Desetogodišnjeg rata, na ovome mjestu nalazila se farma istog imena. Kao ljubavnici ovdje su se tajno nalazili mlada i krasna Amalia Simoni i ratni vođa Ignacijo Agramonte y

Loynaz. Nisu znali da su priču ispričali književnicima, pjesniku i prevoditeljici.

Konačno su na stol stigli kokteli od jastoga i škampa. I prije nego sam uzeo pribor za jelo imao sam osjećaj okusa jastoga i škampa na nepcu. Ništa čudno, sâm sam sebe uvjerio kako sudjelujem u nečemu što ranije nisam probao. Zaboravio sam hvarske jastoge obitelji Srhoj. Jastoge i škampe pojedene u Novalji kod Borisa Palčića Caskina, o čemu je priča objavljena u Finskoj. Starigradske škampe kod Vicka Katića, kornatske jastoge kod Marijana Špralje. Gozbe u domu dr. Josipa Labara u Biogradu, uz škampe i jastoge uz arhivska vina. Škampe pojedene s Igorom Mandićem. Sve je u času ostalo u prošlosti. Ono što se sad događalo bili su jastog i škampi pripravljeni na kubanski način, a taj je uvijek poseban. Ako možete zamisliti da su ih spremili stari kuhari iz Malage u Španjolskoj, Pointe-Noire u Republici Kongo i Nueva Gerona na otoku Isla de la Juventud na Kubi, onda približno možete znati o čemu govorim. Riječ je o mješavini okusa nekoliko kulinarski različitih kultura.

Koktel s jastogom serviran je u posebnoj keramičkoj posudi, kao i sa škampima, jer ih priređuju gotovo na isti način. Kuhani jastog i škampi stave se u limunov sok i maslinovo ulje, s dodatcima majoneze, umaka od rajčice, crvene paprike, luka i češnjaka, bijeloga vina, soli, zelenoga papra, origana i, vjerujem, desetak drugih mirodija i pikantnih sastojaka svojstvenih Andaluziji, ekvatorijalnoj Africi i Karibima. Pitanje umijeća spremanja rakova i odnosi se na vrste sastojaka i njihove zajedničke integracije. Konačno sve se poslužuje ohlađeno i na posteljici od listova zelene salate. A kad je na stolu, prvo što vidite je slika a ne jelo.

Poslije objeda krenuli smo u razgledanje Vedada. Dogovor je bio ne koristiti se taksijem, nego sve obaviti u hodu. Prvo što je iz svakog ovog dijela grada vidljivo stambena je zgrada zvana FOCSA**,** što je skraćenica imena firme koja ju je gradila. Svaki grad ima svoj neboder, pa tako i Havana. Kao i svaki neboder, i ovaj je iritantan, i to dvostruko - prvo, po svojoj eleganciji; a drugo, u doba Kubanske krize ovdje su bili smješteni sovjetski, ruski i drugi stručnjaci istočnog bloka. Sovjeti su voljeli visine, a ovo je najviša zgrada na Kubi. U doba gradnje 1956. godine po veličini je bila druga betonska zgrada na svijetu. Ali, čemu sve to, u zgradu nećemo ulaziti, ne zato što u njoj trenutno žive radnici iz Venezuele, što je tamo CMQ Radio TV mreža, i tko li će znati što sve ne, već zato što i ovako lijepa nalik je sličnim saćima od kuća diljem bogovjetna svijeta. U njima ne bih živio, i ne znam čemu ih i spominjem. Neboderi! To nisu kuće, to su košnice, ako se može košnica i pojmiti na valovima. Sjećam se kada sam sina Pabla posjetio na dvadeset i prvome katu nebodera u Rijeci na Krnjevu, osjećao sam se kao da plutam Kvarnerom. Nisu kuće stube koje se hvataju za oblake na čijim stubištima

spavaju ljudi kao ptice. Kuća je ono kako je poima Gaston Bachelard, a Vedado je ispunjen kućama koje ne strše iznad krošanja stabala, koje ne deru plavo karipsko nebo i zelenilo oko sebe. Do 1947. godine vrijedila je zabrana da se ovdje ne smiju graditi visoke zgrade. Ništa više od dva kata.

Još jedno je zdanje u Vedadu koje dere karipsko nebo, zgrada López Serrano, uz koju se vežu različite priče. Priče, anegdote, legende, na Kubi su često vezane ne samo za pojedine ljude već i za objekte, zgrade, ulice, stabla, posebno za živote onih koji su nešto gradili. Ne znam više što rekoše za arhitekte i inženjere koji su je podizali, ali se pamti da je u njoj živio Eduardo Chibás, koji je 1951. godine, kao predsjednički kandidat, u eteru radijske postaje izvršio samoubojstvo.

Meni je zanimljivija činjenica da je zgrada povezana s izdavaštvom i knjižarstvom, da je promocija sina siromašnog i nepismenog oca koji se oženio vlasnicom najpoznatije knjižare u Havani, *La moderna Poesia*. „Poeta", kako su zvali nepismenog knjižara, José López Rodríguez, kao donator podržavao je imenjaka generala Joséa Miguela Gómeza, koji mu je obilato uzvratio kad je postao predsjednik države. „Poeta" je, kao ni jedan pjesnik u povijesti svijeta, dobio monopol na tiskanju novca, maraka, obveznica, dionica i tiketa nacionalne lutrije; koncesiju za izgradnju željeznog mosta, onog preko kojega smo jučer prešli rijeku Almendares odlazeći u Miramar. A dalje je krenulo sve, lakše nego ova šetnja po Vedadu.

Zgrada Veleposlanstva Sjedinjenih Američkih Država i Radiocentra CMQ na najljepšem su mjestu na svijetu, uz samu šetnicu Melacón. Zgrada Kubanskog instituta za radio i televiziju moj je vršnjak. Ali, tu je i Antiimperijalistička platforma José Martí i Ministarstvo vanjskih poslova Kube. Veleposlanstvo je (ograđena) šestokatna kutija od betona i stakla. Trg je pozornica za rock i reggae sastave, okružena metalnim stupovima i „zidom zastava". Zastave su crne s bijelom zvijezdom u sredini. Ukupno ih je 138. Vjetar je stalan i viju se stalno, kao vječni plamen na spomen kubanskih žrtava terorizma. Spomenik oca s djetetom, spomen na antiamerički prosvjed zbog američkoga skrbništva nad šestogodišnjim Eliánom. Dječak je vraćen ocu na Kubu. Prođe li ikad ovuda i sretne se sa sobom.

Dok su neboderi u zraku, mi smo na zemlji, ali evo nas na prostoru La Rampa, u ulici 23. gdje je osobnom odlukom Fidela Castra u Havanu sletio NLO. Tanjur je kubanska revolucionarna modernistička građevina, slastičarnica *Coppelia*. Projekt izgradnje je vodio Fidel Castro, a slastičarnica je 1966. godine otvorena kao glavna gradska znamenitost. U njoj je književnik Ante Zemljar kupovao sladoled koji bi mu se otopio dok bi ga donio odabranici. Šteta, uz slastičarnicu je simbol Indije, stablo banyan, predivno za rashladu. Ovdje je snimljen i najgledaniji kubanski film *Jagoda i čokolada*. A ja bih vaniliju, uzimam je samo u zadarskoj slastičarnici *Donat*, kod prijatelja Šefki Alija.

José Martí čekao nas je na Trgu revolucije na svome memorijalu, uz toranj visok 109 metara u obliku zvijezde, obložene ovdašnjim mramorom. Okolo njega vrte se mnogi ljudi, najviše je Japanaca koji fotografiraju i nešto zapisuju. Ne znam što misle, ali spomenik je povelik. Neka vrst muzeja, sa spome-sobama Joséa Martíja. U jednoj je i replika mača Simóna Bolívarija. Na vrhu tornja je osmatračnica, do koje se dolazi liftom. Martíjeva mramorna bista je u natprirodnoj, pretjeranoj veličini. Ljudi koji je gledaju stoje u stavu mirno, možda i ne znaju da je riječ o pjesniku. Uklesane su i njegove misli, ali nisam primijetio da ih netko čita. Nije ni lako iako su prvotno bile obložene venecijanskim zlatnim staklenim mozaikom, ili baš zbog toga. Sve je okruženo stupovima i vrtovima, palmama, zelenim ukrasnim grmljem i cvijećem, širokim prostorom namijenjenim mnoštvu, pješacima, domaćem svijetu, djeci, starcima, ženama, turistima, koji gotovo i ne primjećuju jedno drugoga, a iza toga je grad.

Na ovome mjestu nekada su živjeli katalonski emigranti, zbog memorijala su raseljeni i teško je znati gdje su sad, i koliko ih je. Brdo na kojemu je spomenik i dalje se zove Katalonsko brdo. Sve je tu, samo umjesto kapelice sad je toranj, a umjesto djevice Montserrat stoji Martí. Zanimljivo, spomenik svetici maknuo je Batista, koji je godinu dana prije bijega s Kube na mjesto svetice doveo pjesnika-revolucionara. Nije, da stara i nova vlast u ponečemu nisu slične. Možda je to poruka ljudima da sami počnu otkrivati stvarnost, uz najveći spomenik na svijetu podignut ikad nekom pjesniku. Što bi rekli Crnogorci ako kažem da mu ni Meštrovićev Njegoš na Lovćenu nije ravan, tim više što se Martíja susreće gotovo u svakoj ulici ovdje. Ako se toliko i čita dajem ruku u vatru da je i najčitaniji pjesnik na svijetu, ikad postojeći. Kao da se isto i sam pita uprta pogleda u Ministarstvo unutarnjih poslova, na drugoj strani trga, odakle mu pogled uzvraća Che Guevara. Ovo je prvi put da se susrećemo s freskom Chea u Havani. Kao da nikad u životu nisam vidio kip ili fresku, gledam čas Martíja, čas Chea, pokušavajući otkriti što poručuju jedan drugome. Učinilo mi se da obojica žude čuti priču o tome što se događa u svijetu. Samo sam rekao da ljude i dalje silno zanima kada će živjeti u miru, i ne znam tko je prvi zaplakao, ali na nas se spustio kratak i snažan pljusak.

Prateći među rumenim oblacima sunce na zalazu krenuli smo prema Malecónu, zapravo prema uglu 17. i 6. ulice. Opet je sve bilo prozračno, toplo i vedro i mirisalo na neko nevidljivo cvijeće i more. Zurio sam i zavirivao u lijepe vile i one šuplje koje stoje pored njih poput kakvih ogromnih lubanja, u vrtove, perivoje, gledao čudesna stabla, žaleći što im ne mogu otkriti imena. Tu nas je pod jednim takvim stablom na klupi čekao brončani John Lennon. Vjerovali ili ne nisam sanjao, a tome su mi svjedoci dječurlija koja se uokolo igrala. U podnožju klupe u mramoru su urezani stihovi: „Možete reći da sam sanjar, ali nisam

jedini". Ponavljajući ove stihove iz njegove pjesme *Zamisli*, nisam mogao zamisliti da je Lennonovu bisti dao podignuti njegov obožavatelj Fidel Castro. Sad bi još samo trebalo da mi netko kaže kako je Castro bio djetinjasti hipijevac, a ne moćni revolucionar. Doista se još jednom osjećam i pokislo i veselo, kao u kakvoj igri skrivača.

Izlazeći na more, na Melacón, da bi nas put pod nogama odveo u Staru Havanu na večeru, prošli smo pored spomenika podignutog 1925. godine žrtvama USS-a Maine. Tako tamo stoji između dva mramorna stuba u jonskome stilu, visoka četrdeset metara. Riječ je o 266 mornara i časnika stradalih 1898. godine u eksploziji u havanskoj luci, na američkom bojnom brodu *Maine*. Bio je to povod da Sjedinjene Države proglase rat Španjolskoj. Na mramornom postolju pri vrhu širokoga stubišta dva su ženska lika, žena i djevojka povezani sidrenim brodskim lancima. Turistička je deformacija da se za svaki ovakav spomenik pridošli ljudi silno zanimaju, dok domaći svijet izvaljen sjedi na stepeništu, netko s cijelim buketom banana, a netko s bočicom narančasta soka u ruci. Jedan je starac sjedio tako da sam se pitao je li stvaran, a ako jest je li živ. Uistinu, oni koji sjede oko spomenika drukčije se ponašaju nego ljudi koji se susreću na ulici. Prvi ne pokazuju svoje raspoloženje, a drugi su nevjerojatno spontani, ponekad i previše.

Gotovo pri vrhu šetnice Melacóna, što će postati Željkina i moja svakodnevna ruta, skrenuli smo u Paseo de Martí. Prevalili smo dug put, a današnji dan možemo ubrojiti u maratonske rezultate. Još smo hodali iz ulice u ulicu, više blokova, po Staroj Havani, zagledajući u male trgovine i restorane. Željka mi je dala do znanja da se neće šmucati oko bilo kakvih šupa. U ulici Cuarteles zaustavio sam se u maloj obiteljskoj galeriji Espacio de Arte Triana&Usich. Željka nije ulazila. Mene je privukla šarolikost slika kubanskih umjetnika. Treba to vidjeti, posebno kada se vlasnik zove Pablo kao moj sin. U Palacio de la Artesiana Casa Del Habano (Palača obrta) provirili smo u suvenirnicu koja prodaje kubanske cigare. Kao bivšem pušaču miris mi je bio vrlo ugodan. Nije bilo ni vrijeme ni prilika da se više pažnje posveti ovom predivnom baroknom zdanju s plavim drvenim balkonskim ogradama u maurskome stilu. Vidim tu se može kupiti i rum, kava, parfemi, nakit, ali i glazbeni instrumenti. U unutarnjem vrtu je treštala glazba, pa smo krenuli dalje. Na pogled smo pokušali procijeniti restoran *Cabaña Bar*, prošli pored nekoliko hotela, *Hotela San Miguel* i *Hotela Palacio de O'Farril*. Više nas nije zanimao ni spomenik Máximu Gómezu, amfiteatar Povijesnog Centra i Palacio de Velasco. Za odlazak na večeru u Hemingwayevu *Floriditu* Željka nije željela ni čuti. „Tamo hodočaste samo stare američke babe"! - rekla je i produžila nekoliko koraka ispred mene.

Najednom smo se našli pored Capitola**.** Eto ga Bože, kao američki – rekla bi moja pokojna strina Boja. Wasinghton u Havani. Ovdje čujem nekog i kako

govori na engleskom. Svi oni drugi koji su hodali uokolo, ili sjedili preko puta za svojim štandovima, jednostavni, veseli i dobronamjerni ljudi govorili su španjolski. Kubanski španjolski. Zadržao sam se pored dvije mlade, vitke i lipe prodavačice slika, i kod malo starijih, tustijih žena koje u miru pletu svoje ručne radove. One žele razgovarati sa svakim tko stane ispred njih, ne nagovaraju vas na kupnju, pitaju tko ste, odakle, iz koje zemlje dolazite. To kao da zanima i pse koji slobodni lunjaju uokolo. U Havani sam ih vidio mnogo, ali ni jednog nisam čuo da laje. Niti mi se učinilo da bilo kome smetaju, među ovim pažljivim i prije svega veselim ljudima.

Restoran *Habana 61*. Željki je zapeo za oko, a meni izvana nije bio obećavajući. Kao da sam u Benkovcu prije trideset godina, nad ulaznim vratima visjeli su električni i telefonski kablovi. Ulaz okrečen u tri različite boje, bijela, roza i maslinasta. Iako malen, unutarnji prostor s nekoliko drvenih stolova i stolicama s naslonom za ruke, pružao je novu sliku iako s bojama i tonovima viđenim na ulazu. Jedan mladi azijatski par, za kojega mi je bilo teško zaključiti kojem narodu pripada, upravo je napuštao restoran. Bili su sitni kao od porculana načinjeni, tako su se i kretali kao dvije figure. Čekali smo u uskom prolazu da jedno za drugim prođu pored nas kao na kakvoj ceremoniji. Njihov ispražnjeni stol bio je jedini stol sada slobodan.

Za večeru se i može naći mjesto, slučajno, dok je za ručak u ovom restoranu obvezna najava. Kad je to čula, Željka je rekla: „Jel' vidiš gdje sam te dovela?!" Ipak je da ne bi eksperimentirala za večeru odabrala salatu od hobotnice. Znao sam da to neću, sjetio sam se davnog *Greba* u Šibeniku i njegovih salata od hobotnice. To se ni u Havani ne može nadmašiti. Spreman uvijek probati novo i nepoznato, i pod cijenu moguće neugodnog iznenađenja, odlučio sam se za jelo zvano *Ajaco Marinero*. Brzo sam shvatio da je riječ o ribljem paprikašu. Uživam u mađarskom, pa da vidim kakav je kubanski. Isplatilo se, a nije bio mađarski, pravo kreolsko jelo. Čilija je bilo dovoljno za bocu vina. U gustoj juhi plivali su očišćeni komadići ribe, jastoga i kozica. Bog će znati što sve nije bilo umiješano unutra, kukuruz, banane, batata, rajčica, tikva, češnjak, kim, origano. Originalno svakako, i sve s limunom servirano u keramičkoj posudi s malim ručkama. Nisam imao vremena, što se kaže, ni za prekrižiti se, a ni pogledati preko stola Željkinu salatu od hobotnice puna povrća i voća. Živjeli!

(Treća nagrada ocjenjivačkoga suda)

VRANIN POSJED U VRELINI LJETA

Božica Jelušić, Đurđevac

Križnica je posljednji panonski otok, i jedini naseljeni otok u Podravini.

Stvoren je kretanjem dravskih meandara, koji su na ovom dijelu rijeke osobito ćudljivi i neobični, pa vrludaju malo mađarskim a malo podravskim orsagom, kako im se prohtje. U tom su čarđašu dravskih kolobara i valova, stvorili prostor pun života, vrveži, kolorita, preplata i sudara, gdje uzbuđenje nosi promatrača, navodeći ga da zastaje, posiže za kamerom i olovkom, bilježi trudeći se da ništa ne zaboravi, te neprestance sebi obećava skori povratak na odabranu kotu iznenađenja. Nekada se tu protezala prašuma, a danas se prostire ogromni vranin posjed, gdje rastu vrba, topola, joha, jagnjed, trepetljika, divlja šljiva i dud, makljen, glog, gorski javor, trska, šaš i rakita, dok resa i vodena leća na vodi tvore profinjene zelenkaste mozaike. Ima i lokvanja i vodoljuba, gaveza, kamilice, trputca, divlje raži, te svakovrsne trave, iz koje na malenim udaljenostima izviruju bijeli stupići s brojkama i oznakama državne granice.

Kerem szepen, dragi pospani susjedi, ima li negdje šaka zrelih višanja, da se osvježi suho grlo? Oko nas su prašnjave kupine i rasplazali grah, u velikim tablama obrađenog zemljišta, gdje su nekada rasli uglavnom korovi. Pšenica, talijanska je gusta, no uzrasla do koljena, a pored nje neka domaća, starinska, krupnih klasova, čije se voštano zrno puni brašnjavim prahom. Dijelovi su pokošeni, pa strništa poput razderanih zlatnih tkanina, na mjestima gdje je prohujao tabor, kradu umorno oko. U selu je manje od stotinjak kuća i majura, no ovo novo, koje grade vikendaši i serviseri seoskog turizma, odiše luksuzom, skupoćom, napadnim štihom urbanizacije. Besmisleno, sa stanovišta ruralne gradnje, koju smo zatrli i zanemarili, a koja bi barem poticala snove i vraćala nas jednostavnosti, gdje se ponovo bude zaboravljene vještina preživljavanja u dodiru s čistom prirodom. No, prostor je proglašen značajnim krajolikom, oblikovan po ekološkim standardima, opremljen poučnim tablama, klupama, odmorištima i stazama,

spreman za doček suvremenih nomada, s drugačijim potrebama i preferencijama. Nostalgičari će ovdje uskoro ostati u manjini.

Dakle, zbogom razbarušena dvorišta, nakrivljeni koševi za kukuruz, drvocijep s hrđavom pilom i klimavom „kozom" za piljenje. Zbogom točeri i voderi od kravljega roga, u kojima se na vlažnom držao brus za kosu, ščrbave „kusture" i duhankese, vugerske zemljane lule, bičevi i korbači, zbogom seoska kola i ručno tesane saonice, čamac za noćni ribolov, basači, „križne mreže", udice na ljeskovu prutu, zamka za tvora, runjač za kukuruz, loparke za kruh iz krušne peći, mutilnice i avani, drvena korita, žitnjare, galge za svinjokolju, zidane kopanje za napajanje, sklepani „lajdli" za žito, kudeljašne vreće i cula, stoljnjak za plijevu, žitnjare. Putuju za vama pasirke za paradajz, čebrice za mast, flašičke, poklopci, koršovi i putre, maslenjaki, octenke, protvani i peke. Sve stare riječi, okusi, mirisi i poslovi, s vama tonu u zaborav. Negdje laje pas, pa mi se nehotično nametne slika njegove kućice od „Ikeinih" daščica. Ne bih se čudila da je zaista tako.

Odlazimo na Staru Dravu, gdje sam po prvi put blizu vodi. Spustivši se po strmoj obali. Svuda savinuto granje, lijane, bršljani, prepleti korijenja, i sve jedan stari gat do drugoga: pravi ribički raj, gdje su fanatici boravka u prirodi navukli klupe, daske, stare madrace, polomljene stolice i svu moguću kramu, koja odmor čini lagodnijim. Ima dijelova odbačene odjeće, majica, jakni, ispranih kišom, koje ostaju obješene na kolju i grmlju. Mnogo boca, praznih konzervi, plastike, plastičnog otpad, koji ne služi na čast prirodoljupcima. Skrećemo pogled prema ljepšoj strani prizora: uz drugu obalu bešumno plivaju divlje patke, malene, smeđe, mimikrirane uz boju trske, gotovo neprimjetne u biljnom i vodenom mozaiku. Jedna se čaplja diže i uvriježeno odlijeće u daljinu: poremetili smo njen dragocjeni podnevni odmor. Ptice čučore u krošnjama i grmlju, pomalo malaksale od vrućine, ali spremne čuvati gnijezda, jaja, svoje pernate obitelji i loze. Negdje daleko, prema mađarskoj strani, jato je labudova, nalik na bijeli obrub, koji se miče na vodenim krugovima. Proleti velika bijela libela, i na trenutak pomislim da je poput mlade lastavice. A imala je sreću, što je čaplja bez nje otišla svojim putem: još jedan dan na svijetu, u gustoj, uljnoj svjetlosti srpnja za svilokrilu letačicu.

Jedan nas crni, druželjubivi pas prati cijelim putem, pokazujući put prema osvijetljenoj livadi u smjeru Crnoga jarka. Od vrućine, mladi se kukuruz usukao, pa sliči sulicama oštrih vrhova. Sjećam se kako smo nekad pripremali mladi *tokorman* za silažu, služeći se sječkarom, i takve usitnjene komadiće valjalo je nasoliti, te čvrsto nagaziti u silosu. Cijelu zimu stoka je tako imala svježu hranu uz uobičajenu krmu. I Ivan se sjeća tih mladenačkih dana i aktivnosti, pa raspoloženo dodaje: *„Dok smo gazili silažu pri kumi Bari, dobili smo diganku i malo aprikota! Joj, kak je to bilo fino!".* Da, sjećamo se lijepih događaja, nostalgije skrivene u svemu. Velikih *luždana* na gumnu, pod petrolejom, kad se pjevalo i šalilo,

a klipovi žutoga zubanca i tvrdunca rasli su na hrpi. Naša je kuma pjevala zvonkim glasom: *„Oj, jesenske duge noći, oj…/ Rek'o dragi da će doći, oj….".* Ovaj će kukuruz obrati kombajni, a dragi iz pjesme neće doći nikada, budući da se više ne ide pješice pod prozore, već teški bikerski strojevi grme turističkim stazama, u potrazi za ultimativnom avanturom.

Dakle, kasni je popodnevni sat, voda se ljeska i ribice odskakuju u zrak u elastičnim lukovima. Drava je ribom bogata, no njeno obilje i ovdje ugrožava nesmotrenost: herbicidi i opasne kemijske tvari ispuštene u rijeku, nerijetko izazivaju pomor, no ogorčenje prirodnjaka, nepoduprto inspekcijskim kaznama, slaba je obrana za rijeku. Proći će još mnogo vremena, prije negoli odgoj za okoliš postane referentna činjenica obrazovanja i društvene stvarnosti. Do tada, čuvat ćemo svaki svoj odabrani kilometar, ma koliko truda to zahtijevalo. Da se ne ostvari ono zloguko proročanstvo poglavice Seattlea: „Samo prljajte vlastito gnijezdo i jednoga ćete se dana ugušiti u svom vlastitom smradu".

Na imanju Rengel zastanemo trenutak, da bismo popili hladno pivo pod sjenicom od loze. Ugodno je, sve čisto, ostriženo i posloženo, a jedan mali piljak slijeće ispod krova i peruša se u razbrcanom krtičnjaku, kao da je riječ o lokvici vode. Zadovoljan, pijukne ponosno i opet uzlijeće prema oluku, gdje su se njegovi smjestili ove sezone. Pod olukom je i prozor, sa starinskom šlinganom zavjesom, lijepim begonijama i glinenim pećnjacima, kakve su nekada zagorski lončari iz Jerovca i okolice razvozili po cijeloj Podravini i Prekodravlju i prodavali po načelu robne razmjene: u unutrašnjost posude nasipalo se žito, pa je cijena ovisila o obujmu. Domaći štih podcrtan je tesanim stolovima i klupama, lanenim stoljnjacima, bokalima za vino, kao i mirisima voćnjaka i konjske štale. Jahanje i splavarenje obojit će izletničke dane budućih gostiju Križnice. Na ovom imanju, inače, oduvijek se dobro jede: pržena riba, kuhani krumpir, riblji paprikaš, gulaš, svježi kruh i domaća zlevanka, nikada neće izostati. Za prihvat odmornika pripremljeni su u svim oblicima.

Vraćamo se na pitomačku stranu skelom, praćeni strogim pogledima svračjega jata, koje se rasporedilo po vrbama uz novu plažu od sivkastoga pijeska. Pomišljam kako ću ih noćas sigurno sanjati, u nekoj orvelovskoj viziji: kao čuvarice i gospodarice Parka prirode, koje kljunom udaraju pečat na turističke ulaznice i dozvole, neposlušnima udaraju „čvrgu" u čelo, a ovima koji razbacuju plastiku, iskljuju rupicu u lubanji, da se znanje brže natoči u glupu pamet. Svrake su, kao što je poznato, veoma pametne ptice, a oponašanje ljudi i ruganje ljudskim stvorenjima, njihova je stoljetna, najomiljenija zabava. Dođite i uvjerite se *Down by the riverside,* Tam pri dravskem strmcu i trščaku, v slapu sunca, žarkom jakopovščaku.

"Loborsko srce" i nagrada časopisa Kaj.

O NAGRAĐENICIMA 15. NATJEČAJA ZA HRVATSKI KNJIŽEVNI PUTOPIS

(LOBOR, 2021.)

Ivo Kalinski, Zagreb

Izvrsni narator

O Kubi, o Havani, o neizbježnom Hemingwayu, Floriditi i starim američkim babama, svoje putopisno štivo Tomislav Marijan Bilosnić inače složeni životni prostor jednostavnom stilizacijom misli podvrgava osobnom doživljavanju i narativima po mjeri jednostavnosti, dakako bez trunka zatajivanja činjenica, dakle bez redukcije podataka koje iznosi. Njegovo putopisno štivo ne ponaša se kao novovjeki vrhovni guru, zato niti prosuđuje, niti ocjenjuje opisanu faktografiju, niti je uzvisuje bivšim doživljajima iz domaje, naime iz Hvara, Novalje itd. Bilosnić je kreativni usamljenik svojeg posla, sanjar i entuzijast, i teško je tvrditi da njegovi narativi u dubljoj naravi ne sadrže psihološku pozadinu egzistencije svih nas. Baš suprotno! Čak, dapače!

(3. nagrada)

Didara Zlate Bujan Kovačević

Kosovo i Didara Zlate Bujan Kovačević *bila je putokaz i svjetlo ženama svog zavičaja, bila je zaista zora svog zavičaja pedesetih godina prošlog stoljeća.* Čitajući ovo putopisno štivo gotovo da se može reći da se povijest u užem i širem smislu ponavlja, danas s drugim ushitima i posljedicama.

Zlatina putopisna rečenica besprijekorna je, promatrana iz bilo kojeg očišta. Od kosovskih apsida u hramovima, od stanovite autoričine replike s ktitorstvom i freskama, od čestih povijesnih ekskurza, od detaljnih opisa Peći, Prizrena, od Visokih Dečana do građevine posvećene Kristu Pantokratoru razabire se auto-

ričina intimna ispovijest, ponekad zastrašujuće gola, ponekad pritajena. Gotovo da bi se moglo tvrditi da i glavni lik Didara (Zora na turskom), osim neosporne povijesne činjenice, upravo danas poprima obrise suvremenih društvenih proturječnosti i izazova stvarnosti Kosova. U tom je smislu frapantna autoričina putopisna vitalnost i povezljivost prošlostoljetnog i ovostoljetnog kosovarskog vremena i prostora.

(2. nagrada)

Sve prolazi – ali ploviti se mora!

Brlečić je majstor putopisnog štiva. Kao moderni homo viator on je prije svega zaljubljenik u more, Jadransko more. Svojom brodicom i s nekoliko prijatelja, također obuzetih pustolovnim landranjima, on bi da dohvati Veneru, zvijezdu Danicu. Dakako, osim što je riječ o aluziji, riječ je i o stanovitoj iluziji dohvaćanja te zvijezde, prkoseći sveopćoj prolaznosti života. Možda je prema mitologiji Starih Slavena samo riječ o navu, naime iluziji dohvaćanja ''drugog svijeta''. ''Svijeta blaženih''. Brlečić je itekako svjestan iluzijskog panoptikuma, pa i ovog, jer kako kažu stari moreplovci, *sve prolazi, ali ploviti se mora!* Kad je nužno, on će se pritajiti na kojem od otoka da bi lakše i s puno strasti pokušao razgoliti njegovu sadašnju i historiografsku patinu. Tako je i ogledno i s osebujnom putopisnom pričom *S Mortara gledam Kornate,* koja osim faktografije obiluje podacima svakojakih frapantnih konotacija. Bez forsiranja rečeničnih nizanja plijeni nas jednostavnošću autorova autonomnost izričaja, jer toj izričajnoj vizuri ne trebaju nikakvi dodatni komentari, jer se neposrednost izričaja te vizure može čitatelju neposredno prisličiti onom što skriveno, dobro i loše, nosi, nudi i opominje ovaj Brlečićev modernizirani *theatrum mundi*.

(1.nagrada)

†MIJO LONČARIĆ - *U SPOMEN*

(1.rujna 1941. - 21. lipnja 2023.)

Marija Znika, Zagreb

U srijedu, 21. lipnja 2023. napustio nas je u 82. godini života dijalektolog, vrstan kajkavolog, standardolog dr. sc. Mijo Lončarić. Drag kolega i čovjek koji je svoj cijeli radni vijek posvetio proučavanju i promicanju govora krajeva koje je istražujući obilazio.

†Mijo Lončarić, 1941. – 2023.
(foto, izvor: HKV)

Ispraćen je na Krematoriju uz stihove poznatih kajkavskih pjesama (*Popevke sem slagal, Za svaku dobru reč…*). O njegovu životu i radu govorila je članica Instituta u kojemu je od 1973. do odlaska u mirovinu 2012. vrijedno radio. Odlaskom u mirovinu nije prekinuo kontakte i suradnju s Institutom. Ne mirujući nastavio je raditi na *Rječniku turopljskih govora* i *Rječniku Reke*, svojega rodnoga kraja, ali ga je smrt prekinula u tome poslu.

Posljednju počast iskazali su mu svojom nazočnošću na ispraćaju brojni kolege i prijatelji, ali se osim zahvale Instituta za hrvatski jezik nije čula riječ drugih ustanova s kojima je surađivao ili u njima obnašao odgovorne funkcije.

Velik čovjek i samozatajan znanstvenik otišao je bez velike pompe usred ljetne žege tiho, gotovo neprimjetno, ako je suditi po izostanku zanimanja medija.

Mijo Lončarić rođen je u Reki kraj Koprivnice „u seljačkoj obitelji", što znači da se baš nije očekivalo da će „na škole". Ipak je krenuo dalje i u Koprivnici završio gimnaziju, a na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisao je i 1966. završio studij Jugoslavistike (Jugoslavenskih jezika i književnosti – kako se taj studij tada zvao) i Germanistike. Izvrstan odabir studijskih grupa za mlada čovjeka željna znanja, s obiljem dostupne relevantne literature - i germanističke i slavističke. To su znanje, među ostalima,mlađima prenosila dva diva tadašnjega Filozofskoga fakulteta - prof. dr. Ljudevit Jonke i prof. dr. Zdenko Škreb - dva autoriteta znanjem, ali i bogata poticajima mladima da ih nasljeduju. Učio je od vrsnih profesora i znanstvenika i iz dostupne literature što ga je oblikovalo kao temeljita znanstvenika koji kritički propituje naslijeđeno i ujedno je otvoren novim spoznajama.

Kad se uspješno završe takva dva studija, ima se dovoljnu širinu i valjane temelje za kasniju daljnju nadogradnju. Mijo je to i uočio i nastavio dalje na poslijediplomskom studiju učeći se kritičkom prosuđivanju i uvažavanju činjenica i kad nam one i ne idu u prilog, usmjeravajući se prema dijalektologiji, znanosti koja se bavi živim govorima. Za svoj magistarski rad odabrao je *Jagnjedovački govor i pitanje kajkavskoga podravskog dijalekta* i obranio ga 1973. Ostajući vjeran kajkavskome dijalektu, za temu svojega doktorskoga rada odabrao je *Bilogorske kajkavske govore*. Disertaciju je obranio 1980. Od 1973. radio je u Institutu za hrvatski jezik na dijalektološkim istraživanjima. Poštujući iskusne znanstvenike, ipak je podvrgnuo pitanjima njihove rezultate istraživanja i uočio da je novim istraživanjima moguće doći i do ponešto drukčijih spoznaja o podjeli kajkavskoga dijalekta. Umio je dobro čuti i razlikovati izgovorne nijanse govornika iz pojedinih krajeva pa ga je to ponukalo da izradi precizniju podjelu kajkavskih govora u okviru kajkavskoga dijalekta, podjelu koja svojom točnošću i preciznošću nadmašuje prethodne, što se ogleda i u broju opisanih tipova govora, njih 15. Svoju je podjelu kajkavskoga dijalekta utemeljio na pet bitnih elemenata, a to su: naglasni sustav, razvoj jata, poluglasa, slogotvornoga L i stražnjega nazala. Rezultate svojih istraživanja nesebično je prenosio mlađim suradnicima s kojima je vodio projekt *Hrvatski dijalektološki (jezični) atlas* (1996. – 2012.) želeći hrvatski jezik

dignuti na razinu velikih svjetskih jezika koji su već koncem 19. stoljeća imali svoje jezične atlase.

Sudjelovao je na brojnim znanstvenim skupovima, konferencijama i kongresima u zemlji i inozemstvu (npr. međunarodni slavistički kongresi u Zagrebu 1978. i Bratislavi 1993., II. međunarodni kongres za dijalektologiju i lingvističku geografiju, Amsterdam 1998.; kongresi jugoslavenskih slavista – Zagreb, Bled, Novi Sad; međunarodne konferencije u Bratislavi, Heidelbergu, Portorožu, Mostaru, Skoplju, Gornjem Milanovcu). Bio je član Organizacijskoga odbora znanstvenih skupova o hrvatskim dijalektima u organizaciji JAZU-a/HAZU-a, a potom u suorganizaciji HAZU-a i Instituta za hrvatski jezik te potpredsjednik Odbora za dijalektologiju HAZU-a. Bio je i član Hrvatskoga povjerenstva za Općeslavenski lingvistički atlas; član Međunarodnoga povjerenstva OLA i ELA (Europskoga lingvističkog atlasa), član uredništva međunarodnoga projekta Opće promjene slavenskih jezika, član brojnih povjerenstava za obrane doktorskih disertacija i izbora u znanstvena zvanja u Hrvatskoj i Mađarskoj (Mađarska akademija znanosti).

Dijalektološki radovi zahtijevaju ne samo dobru teorijsku fundiranost nego i nerijetko iscrpljujući fizički napor. Pretpostavka valjanom opisu govora je dobro čuti, a zatim i valjano bilježiti tanane razlike koje jedan govor odvajaju od drugih, nerijetko i blisko srodnih. Smatrao je da dijalektologiji valja ne samo vratiti nego i podići dignitet jer proučava govore koji neumitno nestaju, posebice kajkavski govori, koje su mnogi svojatali i negirali im samosvojnost, govore koji su isto tako dragocjena baština nematerijalne kulture. Promicao je svijest o važnosti te nematerijalne kulturne baštine i borio se za njezinu zaštitu istraživanjem i opisivanjem. Upućivao je radi toga nerijetko oštre dopise ljudima na vlasti svjestan da vrijeme ne ide u prilog govorima koji nestaju.

Takav je njegov rad bio zapažen i u inozemstvu pa je dva puta dobio Humboldtovu stipendiju (1976. Slavisches Institut der Uni Köln te godine 1987. Slavisches Seminar – Mannheim, Deutscher Sprachatlas / Institut für deutsche Sprache – Marburg) kao priliku za dodatna studiranja i istraživanja. Potvrdile su to i nagrade koje je primio: „J. J . Strossmayer“ 1997. ; Medalju „Franz Miklošić“ 1996. u Sombatelu; Plaketu „Matija Petar Katančić“ 1999. u Budimpešti.

Zanimao ga je i leksik istraživanih živih govora, ali i kajkavski leksik u

prošlosti. Podupirao je stoga izradu brojnih dijalektalnih rječnika, pogotovo s kajkavskoga terena (*Rječnik Gole, Varaždinski rječnik, Rječnik donjosutlanskih kajkavskih ikavskih govora…. Kajkaviana et alia)*. Nerijetko im je bio autor, urednik ili recenzent. Surađivao je kao obrađivač i redaktor na *Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* koji se već nekoliko desetljeća izrađuje u Institutu za hrvatski jezik. U njemu se donosi kajkavska povijesna leksička građa u raznovrsnim značenjima i oblicima.

Objavljeni rezultati Lončarićevih istraživanja postali su nezaobilaznim djelima hrvatske dijalektologije: *Kaj jučer dana i sutra. Ogledi o dijalektologiji i hrvatskoj kajkavštini s bibliografijom i kartom*; *Kajkavsko narječje*; *Zagrebački kaj…*, *Fonološki opisi u Općeslavenskom lingvističkom atlasu…* /Točno: „Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslavenskim lingvističkim atlasom" (suautorstvo)/.

Od 1990. do 1995. bio je ratni voditelj Instituta te „zaradio" geler u radnoj sobi pri granatiranju Zagreba. Bio je voditelj temeljnog projekta Hrvatski književni jezik (1990. – 1995.), što je uz jezične atlase njegov drugi temeljni projekt. I tu je dao svoj velik doprinos kad je riječ čelnika Instituta imala težinu. Devedesetih je bio jezični savjetnik u tadašnjem Državnom zavodu za intelektualno vlasništvo i utjecao na izbor prikladnih, tvorbeno valjanih i pravno obranjivih naziva, ali i poznavanje onoga što se želi nazvati, o čemu osobno svjedočim.

Lončarićeva okrenutost standardologiji očita je i u njegovim suautorskim djelima kao što su *Hrvatski jezični savjetnik* (u suautorstvu), *Hrvatski školski rječnik* (u suautorstvu), *Priručnik za pravilno pisanje* (u suautorstvu). Nezaboravna je njegova zauzetost za obranu naziva gramatike koja je sedamdesetih godina svojom pojavom uzburkala i znanstvene i političke duhove kad je izašla 1978., u kojoj je on bio jedan od autora i s njima branio pridjev *hrvatsk*i u nazivu gramatike te zbog toga morao opravdavati i argumentirati izabrani naslov: *Gramatika hrvatskoga književnog jezika.* U njoj je bio ne samo autor nego nakon smrti Slavka Pavešića i jedan od internih urednika.

Svakako valja navesti i njegov rad na međudržavnim projektima kao što su gradišćanskohrvatski rječnici: *Deutsch-burgenländischkroatisch-kroatisches Wörterbuch – Nimško-gradišćanskohrvatsko-hrvatski rječnik* (suradnik), *Gradišćanskohrvatsko-hrvatsko-nimški rječnik – Burgenländischkroatisch-*

kroatisch-deutsches Wörterbuch (suautor). Tu mu je od velike koristi bilo dobro poznavanje uključenih jezika – prije svega njemačkoga i hrvatskoga - a i poznavanje narječja kojih su govori uzeti za osnovicu gradišćanskohrvatskoga jezika.

Svoje bogato znanje i stečeno istraživačko iskustvo nesebično je, dobronamjerno i bez dociranja, prenosio mlađim suradnicima radujući se svakom njihovu novom radu ili napretku.

Njegovom smrću ostat će velika praznina u hrvatskoj dijalektologiji, posebice kajkavskoga narječja, a nedostajat će njegovi stručni i ljudski savjeti mlađima u Institutu koji mu na svemu učinjenom trebaju biti trajno zahvalni.

†Mijo Lončarić - životopis

†Dr. sc. Mijo Lončarić rođen je 1. rujna 1941. godine u Reki kod Koprivnice, a umro u Zagrebu 21. lipnja 2023. Gimnaziju je završio u Koprivnici. Studij jugoslavistike i germanistike završio je u Zagrebu 1966. godine. Godine 1973. magistrirao je radom „Jagnjedovački govor i pitanje kajkavskoga podravskog dijalekta". Doktorsku disertaciju pod naslovom „Bilogorski kajkavski govori" obranio je 1980. godine. Dva je puta bio Humboldtov stipendist: 1976. Slavisches Institut der Uni Köln te 1987. Slavisches Seminar – Mannheim, Deutscher Sprachatlas / Institut für deutsche Sprache – Marburg.

U Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje radio je od 1973. godine do odlaska u mirovinu 2012. godine. U dvama navratima bio je ravnatelj, odnosno predstojnik Zavoda za hrvatski jezik (1987. – 1993.) te obnašatelj dužnosti ravnatelja tadašnjega Hrvatskoga filološkog instituta (1993. – 1995.). Svojim je radom ostavio dubok trag u hrvatskoj dijalektologiji, poglavito kajkavologiji. Kajkavskom narječju, uključujući suvremenu i povijesnu leksikografiju, stalno se vraćao. Do pred kraj života aktivno je sudjelovao u pisanju Turopoljskoga rječnika, a nedovršena je ostala i njegova velika monografija o kajkavskom narječju u kojoj je sažeo sve svoje znanje o kajkavštini prikupljano iscrpnim terenskim istraživanjima po cijeloj kajkavštini. Njegova „Karta kajkavskoga narječja" najpreciznija je i najsloženija karta kajkavskoga narječja. Na njoj je kajkavsko narječje podijeljeno u 15 dijalekata prema pet kriterija (naglasni sustav, razvoj jata, poluglasa, slogotvornoga l i stražnjega nazala). Dr. Mijo Lončarić sudjelovao je na brojnim znanstvenim skupovima, konferencijama i kongresima u zemlji i inozemstvu (npr. međunarodni slavistički kongresi u Zagrebu 1978. i Bratislavi 1993., II. međunarodni kongres za dijalektologiju i lingvističku geografiju, Amsterdam 1998.; kongresi jugoslavenskih slavista – Zagreb, Bled, Novi Sad; međunarodne konferencije u Bratislavi, Heidelbergu, Portorožu, Mostaru, Skoplju, Gornjem Milanovcu). Bio je član Organizacijskoga odbora znanstvenih skupova o hrvatskim dijalektima u organizaciji JAZU-a/HAZU-a, a potom u suorganizaciji HAZU-a i Instituta za hrvatski jezik te potpredsjednik Odbora za dijalektologiju HAZU-a. Bio je i član Hrvatskoga povjerenstva za Općeslavenski lingvistički atlas; član Međunarodnoga povjerenstva OLA i ELA (Europskoga lingvističkog atlasa), član uredništva međunarodnoga projekta Opće promjene slavenskih jezika, član brojnih povjerenstava za obrane doktorskih disertacija i izbora u znanstvena zvanja u Hrvatskoj i Mađarskoj (Mađarska akademija znanosti). Dr. Mijo Lončarić predavao je na domaćim i stranim sveučilištima, a izdvajaju se Klagenfurt, Budimpešta, Sombatel, Pečuh, Zagreb i Rijeka. Dobitnik je brojnih priznanja i nagrada kao što su Nagrada "J. J. Strossmayer",

1997.; Medalja "Franz Miklošič", 1996. – Visoka škola Sombatel (Mađarska) za hrvatsko-mađarske odnose; Plaketa "Matija Petar Katančić" – Hrvatska samouprava u Budimpešti, 1999.

Kao voditelj temeljnih nacionalnih projekata Hrvatski književni jezik (1990. – 1995.) i Hrvatskoga dijalektološkog (jezičnog) atlasa (1996. – 2012.) želio je hrvatski jezik dignuti na razinu velikih svjetskih jezika koji su već koncem 19. stoljeća imali svoje jezične atlase. S tim je ciljem okupio skupinu mladih istraživača (S. Hozjan, Ž. Jozić, A. Celinić, A. Čilaš Šimpraga, I. Kurtović Budja, I. Miloš, M. Kuzmić, S. Kekez) koje je naučio kako istraživati na terenu (izbor ispitanika, pristup istraživanju, provjera građe), ali i kako opisati pojedini govor/skupinu govora. Njegova nastojanja da hrvatska dijalektologija bude prepoznata kao reprezentativni dio hrvatskoga jezika katkad su prelazila u sferu aktivizma: pisao je brojna pisma predsjednicima države, predsjednicima Sabora i Vlade sa željom da država učini sve da se popiše i opiše dijalektalno jezično blago koje je po svojoj prirodi osuđeno na nestanak. Dr. Mijo Lončarić inicijator je prepoznavanja hrvatskih mjesnih govora kao nematerijalne kulturne baštine. U očuvanju te baštine učinio je mnogo kao autor, urednik ili recenzent brojnih dijalektalnih rječnika (Rječnik Gole, Varaždinski rječnik, Rječnik donjosutlanskih kajkavskih ikavskih govora…)

Iz njegove bogate znanstvene bibliografije izdvajaju se temeljna djela hrvatske dijalektologije, ali i standardologije: „Kaj jučer i danas. Ogledi o dijalektologiji i hrvatskoj kajkavštini s bibliografijom i kartom", „Kajkavsko narječje", „Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika" (u suautorstvu), „Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslavenskim lingvističkim atlasom" (u suautorstvu), „Deutsch-burgenländischkroatisch-kroatisches Wörterbuch – Nimško-gradišćanskohrvatsko-hrvatski rječnik (suradnik), "Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika (član redakcije i obrađivač), „Gradišćanskohrvatsko-hrvatsko-nimški rječnik – Burgenländischkroatisch-kroatisch-deutsches Wörterbuch" (u suautorstvu), „Zagrebački kaj. Govor grada i prigradskih naselja" (u suautorstvu), „Hrvatski školski rječnik" (u suautorstvu), „Priručnik za pravilno pisanje" (u suautorstvu), „Hrvatski jezični savjetnik" (u suautorstvu) te „Kajkaviana et alia".

Institut za hrvatski jezik, hrvatska dijalektologija i hrvatski jezik smrću dr. Mije Lončarića izgubili su jedno od najvećih imena u svojoj povijesti. Svoje veliko znanje, predani rad i veliku ljubav prema ispitanicima i kraju iz kojeg dolaze te ukupnoj baštini sela ili kraja kojega govor istražuje i opisuje ugradio je u hrvatski jezik modernoga doba te ostaje strpljiv i predan učitelj kojemu brojni hrvatski dijalektolozi duguju jako mnogo.

(Izvor: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje - http://ihjj.hr/clanak/preminuo-dr-mijo-loncaric/7652/)

BIBLIOGRAFIJA RADOVA ZNANSTVENIKA †MIJE LONČARIĆA OBJAVLJENIH U ČASOPISU *KAJ*

†Dr. sc. Mijo Lončarić, vodeći hrvatski jezikoslovac/dijalektolog/leksikograf, bio je dugogodišnji i ugledni suradnik časopisa *Kaj* i član *Kajkavskoga spravišča*. Svoju, takoreći četrdesetgodišnju suradnju s časopisom *Kaj*, i to respektabilnim brojem znanstvenih studija - na čast hrvatskoj dijalektologiji i kajkavštini - započeo je tekstom *Govori križkoga područja* (br. 4-5/1984.), a završio radom *Buzetski dijalekt i kajkavština* (Kaj 3-4/2021.).

Kao što je već naglašeno, dr. sc. Lončarić autor je temeljnih i nezaobilaznih kajkavoloških monografija, od kojih izdvajamo samo neke: „Kaj jučer i danas. Ogledi o dijalektologiji i hrvatskoj kajkavštini s bibliografijom i kartom", „Kajkavsko narječje", "Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika (član redakcije i obrađivač), „Zagrebački kaj. Govor grada i prigradskih naselja" (u suautorstvu), „Kajkaviana et alia"… Njegova „Karta kajkavskoga narječja" ocijenjena je najpreciznijom i najsloženijom kartom kajkavskoga narječja.

Iz dviju Bibliografija časopisa *Kaj* (br. 3-4/2011. i 5-6/2020., priredila Marija Roščić Paro), kao i kasnije, iz Kajevih rubrika, donosimo pregled znanstvenih i znanstvenostručnih radova dr. sc. Mije Lončarića objavljenih u našemu časopisu. *(Uredništvo)*

***

[Bibliografija, 1968. - 2010., prir. Marija Roščić - rubrika Kajkavski jezik, jezikoslovlje - KAJ, XLIV, Zagreb 3-4 (2011)]:

LONČARIĆ, Mijo. Govori križkoga područja. /Po dragome kraju - Križ i okolica/. 17 (1984) 4-5, 127-138.

LONČARIĆ, Mijo. Govor pregradskog kraja. /Po dragome kraju - Pregrada i okolica/. 18 (1985) 2-3, 43-53.

LONČARIĆ, Mijo. Iz života Pavlovca s početka stoljeća. [Izbor teksta]. /Po dragome kraju - Pregrada i okolica/. 18 (1985) 2-3, 55-59.

LONČARIĆ, Mijo. Govor Donje Dubrave i okolice. (V. Rječnik, str. 51-56). /Usmene kajkavske bajke/. 18 (1985) 5-6, 39-48.

LONČARIĆ, Mijo. Miškinina i današnja đelekovečka kajkavština. /Miškina - život i djelo, str. 5-117/. 20 (1987) 1-2, 61-78.

LONČARIĆ, Mijo. Kajkavsko narječje u svjetlu dosadašnjih proučavanja. /Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu/. 21 (1988) 1-2, 9-22.

LONČARIĆ, Mijo. Govor Varaždina i okolice. 28 (1995) 1-2, 29-39.

LONČARIĆ, Mijo. Bednjanski govor u kajkavštini. 30 (1997) 5-6, 15-20.

LONČARIĆ, Mijo. Hrvatska narječja i hrvatski književni jezik. 32 (1999) 4-5, 47-57.

LONČARIĆ, Mijo. Galovićeva i današnja peteranska kajkavština. (Rad sa znanstvenog skupa Kajkavskog spravišča, 5.12. 2002. – uz 115. obljetnicu rođenja F. Galovića). 36 (2003) 1-2, 26-35.

LONČARIĆ, Mijo. Glavnina kajkavskih govora u dijalektološkim radovima u Kaju. Popis radova o glavnini kajkavskih govora objavljenih u Kaju. (Mijo Lončarić i Martina Kuzmić). (U povodu 40 godina časopisa Kaj i 35 godina Kajkavskoga spravišča - Znanstveni kolokvij o Kaju: Četrdesetletnica). 42 (2009) 3, 45-60.

LONČARIĆ, Mijo. Osvrt na Bartolićeve jezikoslovne stranice. (Rad sa znanstvenog skupa u prigodi 80. obljetnice rođenja prof. dr. Zvonimira Bartolića, veljača 2010.). /Bartolićiana/. 43 (2010) 1-2, 45-52.

LONČARIĆ, Mijo. Kukuljevićev književni jezik kajkavski. /Jezičnica kajkaviana/. 43 (2010) 3, 81-90.

LONČARIĆ, Mijo. Dalibor Brozović o kajkavštini. (Mijo Lončarić i Anita Celinić). /Jezične korelacije/. 43 (2010) 5-6, 81-92.

[Bibliografija, 1968. - 2010., prir. M. Roščić - rubrike Povijesne teme / razdoblja i ličnosti/ Hrvati kajkavci u iseljeništvu - KAJ, XLIV, Zagreb 3-4 (2011)]:

LONČARIĆ, Mijo. Kajkavština izvan Hrvatske. 39 (2006) 3, 31-44.

[Bibliografija, 1968. – 2010., prir. M. Roščić - rubrike Novija / suvremena hrvatska / kajkavska književnost - KAJ, XLIV, Zagreb 3-4 (2011)]:

LONČARIĆ, Mijo. Usputnice uz Putositnice. (Rad sa znanstvenog kolokvija Hrvatski književni putopis 19. i 20. stoljeća - u sklopu "Dana Franje Horvata Kiša", Lobor, 6. 10. 2007.). 41 (2008) 1-2, 74-81.

[Bibliografija, 1968. - 2010., prir. M. Roščić - rubrika Kaj & ča - KAJ, XLIV, Zagreb 3-4 (2011)]:

LONČARIĆ, Mijo. Čakavština i kajkavština kao književni jezici i danas u književnosti. (Mijo Lončarić i Stipe Kekez). /Kaj & Ča/. 40 (2007) 6, 67-83.

[Bibliografija, 2011. – 2018., prir. M. Roščić Paro - rubrika Kajkavski jezik, jezikoslovlje/Jezičnica kajkaviana - KAJ, LIII, Zagreb 5-6 (2020)]:

LONČARIĆ, Mijo. Dijalektološki naglasci uz noviju podravsku kajkavsku književnost. (Mijo Lončarić i Jela Maresić). /Književno-jezične korelacije/. 50 (2017) 1-2. 29-42.

[Rubrika - Iz (staro)kajkavske jezične baštine. KAJ, LII, Zagreb 1-2 (2019)]:

Mijo Lončarić: Osvrt na jezik koprivničkih zapisnika iz 17. stoljeća. 52 (2019) 1-2. 33-52.

[Rubrika - Kajkavske jezične korelacije. KAJ, LII, Zagreb 5-6 (2019)]:

LONČARIĆ, Mijo - Barić, Ernest – Gadányi, Karlo: Hrvatska mikrotoponimija u Mađarskoj – u Pomurju, Podravini i u gradišćanskih kajkavaca. 52 (2019) 5-6. 47-51.

[Rubrika – Jezikoslovlje, kajkavski jezik, KAJ, LIII, Zagreb 5-6 (2020)]:

LONČARIĆ, Mijo. Grananje kajkavskoga narječja / Osvrt na klasifikaciju kajkavskih govora nakon 40 godina. /Rad sa znanstvenoga skupa uz 50-letnicu časopisa Kaj, Zagreb, 27.11.2018./. 53 (2020) 5-6. 99-113.

[Rubrika - Osvrti, prikazi. KAJ, LIV, Zagreb 1-2 (2021)]:

LONČARIĆ, Mijo. August Kovačec: Rječnik govora Jesenja. 54 (2021) 1-2, 133-.

[Rubrika - Kaj & ča. KAJ, LIV, Zagreb 3-4 (2021)]:

LONČARIĆ, Mijo. Buzetski dijalekt i kajkavština. 54 (2021) 3-4, 77-84.

Marija Roščić Paro / Uredništvo

HUMANIST UTJELOVLJEN U BUDUĆNOSTI PROŠLOSTI
Denis Peričić: *San o Križaniću*, HENA COM, 2022.

Ovjenčan godišnjom Nagradom „Vladimir Nazor" za književnost, „San o Križaniću" Denisa Peričića, napisan na književnom standardu, ostvario je svoje poslanje, no i bez prestižne državne nagrade, riječ je o djelu koje izaziva pozornost, otkrivajući životopis glasovitoga hrvatskoga svećenika i humanista Jurja Križanića (Obrh kraj Ozlja 1617./18. - Beč 1683.), kojega na fantazmagoričan način opisuje autor. Zahvalan dvojici vrsnih predšasnika, najboljih poznavatelja Križanićeva života i djela, Ivana Goluba i Jevgenija Paščenka, književnik je osmislio svijet unatrag, kronologiju najavljene smrti na Kahlenbergu, pripovijedajući Jurjev život na osoban i osebujan način, s mnogim kulturološkim utjecajima, kakvo je primjerice, trostruko citiranje pjesama VIS-a „Idoli" s kultnoga albuma „Odbrana i poslednji dani" (Jugoton, 1982.), ali i mnogih drugih stihova koji pojačavaju namjerno duhovitu notu („idi pod lažnim imenom, idi i putuj sjeverom", „samo što će vjetar šumit bila jednom ljubav vjerna"...).

Peričić se trudio suobličiti s Križanićevim promišljanjima i dvojbama, bilo da je riječ o razgovorima s mladim Nikolom Zrinskim, hvaleći njegovu političku promućurnost unatoč wallensteinovski otrovanom ocu Jurju V., susretima s crkvenim i inim velikodostojnicima, tražeći komadićke zaštite u često proturječnom životopisu (uzimanje srpskoga imena prije putovanja u Rusiju) oplemenjenoga stupanjem u dominikanski red pet godina prije pogibije. Završni čin Peričić proživljava zajedno s padom topovske kugle u kojoj se ocrtava cjelokupna toponimija, od rodnoga ozaljskoga kraja, preko isusovačke

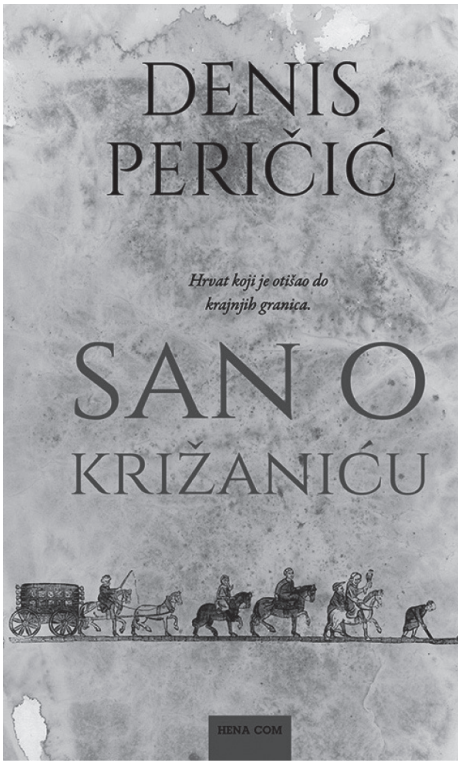

D. Peričić, San o Križaniću, naslovnica (izvor: https://hena-com.hr)

gimnazije u Ljubljani, studija filozofije u Grazu, studija teologije u Bologni i Rimu, zaređenja za svećenika uz doktorat na Grčkom kolegiju u vječnom gradu, župnikovanja u Nedelišću i Varaždinu, prvoga putovanja u ruski Smolensk

i Moskvu, bolesničkih dana u oporoj Trnavi, Beča, Carigrada, danima kapelana sv. Jeronima i Švicarske garde u Rimu, pisanjem „Novih glazbenih otkrića", „Novih tablica koje daju uvid u glazbu" i „Novog glazbala za skladanje pjesama", drugim odlaskom u Rusiju preko Ukrajine, progonstvom u Sibir, nastajanjem „Politike", „Gramatike", „O pomislu Božjem", „O svetom krštenju" i drugih djela, pomilovanje, Tobolsk, Vilnius, priključivanje vojsci Jana Sobjeskoga i kobni trenutak, ovjekovječen sažetkom neprijatelja, zeta Petra Zrinskoga: „*Talijan je lukavac, Nijemac svinja, Poljak tat, Slaven nečovjek*" i molitvom *Sacré bleu* princa Eugena Savojskoga.

Citatnost je sastavni dio Peričićeva književnoga stvaralaštva, Hesseov „Blick ins Chaos" podsjeća na neosviještenu Europu, koja pijano i himnički korača poput Dmitrija Karamazova, u svijetu prije Fjodora Mihajloviča Dostojevskoga, a tako rado autor preskače epohe i dvadesetprvostoljetnim očima gleda u retrovizor, kao što Križanić snatri Tarkovskoga i Ejzenštajna stoljećima prije (i njihovih) filmova. Sve je u „Snu o Križaniću" izmaštano, a opet prožeto mogućnošću da su pojedini događaji, prisnaženi povijesnim činjenicama, odigrani upravo onako kako je i napisano, s uzročno-posljedičnim vezama u globalnim ratovima, pa i „Velikim turskim ratom", pokrenutim dva mjeseca prije Križanićeve smrti, uz svesrdno prianjanje uz poljsku vojsku „*za krst časni i slobodu zlatnu*".

Kao inačica Majstora, Mefista, Fausta (nazovite kako hoćete) pojavljuje se gospodin Kobasinić, svjedok svih jezika i nauma, pa i nakon pogibije, prije no što će „Dvorana ogledala" uopće biti otvorena, raspredajući s dominikancem je li vrijedilo sve prijeđeno ili se samo sanjalo u dolini Psalma 69. Autor je na 285 stranica sa zabilješkama, uz pomoć urednika Krune Lokotara i nakladnika Uzeira Huskovića, ostavio dušu na papiru, moguće naslonjenu na(d) posljednjim dvjema zbirkama poezije „105 godina samoće" (nagrađenom „Pasionskom baštinom") i „Pandemonijom", koje vjerno, kao i idolski *intermezzo*, prate stratišta, ta bjesomučna stratišta, ono krležijansko višestoljetno krvavo pečeno ljudsko meso, na zgarištima „za čije babe brašno" u stalnim nahođenjima da se osvoji tuđe u ime svojega, u ime neriješenih imovinsko-pravnih odnosa. Križanićev lik protkan je i njegovim književnim citatima, žalobnošću što nije dospio s Ivanom Belostencem detaljnije razraditi „Gazofilacij", ne sluteći smrt jezikoslovca i sedamdesetljetno čekanje objavljivanja velikoga rječnika.

Glavni junak jest i melankoličan i koleričan, kako Peričić i sam opisuje, nostalgičan prema prvoj ljubavi Mariji a suzdržan prema sibirskoj cimerici neizgovoriva imena (eto i „Arhipelaga gulag" tri stoljeća prije Solženjicina i Starog Brke), držači svijeća u najhladnijim noćima, dok tintom Križanić ispisuje vrijedna djela, na koja se opravdano upozorava, kao i na život u vremenu kada nije bilo mobitela i društvenih mreža, već rad od svitanja do sumraka, sa zabavom *in taberna* ali što su odušci prema predanom pregalaštvu, ostavljenom u nasljedstvo nama da se češće sjetimo čovjeka sa svim njegovim (pa i sveslavenskim) zabludama, strahovima, sanjima i tlapnjama. „San o Križaniću" je i ozbiljna i tragična i humoristična knjiga, ne treba joj oduzimati ni jedan od sastojaka, čita se kao što se jede zelena juha s tvrdo kuhanim jajima, ona u sebi nosi puno poštovanje i čuva dostojanstvenost Križanićeva djela, ali i propitkuje moguće putove, ovisno o dostupnosti povijesnih izvora, a „Denis Peričić je za potrebe pisanja ovoga romana pročitao cijelu knjižnicu", kako stoji napisano u nutarnjem omotu. I bilo je potrebno istražiti povijest ratovanja u Križanićevom dobu, karakteristike velikoga vezira Kara Mustafe i opjevanoga kralja Jana III. Sobjeskoga, sve političke i crkvene začkoljice, šizme unutar katoličanstva i pravoslavlja (s glavnom šizmom 1054. godine), doskočiti rijetkim tragovima (napose ruskosibirskima) i dati na važnosti hrvatskim godinama, župnikovanju u Nedelišću i Varaždinu, suočavanjima s optužbama naizgled prijateljski raspoloženoga Terleckija da farnik voli zaviriti u čašicu.

Ironično je težinu jezičnih pitanja Peričić razložio na međimurskom dijalektu „dobrodošlice" župniku Križaniću, okidaču za pisanje nekih novih rječnika, prikazujući malograđanštinu i primitivnost lokalnoga pučanstva, tako sumnjičavoga prema učenim i drugačijim me-

todama od onih na koji su seljani i građani naviknuti godinama (je li se što promijenilo do dana današnjega). Opisi su snažnija strana, dijalozi rjeđi, doziraniji, pročišćeniji, rad na tekstu bio je mukotrpan posao, ali takav kakav je objavljen pred čitateljskim licem i umom dovoljno je i znanstven i pitak i (ne)ozbiljan da i mlađoj publici pruži čast upoznati velikana 17. stoljeća, da ne bude samo *nomina nuda tenemus* ulice glasovite zagrebačke gimnazije i ostalih ploča (i nazivlja) s prekratkom biografskom crticom. Jednom ako doista ostanu samo gola imena, imat ćemo barem snove, i oni će pripovijedati više i snažnije od lako moguće stvarnosti, lažnih prijateljstava, dvorskih spletki, sprječavanja poštenih nauma, traganja za vlastitim identitetom, po cijenu smrti (i svih prethodno viđenih smrti), životopisa koji se čita u jednom dahu, onako kako je i Križanić najvjerojatnije proživio čitav vijek – u jednom dahu. „Dovoljno za jedan život. I previše", stoji u nagrađenoj knjizi, a onda se to „previše" raspleće na niz manjih cjelina, i unatoč predvidljivom smrtnom kraju (a kako drugačije) izaziva pažnju svakim sljedećim poglavljem, dok Turci i(li) Kobasinić ne kažu: Sad je stvarno dosta bilo.

I dogodilo se to 12. rujna 1683. godine. Na dan Imena Marijina. Ako je dopušteno poigrati se bogatstvom piščevih asocijacija, Juraj Križanić poginuo je točno 320 godina prije negoli je u bolnici u Nashvilleu preminuo slavni američki kantautor i pjevač Johnny Cash. Prijeći „vatreni prsten", izdržati sva iskušenja na namrijetom putovanju, mogu samo rijetki – Juraj Križanić bio je taj. I uspio je, izgledom, kako i sam Denis primjećuje, drugačiji od prikaza na kipovima Vanje Radauša, niži, ali dobrodržeći i u šezdesetim godinama, sposoban dati čovječanstvu još mnogo začudnih i divnih djela, no „išao je za svojom sudbinom" i ona ga je zatekla na tom bečkom brdašcu, dvanaest godina nakon što su u nedalekom Bečkom Novom Mjestu svoje glave izgubili Petar Zrinski i Fran Krsto Frankapan, dočim je prijatelj iz djetinjstva Nikola (persiran u ozbiljnim danima) i danas pod nerazjašnjenim okolnostima službeno poginuo od naleta vepra, možda s habsburškim insignijama, kako i pisac sumnja. Sve se izmiješalo, prošlost, sadašnjost i budućnost, ali zar to nije odlika književnosti koja zakuha sve u bosanskom loncu, pa neka se gosti slaste prema svojemu nahođenju. Sanjat ćemo dugo o Križaniću, odbijanju zborskoga pjevanja, ali glazbenoga vizionara koji „u predvečerje velike bitke sanja pjesmu odsviranu na nekakvim malim orguljama":

Tobolsk ti je dao sebe/dio neba zauvijek/što te muči na kraju puta/i sjećaš li se Hrvatske//oh Juraj/neman je pred vratima

Književniku je dopušteno da i Paveli postanu Jurji, u tomu je neopterećenost poslanja koje snove ispisuje u računalnom dokumentu, a sanja ono što će tek nastupiti, jednom, ako bude zdravlja i vremena.

Tomislav Šovagović

NOMEN OMEN EST KAO ŽIVOTNO DJELO: SLAVICA MOSLAVAC

Namislite li predstaviti najnoviji projekt Slavice Moslavac, obično ostanete zbunjeni već u odabiru. Je li to Ljetna škola folklora u Zadru s panonskim plesovima za Hrvate takoreći iz cijeloga svijeta? Je li to nosač zvuka *'Ćeri mila,* koji je, poslije brojnih drugih, prema istoimenoj knjizi iz 2018. objavila s talentiranom kćeri Lanom Moslavac i svojim Rusalkama, s kojima je početkom listopada predstavila posve nove, vrlo vrijedne, neobične dokumentarne i sentimentalne *Priče iz Kutine*? Je li to *Skoči kolo/ Tradicijsko ruho i glazbeno-plesna ostavština novljansko-jasenovačkoga kraja* knjiga, koju je sa Katicom Tomac Licht pripremila za Hrvatski sabor kulture (2022.)? Je li to bojanka s motivima narodnoga ruha, koju je pomogla napraviti seoskom KUD-u Potočanka? Jesu li to etnološke i antropološke i povijesne *Priče iz Kutine* ili *25 godina Matice Slovačke Lipovljani,* koji je što napisala, a što uredila, ili pak radionica *pisanaca*, je li uvježbavanje KUD-ova za neku od smotri, je li festival, je li izbor najljepše

snaše ili nošnje, je li to *Dobar tek u Moslavini!* u kojem je s moslavačkoga veza odabrala zaštitni znak za promociju moslavačkoga stola ili…

Sve su ovo doslovce samo naslovi nabacani bez dodatnoga vrednovanja, iako bi u pravome portretu Slavice Moslavac zapravo trebalo krenuti ponajprije od dvije nagrade za životno djelo, kojima ju je ovjenčala struka – njezino Hrvatsko etnološko društvo i njezino Hrvatsko muzejsko društvo. Taman kad smo pomislili kako je svoj četiridesetljetni posao, prepun posvećenosti, istraživanja na terenu i u literaturi, izložaba, tiskovina, predavanja…, zaokružila životnim djelom monografijom *Etnografski zapisi po Moslavini i širem zavičaju* (Nakladnik Muzej Moslavine Kutina, 2020.), ona posegne za nečim što još nije radila. Domaćima u Kutini, Moslavini i šire to je toliko uobičajeno da im i ne pada na pamet da bi joj se mogla dopasti i njihova, lokalna priznanja.

Muzej Moslavine i njegova ravnateljica Jasmina Uroda Kutlić nisu se mogli na bolji način odužiti svojoj vrijednoj dugogodišnjoj zaposlenici i ravnateljici nego objaviti joj tu zamamnu knjigu, a Slavica Moslavac kao etnologinja i istraživačica nije mogla ljepše zaokružiti brojne teme svoga rada na gotovo 340 krasno uređenih, koloriranih stranica stručno, a popularno i zanimljivo napisanoga i ilustriranoga teksta o svim aspektima života u moslavačkim krajevima odnosno Sisačko-moslavačkoj, Zagrebačkoj i Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. Spomenar, album i povijesni dokument o nedavnoj prošlosti podsjeća istovremeno i na mnoge projekte u kojima smo uživali mi, samo baštini predani zaljubljenici, ali nikako ne samo mi, a podsjeća i na teme koje bi, da ih Moslavac nije ovjekovječila za nas i za buduće naraštaje, bili možda zauvijek izgubljeni.

Rado sam o izložbama, katalozima koji su ih pratili i sličnim Slavičinim uratcima pisala pripominjući, pa i naslovljavajući tekstove *nomen omen est* – Moslavac, naime! Hvala Slavici što nam zavičaj, Moslavinu, održava tako živima i što je u kratko vrijeme ostvarila ovu, po mojemu, svoju po svemu dosad najbolju knjigu i što je tom *zavičajnicom*, kako sam svojedobno drugom prigodom prozvala knjige koje vje-

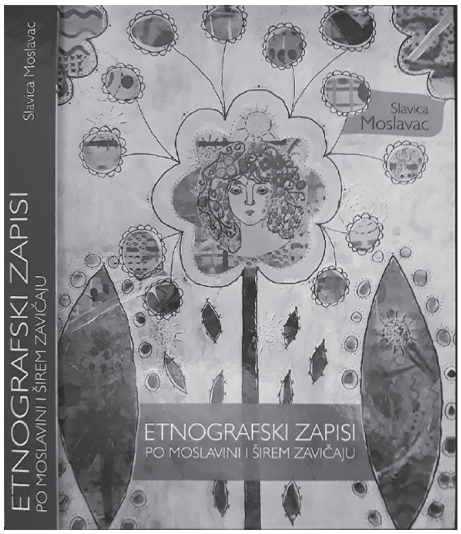

Naslovnica knjige Slavice Moslavac

rodostojno oživljavaju zavičaje uopće, te naše zezantsko naklapanje o Misiji Moslavina učinila vjerodostojnim i što je kulturni regionalni identitet već stotinu godina administrativno podijeljene Moslavine, posvjedočila zaista još živim. Mladi istraživači koji će naslijediti Slavičin naraštaj imaju pouzdane temelje i vjerodostojno nadahnuće za nastavak vlastitih istraživanja i projekata.

Etnografski zapisi po Moslavini i širem zavičaju vrlo su osmišljeno, životno djelo Slavice Moslavac, tako reći sažetak i biografije i bibliografije, i ponosim se što sam imala priliku surađivati na toj monografiji kao recenzentica, citirana literatura, pjesmama i fotografijama. Kako nemamo neku regionalnu zajedničku nagradu (čak ni opsežnu i očigledno nimalo jeftinu knjigu zasad nitko nije financirao ni kunom!); kako nema ni osobe ni institucije ne samo u Moslavini kojoj knjiga ne bi trebala biti u knjižnici i samo reprezentativni dar i uspomena, nego je ona i povod za razmišljanje. Kao što je još jedan naslov Moslavčeve *Crvena i bijela Moslavina*, koja je i samim Moslavčanima dala misliti nadaleko, iako se, bez upletanja politike na prvu pomisao, samo trebalo uz mnogo znanja i domisliti stručnoj podjeli o crvenom i

bijelom narodnom ruhu. Ne samo da je i nama Moslavcima približila mape, baštinu za koju nismo ni znali da postoji, kao što je *Iz albuma Sandora Erdödyja: narodna nošnja i tradicijski likovni izraz* (Kutina: Muzej Moslavine Kutina, 2003.), nego je prema akvarelima toga plemića iz 1837., koji se čuvaju u Szombathely u Mađarskoj, rekonstruirala i neke nošnje te surke. Kao ravnateljica uspješno je sanirala i adaptaciju bivše kurije grofova Erdödyja iz 18. stoljeća, danas Muzej Moslavine.

Etnografski zapisi po Moslavini govore nam dakle o materijalnoj i duhovnoj ostavštini o obredima i običajima kroz godinu, naslijeđenoj baštini iz prošlosti, ali i trajnim vrijednostima koje se održavaju i danas. Promjene u načinu života nastaju osobito raspadanjem hrvatskih kućnih zadruga krajem 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća. Tradicijska se baština tada postupno, a poslije Drugoga svjetskog rata ubrzano mijenja ili potpuno nestaje. Brojne vještine i znanja, osobito folklorna glazba i narodna nošnja, javnosti se prezentiraju na etnografskim izložbama, stručnim predavanjima i revijama. Prezentira se za potrebe televizije i drugih snimanja i u sklopu raznih gradskih i seoskih priredbi, godišnjica, crkvenih blagdana i smotri. Narodnu nošnju kao i obrednu primjenu folklornih običaja na sceni danas isključivo čuvaju i održavaju članovi pojedinih folklornih skupina, rijetki pojedinci, vlasnici etnografskih zbirki i Muzej Moslavine u Kutini. Petero recenzenata (dr. sc. Tvrtko Zebec, Božica Brkan, Josip Forjan, Ivica Ivanković i Tatjana Brlek) monografiju ocjenjuje izuzetnom vrijednošću objedinjavanja na jednome mjestu s obiljem fotografija, karata, crteža, vinjeta, notnih zapisa pjesama i kola. Kako svoje znanje nesebično prenosi, tako i upravo zarazno okuplja one koji bi joj mogli biti iole istomišljenici.

Čuvare baštine, kako ih naziva. Bila sam radoznala što će sve pod tim naslovom biti izloženo na istoimenoj izložbi u studenome 2019. u Galeriji Muzeja Moslavine uz tadašnji Dan grada ili 763 godine Kutine. Autorici Slavici Moslavac, naime, nikad ne ponestane, ne nedostaje ni ideja, ni materijala, što svjedoče i izložba i katalog izrastao u pravu knjigu od gotovo stotinu stranica. Iako po svome, ne baš dobrom običaju, i tu izostavlja vlastitu biografiju i bibliografiju, *jer nije stalo*, svaka je stranica svojevrsna njezina biografija i bibliografija, priča, povijest o tome gdje je etnologinja sve istraživala, od literature do terena, gdje je govornike (često predane kulturne amatere) pronalazila i čije je svjedočenje zabilježila, što je i koga je otkrila, a koga nadahnula. Mnoge je iz njihove skromne posvećenosti, upornosti i strasne, samozatajne ljubavi izvukla na danje svjetlo nadajući im novu vrijednost. Mnoge je, nisam ni pokušavala brojiti u katalogu, a to i nisu svi, naučila stari napjev, korak iz kola koje je davno negdje otrgla zaboravu i unijela u živu povijest, baš – baštinu. I prije nego što je baština postala modom, primjerice Europskom godinom baštine te množenjem proglašene nematerijalne i materijalne baštine na popisima poput onoga Ujedinjenih naroda. Sve čineći s velikim poštovanjem, preuzimajući, ali i dajući se bez ostatka, Slavica Moslavac sve nas je ponovno okupila da se ne osjećamo uzaludni i poput otoka usamljeni čudaci i zaljubljenici, nego s osjećajem da činimo nešto vrijedno i da to netko tko zna, a ona zna, poštuje. Gdje bi se, primjerice, moglo pokazati prastaro požutjelo narodno ruho, ako ne na modnoj reviji na otvorenju izložbe, za koju je ruho, što ga je *pojelo vrijeme*, najprije trebalo i revitalizirati, prekrojiti. Strast, struka i znanost.

Slavicu Moslavac upoznala sam devedesetih, a mnogo bolje 2006. radeći na svojoj knjizi *Oblizeki – Moslavina za stolom*, za koju mi je bila jedna od recenzentica, zatim i na *Kajkavskoj čitanci Božice Brkan* i knjizi *Život večni*, gdje sam se mogla osloniti na njezine savjete i citate. Sprijateljile smo se s velikim poštovanjem, radoholičarke, često smo se međusobno citirale u katalozima, surađivale u *Zborniku Moslavine* i često, s velikom radošću, a stjecajem prilika, zajedno gostovale od Kutine, Novske, Garešnice, Kloštra Ivanića, pa čak i – Žepča. U Žepče smo, recimo, doslovce vozili dio njezine autorske kutinske izložbe o kruhu Muzeja Moslavine *Dok je kruha ikakva, nema glada nikakva*. I to zahvaljujući mojem tekstu o

tome hvalevrijednom projektu i pozivu na Dan kruha u ugledni Katolički školski centar Don Bosco u Bosni i Hercegovini. Bilo je zanimljivo gledati zbunjena lica graničnih službenika nad eksponatima od žetvenoga vijenca pšenice do vješto urešene *svetešne hljebovine*. A izložbu smo predstavili najprije za 500 učenika, pa onda i za 200-300 građana (!) te je pokrenule i ozvučile, Slavica koreografijom moslavačkoga žetelačkoga kola, a ja zavičajnim kajkavskim govorom i književnošću.

Mogli bismo se sa Slavicom Moslavac zagledati i u drvenu arhitekturu s nezaboravnim čardacima i hrvatskim uglovima, u glineno posuđe, u pučke kalendare, u izradu i ukrašavanje tekstila poput divnoga ženskog moslavačkog oglavlja, zatim u stare kutinske razglednice, kuhinjske krpe, nestašne dječje igre, improvizirane glazbene instrumente te pjesme i plesove, u štošta, ali svakako moram podsjetiti na zadivljujuću i zbunjujuću ideju da se uz spomenutu široko prihvaćenu etnološko-antropološku izložbu donjega rublja i higijene *Zaviri ispod* održava modna revija starinskoga rublja (kad se još posvuda nisu nosile ni gaćice, a nije to tako davno!) s pumpericama i gaćama s prorezom *za iti k doktoru*. Izložba je prikazana i odlično posjećena na petnaestak mjesta i pretočena u odličan televizijski dokumentarac.

Slavica Moslavac rođena je 13. travnja 1955. u Kutini, gdje je završila osnovnu školu i gimnaziju. Na zagrebačkome Filozofskom fakultetu diplomirala je 1980. stekavši stručno zvanje profesora povijesti i etnologije te je odmah u Muzeju Moslavine počeka raditi kao kustosica etnološkog odjela. Tijekom 40 godina rada stekla je stručno muzejsko zvanje višega kustosa i muzejskog savjetnika, a pet puta bila je na funkciji ravnatelja Muzeja Moslavine u Kutini od 1991. do 1995. i od 2000. do 2016. I svoje znanje prenosila i zemljom i inozemstvom.

Božica Brkan

UZ ČITANJE *MAJURSKIH PJESAMA* ZDENKE MALTAR (Nakladnik – *Vošicki,* Koprivnica, 2022., naslovnica i ilustracije – Zvjezdana Bukovčan)

Začudan, novi književni opus pjesama u prozi Zdenke Maltar – motivsko-tematski i žanrovski samo prividno drukčiji – logičan je umjetnički nastavak, a ne otklon, od dosadašnjeg stvaralaštva ove osebujne autorice. Zdenka Maltar antologijsko je ime suvremenog hrvatskog pjesništva, te od prve kajkavske stihozbirke *Tebi, Erato* (2012.) i druge *Vesmir, dalečina, Ti* (2019.) zaslužuje i pravednu antologijsku zastupljenost. Književni sjeverozapad tako, ostvarenjima jedne od najistaknutijih svojih predstavnica, značajno obogaćuje cjelinu hrvatske postmoderne, a Novi Marof, zahvaljujući upravo njoj, Zdenki Maltar, nosi dodatnu, književnu dimenziju.

Polazište cijeloga novog opusa *Majurske pjesme* lirizirana je povijest zavičajnoga toposa novomarofskog areala, njegovih „ljudi i krajeva", reminiscentno, autentično svjedočenje o životu, djelima i prolaznosti istaknutih osobnosti, umjetnika, sugrađana, sugovornika; lirski zapis o kulturnim zanosima i povijesnoumjetničkim fenomenima, obrtima, arhitekturnim posebnostima, ustanovama, tvorničkoj povijesti, osobnim doživljajnim kôtama krajobraza…

Memorijskoj i lirskoj naravi nove, lijepo opremljene, lektirno privlačne Maltaričine knjige u izdanju biblioteke *Artist* koprivničkog nakladnika Vošicki, idealno odgovara književni izbor pjesme u prozi.

Književnom vrstom pjesme u prozi, osjećajnošću i strukturom poput one izvornog joj tvorca Aloysiusa Bertranda, u suvremenom ruhu – svojevrsnim neo-poetskim realizmom – Maltar uobličuje poetsko-prozne krokije autentične strukture (od kratkoće sintezne rečenice kao stiha, do strukture proznog *okvira u okviru)*. Najčešće, kao u prvom poglavlju *(Zvjezdanine kuće),* od njih pet, kratki uvodno-motivacij-

ski ulazak u tekst pripovjedne je naravi, dok je središnji, i najznačajniji, ekskluzivno poetski, u bogatstvu kajkavskog i standardnojezičnog prepletaja (s iskustvom iz autoričinih pjesničkih zbirki i reminiscentnih kajkavskih ili monoloških interpolacija u briljantnim joj putopisima). Spomenuti pjesničko-metaforični pasaži (npr., *Staklena kugla Ivana Rabuzina, Pripitomljavanje zmaja, Zvjezdanine kuće)* ekspresivniji su, filozofijski produbljeniji, ali i precizniji od bilo kakva opisa i prozne problematizacije. (S dominacijom osjećanosti, fantazije, uživljene *ugođajnosti* nad fabulom.)

I ovdje je to naglašeniji ***zbiljski okvir*** (osobni i okolišni) cjelokupnog Maltaričina stvaralaštva: prethodno u zbirkama poezije, kao polazištu zbilje i njome ostvarenoj trajnoj književnoj *zbiljnosti*, sve do prozne/putopisne zbilje, od konkretnih i snovitih lirskih putovanja u djetinjstvo, kajkavski jezik. I književna *majurska* zbiljnost ostvaruje se od ritma hoda domaćim krajolikom do ritmizirane trajne memorije zavičajne sudbine (osoba, flore, grada, prezimena, katastarskih čestica, privatnosti, osobnog svjetonazora …) - kao sveopćeg nam povijesnog i suvremenog usuda.

Recepcijski, ***širi naslovni*** izbor od aktualnog izvornog materinskog govora (*majur*, umjesto *marof, Majurske,* a ne – *Marofske pjesme*) te štokavski, standardnojezični izbor protegnut cjelinom knjige, uz spontane kajkavske interpolacije te originalnu topografiju (Benja/Beja, Koroščak, Paka, Ciglišče, Zehalnica, Remetinec, Možđenec, Svinjski trg, …), sveukupnom (novo) marofskom toposu i cijeloj knjizi tim više daje razinu univerzalnosti zavičaja.

Leksemski, u naslovu, autorica nije izabrala u govorno kajkavskoj tradiciji poznat i očuvan 'marof', ili pak 'grunt', 'ladanje', 'gospodarstvo', 'gmajnu', 'krčevinu', 'salaš'… nego danas opće uporabni, a iz lokalne pak govorne uporabe napušten - 'majur'. Poopćeni *marof* (njem. *Meierhof,* veliko imanje s poljima i gospodarskim zgradama; majur, salaš) i konotacijski općenit *majur* (kao *marof*) - uostalom, kao istoznačnice - prizivaju viši *stalež,* status plemstva, što i nije neobično s obzirom na stvarnosnu povijesnu podlogu (vlastelinstvo Greben, Paka,

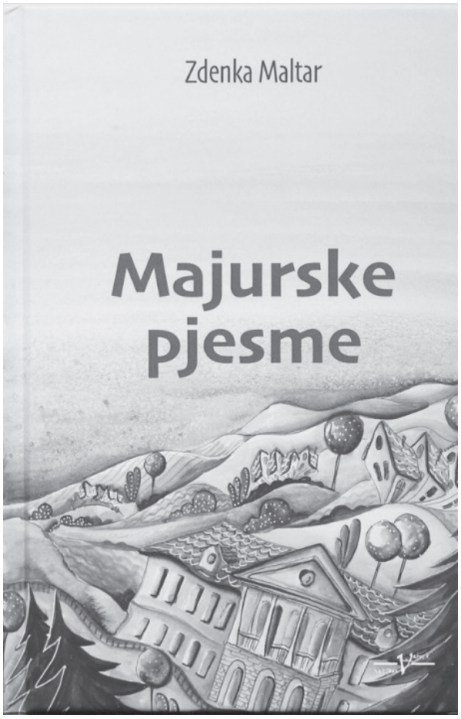

Majurske pjesme Z. Maltar, naslovnica

perivoj, grofovske dveri/Erdödyji i razna administrativna, katastarska navođenja, topografske karte…); a onda, dopustimo si, *majur* (kao *i marof*) priziva i plemstvo/gospodstvo duha.

Vjerojatno zato, sasvim prirodno, u autoričinu redoslijedu poetsko-proznih medaljona prvo poglavlje pripada umjetnicima (Ivan Rabuzin, Franjo, Danica, Ivo Klopotan, Slobodan Benković Boč, autorica naslovnice i ilustracija u knjizi Zvjezdana Bukovčan, Ivekovići…).

Simbolska realizacija leksema i pojma 'majur' dvojno je stupnjevita: od majura kao posjeda/imanja, vlastelinstva, do simbola *gospodarenja* i ovladavanja umjetničkim tekstom, njegovom obradom, do posjedovanja književne moći. Majur je, rekli bismo, izravno književni.

Autorica je gospodarica umjetničkoga teksta.

U literarnoj konstelaciji, na Maltaričin način, vrlo precizne, počesto i natuknične odredni-

ce, u čitateljskoj recepciji dobivaju metaforičnu simbolizaciju.

Višeslojna vrijednost knjige *Majurske pjesme* (i utjecaja dobre literature općenito) nastavlja se i gradi u kolektivnom čitanju i sjećanju njezinih primatelja. (Moja malenkost dogradila bi je, recimo, sjećanjem na fascinantno marofsko bolničko kino, *sladoled na biciklinu*…).

Knjiga vrvi kulturološkim, vizualnim umjetničkim referencijama, u svim poglavljima. Poetska proza idealan im je žanrovski izbor i označiteljski temelj. Dopustimo si korelaciju: kao što je zidar Abraham Knupfer iz *Gašpara Noćnika* (objavljena posthumno 1842.) Aloysiusa Bertranda - francuskog pisca iz prve polovice 19. stoljeća, slavljenog „izumitelja" pjesme u prozi kao nove književne vrste - s visokih skela stolne crkve čitao „starinske stihove odljevene na velikom zvonu" – tako je u *Majurskim pjesmama* Zdenke Maltar poneko neimenovano dijete znalo zapitati: gdje je *Isusek z črlenu jaboko v roki* s „nebosežnoga" remetinečkog oltara. (A taj je oltar, na primjer, bio izložen u Grand Palaisu u Parizu na velikoj izložbi 1971. godine.)

Svojedobno, u vezi s jednom od brojnih djela Denisa Peričića, imala sam prigodu izreći da je njegovim djelom Varaždin dobio suvremeno „književno popločenje".

Isto tako - u prilog ocjeni o ***paralelnoj zbiljnosti*** Maltaričina teksta, i u kajkavskoj poeziji i u putopisima, i u Majurskim pjesmama u prozi - valja ponoviti kako nakon pročitane beletristike Zdenke Maltar iskustvo stvarnosnih (novo) marofskih obzorja za nas više neće biti isto, jer je dobilo novu – književnu dimenziju. Čitajući, na primjer, jedan od vrsnih putopisnih medaljona Zdenke Maltar, ugledni putopisac Jozo Vrkić – u zanosu, kao da se pred njim odvijaju neke od kultnih filmskih sekvenci ili probranih suvremenih talijanskih dokumentaraca – poželio je, za života, prohodati novomarofskim krajem, pohoditi sva ta, za njega zagonetna, mitska mjesta. (Nažalost, ostvaren je jedino tekstualni Zdenkin Hommage Jozi Vrkiću – *Put za Grebengrad*.) Zahvaljujući autoričinoj prepoznatljivoj književnoj transpoziciji, sva bliska joj novomarofska toponimija, svi ti zaseoci, domaća prezimena, nadilaze kôte lokalnog nazivlja, te se, nadvisujući tako poput novih *mitskih mjesta*, ravnopravno upisuju u jezičnu i mentalnu mapu Svijeta.

Podsjetimo, Zdenka Maltar (Varaždin, 1964.) pjesnikinja je i prozaistica, piše putopise, pjesme u prozi i kratke priče na kajkavštini i hrvatskom standardnom jeziku. Po završetku upravnog studija Pravnog fakulteta u Zagrebu, stručna je suradnica za imovinsko-pravne poslove u Gradu Novom Marofu. Nagrađivana je sudionica mnogih pjesničkih recitala i književnih natječaja, zastupljena u skupnim zbirkama i zbornicima te u *Enciklopediji Hrvatskog zagorja* (2017.)

Kajkavska joj je poezija antologijskih dosega već od prve zbirke, i to: interpolacijskom stilizacijom, tematskom i izražajnom, neobičnim rimarijem i iznenađujućom asocijativnošću arhaičnoga kajkavskoga leksičkog bogatstva novomarofskog kraja.

Kajkavska jezična i metaforična izvornost, dapače, začudna slikovitost u naglašenoj neoekspresionističkoj poetici, poduprta i proizišla iz pretežito slobodnog stiha, čini Zdenku Maltar prepoznatljivom među brojnim autorima, takoreći već u prvom čitanju, a osobito nakon prve joj – visoko estetski postavljene – zbirke *Tebi, Erato* (2012.).

I druga, kajkavska, zbirka *Vesmir, dalečina, Ti* (2019.) – mahom je neoekspresionističke poetike - u *dohvaćanju arhetipa 'doma'*. *Majurske pjesme* (2022.) ogledni su uzorak književne vrste pjesama u prozi.

Rekli bismo, ***Majurske pjesme***, zbirka 49 pjesama u prozi raspoređenih u pet poglavlja (*Zvjezdanine kuće, Starac, Minerva u perivoju, Branek o lišću koje pada, Pogled s terase* Zehalnice */Beskrajni dan/)* autoričina je nova literarna *plemenščina.*

(Dopune uz urednički pogovor zbirci)

Božica Pažur

SVA *MOSLAVAČKA ZRCALA*

U ispunjenoj velikoj dvorani Pučkoga otvorenog učilišta Ogranak Matice hrvatske Kutina potkraj veljače 2023. obilježio je 50. rođendan. Osnovan je 26. lipnja 1971. (predsjednik mu je bio akademski slikar Miroslav Šutej), potom doživio sudbinu Hrvatskoga proljeća, da bi 1990. bio obnovljen (predsjednik mu je bio Boris Klaić, prije dva desetljeća potpredsjednik). Prigodnu povijest Ogranka od 1971. do 2021. počeo je pisati jedan od njezinih predsjednika i *spiritus movens* brojnih, ne samo Matičinih aktivnosti u Moslavini, povjesničar Dragutin Pasarić, kojemu se upravo na dan svečanosti punila dvogodišnjica smrti. Njegovi dugogodišnji bliski suradnici Dražen Kovačević i Katarina Brkić počeli su ispočetka i napravili važnu tvrdoukoričenu kronologiju, polustoljetnu zavičajnu povijest o brojnim aktivnostima (jezikoslovne, prirodoslovne, povijesne, književne teme, prijevodi i prikazi objavljenih knjiga, razgovori…) i ljudima od kojih mnogih više i nema. Autori su si, prema mišljenju jednoga od recenzenata knjige i člana Glavnoga odbora Matice hrvatske Đure Vidmarovića, zadali veliki zadatak, jer su se suočili s neujednačenom i disperziranom arhivskom građom, memoaristikom i svjedočanstvima: Ogranak je osnovan na vrlo reprezentativan i svečan način, da bi nakon sloma Hrvatskog proljeća bio *de facto* zabranjen te je zbog sudskih progona i političke obilježenosti dokumentacija sakrivana i uništavana. Da bi pronašao podatke, autorski je dvojac morao otkrivati što je još bilo kontaktirajući ljude koji su mogli svjedočiti o tom vremenu, analizirati policijske dosjee i partijska izvješća iz toga vremena. Njihovu rekonstrukciju povijesnih zbivanja, Vidmarović kao povjesničar i sam sudionik tih događaja, većim dijelom ocjenjuje uspjelom, s tim da se pristupom razlikuje prvo poglavlje, historiografsko s citatima, literaturom i fusnotama, dok je ostatak uglavnom esejistički i važan s kulturološkog, znanstvenog i književno-povijesnog aspekta.

Premda je djelovao kratko, Ogranak MH u Kutini je ostavio dubok trag u svijesti Moslavčana i zbog toga je njegovo obnavljanje 1989., unatoč tome što je od nekadašnjih matičarskih lidera ostalo tek nekoliko osoba (Mijo Hlad, Slavko Degoricija i Stjepan Beleta), programski mnogo čime bio nastavak dobrih zamisli iz 1971. Ogranak i njegovi članovi bili su aktivni u Domovinskom ratu i demokratskoj obnovi zemlje preuzimajući odgovorne dužnosti u svim područjima društvenoga života grada. Od 1991. do 2021. Ogranak MH u Kutini posvetio se kulturološkim, književnim, prosvjetnim i ekološkim temama. Kovačević i Brkić donose izvješća koja kazuju da politički lideri više nisu zainteresirani za rad Ogranka odnosno da je Matica izgubila nekadašnji politički značaj, budući da su političke stranke i država preuzele svaka svoju funkciju dok se Matica mogla posvetiti nacionalnoj i kulturnoj dimenziji svoga postojanja. Nestalo je i nekadašnje masovnosti. No, nije tako samo u Kutini.

Autori su knjigu naslovili *Moslavačkim zrcalom* i nastavili niz godištem 6, br. 1-2, 2022., izuzetno važnoga regionalnog kulturnog i društvenog časopisa koji su moslavački ogranci Matice hrvatske Kloštar Ivanić, Popovača i Kutina zajedno objavljivali od 2011. do 2017. Časopisa *Moslavačko zrcalo* (također mu je urednik *bio* Dražen Kovačević), rado se sjećam i kao članica uredništva i kao redovita i predana suradnica, jer su me kolege i potreba da se pridonese rijetkom zajedničkom zavičajnom projektu kakav dotad nije izlazio, nukali da upravo u vrijeme kad sam se 2010. ozbiljno vratila književnosti, pišem pjesme i priče, i na standardu, ali osobito na kekavici, kajkavskome svoga rodnog sela Okešinca, što je poslije nabujalo i u moje objavljene knjige pjesama, priča i romane. Pisala sam sve što je trebalo, pa i prikaze i recenzije, a po Moslavini i šire, sve do Zagreba, sudjelovala sam u predstavljanju sadržajem natprosječnoga časopisa, svojevrsnoga parnjaka i konkurencije starijega *Zbornika Moslavine,* koji ustrajno još objavljuje kutinski Muzej Moslavine. (Uz Maticu su upravo Muzej Moslavine te Pasarićev Spiritus movens i naš obiteljski Acumen stvorili i otisnuli nabrojnije vrijedne *moslavačke* naslove.)

I listajući tvrdoukoričenu knjigu *Mosla-*

vačko zrcalo (urednica Marijana Horvat, recenzenti Đuro Vidmarović i Stjepan Sučić) na 360 stranica velikoga formata, s brojnim fotografijama, iako nisam matičarka, s radošću se mogu podsjetiti na bogatu suradnju s kutinskom Maticom hrvatskom: samo izdaleka spominju me i citiraju u različitim prilikama tridesetak puta! Veselim se tome i ponosim se, primjerice, što smo 10. studenoga 1990. na poziv Dragutina Pasarića, svoga novinarskog suradnika tada u Vjesniku, a poslije i u Večernjem listu, upravo uz obnovu Ogranka Matice hrvatske i Dan grada Kutine u kutinskog robnoj kući predstavili moju, uz pjesničku zbirku *Vetrenica, obiteljska arheologija*, prvu knjigu, iz koje su prve pjesme objavljene u *Kaju*, u obimnom izboru Ive Kalinskoga – *Enciklopedija špeceraja* (nismo uspjeli dokumentirati ni fotografijom!). Tada sam uopće prvi put boravila u Kutini! Poslije smo predstavili i moju zavičajnu čitanku *Oblizeki – Moslavina za stolom*, objavljenu 2006., a da ne spominjem i zbirku pjesama *Vetrenica, obiteljska arheologija*, roman *Ledina*, zbirku pripovijedaka *Život večni* i druge. Isto tako, tko se ne bi sjećao i petnaestak predstavljanja Matičina izdanja *Moslavačke kajkavske lirike* (urednik također Dražen Kovačević) iz 2009., koja je mnoge od nas motivirala na dublji uron u istraživanje i pisanje.

Uvjerena sam da je kutinska Matica hrvatska i mnoge druge nadahnjivala na stvaranje i aktivnosti, a jedina zamjerka što se u toj kvantitativnoj kronologiji časopis *Moslavačko zrcalo* kao nešto natprosječno kvalitetno malo pogubio, jer moguće je da bi isticanje toga projekta, zajedničkoga moslavačkim ograncima, možda ponukalo i osnivanje novih ogranaka gdje ih još nema, primjerice u Križu. I biološkom promjenom ljudi, nažalost, zasad u tom smislu više ne surađuju niti šire regionalno zajedništvo. Ono nedostaje i zbog političke i administrativne podijeljenosti Moslavine od dvadesetih godina 20. stoljeća do najnovije razbijenosti u tri županije i tri biskupije. Regija nema ni prirodnoga ni zajedničkoga kulturnog izvorišta odakle bi stizali poticaji za njegovanje kulturne samobitnosti te su povijest, dijalekti, folklor, etnografija i književnost ovoga prostora i dalje još prilično nepoznati, a, ako se i obrađuju, obrađuju se uglavnom izvan njihova pokrajinskog konteksta.

Stoga je vrijedno podsjetiti kako je časopis *Moslavačko zrcalo* izlazio kao dvobroj: prvi dvobroj izašao je 2011., drugi 2012., treći 2013., četvrti 2014., peti 2017. i šesti 2022. Stotine su to stranica vrijednih materijala ne samo autora Moslavčana nego i specijalista iz nacionalnih institucija za pojedine teme, od povijesti do jezika, o Moslavini iz dalje i bliže povijesti, arheologije, etnologije,…… od kojih neki nisu objavljeni nigdje drugdje i još su ekskluziva, a neki su prerasli u veća vrijedna istraživanja i u knjižne naslove. Teško je i pomisliti da bi se danas mogao nastaviti sličan niz, ali, nikad se ne zna, možda to uzmognu i sami Kutinčani i Popovčani? Ili bi, možda i manjega obujma i jednako naslovljeno, jedno knjižno izdanje mogli posvetiti istoimenom časopisu nazvanome prema malenom prilogu davnašnjega kutinskoga *Moslavačkog lista*?

Božica Brkan

NEKOLIKO NAGLASAKA UZ 42. RECITAL SUVREMENOGA KAJKAVSKOGA PJESNIŠTVA DRAGUTIN DOMJANIĆ U SV. IVANU ZELINI, 2023.

Svake godine 100-ak autora (a ove njih 106-ero) – bez obzira na estetsku ili kajkavsku jezičnu razinu, bez obzira na emotivni priklon – oživljavaju i produžuju *Recital suvremenoga kajkavskoga pjesništva* kao najmjerodavniju manifestacije koja potiče, ozrcaljuje i vrednuje dosege suvremenog kajkavskog estetizma, i to istom mjerom svoje izvrsnosti od 1970. do 1979., te kao „kajkaviana rediviva" (I. Kalinski) od 1992. do danas.

Sve više novih autorskih osobnosti dela svoju verzušovu hižu na fondušu belletrije do-

brih meštrov.

Recitalnu pjesničku bit najbolje je sažeo dr. sc. Ivo Kalinski u tri knjige svojih kritičko-esejističkih medaljona upravo o tom fenomenu. Stoga je poučno iz knjige *Kiborg kao emotivni alien,* II. dio (2017.) identitetski raspon recitalnog pjesništva iščitati i naznačiti parafraznom parabolom samog autora Kalinskoga, izvedenom iz naslova 30 mu esejističkih tekstova: od 'spontanosti' i 'intimizma' do 'traganja vlastitog puta' u strasnom čuvanju kajkavske pjesničke riječi; od „'slatke' utopije do 'brutalne' distopije" i sraza 'klasičnoga' i 'stvarnosnoga'. Ukratko: kako se osloboditi – pisanjem?! Osvijestiti jezik, osvijestiti se jezikom!

Nekoliko zamjedbi u vezi s ovogodišnjim prispjelim, izabranim i neizabranim radovima, onima u ovogodišnjoj recitalnoj zbirci *Nedosenjani dom,* i onima izvan nje:

Zanimliva je nova šega naših avtorjov – kaj bi se z dobra rečene – eklektikom zvati mogla, ili „modušom imele", ili, senek tu i tam - najobičnejšem oponašanjem. Kajkavščina i pesmovna zgradba v šteru su se nešteri avtorji najbolj „zasvietili" – kak bi se još tu i tam pri nas reči mogle – jesu baš one vu vriednošče stvarjanja Zdenke Maltar, Božice Jelušić, Valentine Šinjori, a v nove dobe i Vinka Hasneka i Tomislava Ribića. (Vusput, predi narečene avtorice imaju muške oponašatelje.) Teške da bi se baš oponesti mogle stvarjanje Emilije Kovač, Biserke Marečić, a popriem nikak Željka Funde!

Još je jena avtorska navada kaj žiriju (ili same mene) oči krade i v živce ga peha, a zapraf, dotikavlje se naše vezdašnjice: a ta je – navada pisanja kakti nekšne vumetne inteligencije, sintakse kakti da je zišla z stroja (imena i primere je nie spametne vun kazati, neg prizivam si same pridavek ili šifru: Potvrđujem da nisam robot.)

Kak je da je, si veliki meštri rieči, i si kiborgi, cybermani, roboti, oni kaj imaju svega jezika i oni kaj ga niemaju i od sikud jemljeju, kaj ga z tuđe misleče žile i jezikovne rozge cmrčeju, oni kaj niemaju svoju postmodernu, da tak velim, pisanja hajt – si oni obdelavaju kajkavščinu za jen vekivečni oltarek! Po jene strane, v najmenšu ruku, kakti vodič dobre kajkavske literature, a po druge stran - stvarajući antologijski korpus u cjelini suvremene hrvatske književnosti. Podsjetimo i ovaj put kako je Joža Skok u dvije svoje antologije, *Ogenj reči,* (1986.) i *Rieči sa zviranjka* (1999.) uvrstio pjesme čak trideset troje autora sa zelinskih recitala.

Na kolegijalnoj srčanosti i stručnosti, zahvaljujem predsjedniku ocjenjivačkoga povjerenstva dr. sc. Ivi Kalinskomu i pjesnikinji dr. med. Štefici Kamenarić Filipović. Kolektivnu zahvalu uputiti valja višedesetljetnom organizatoru te naše hvalevrijedne manifestacije na republičkoj razini – POU Sv. Ivan Zelini i, se razme, dobrom timu ravnateljice Vesne Bičak Dananić koja nastavlja graditi na dobrim temeljima svojih prethodnika, osobito neusporedivog Ivice Kukovačeca! F truc semu, dobre nam se piše!

Božica Pažur

SURADNICI U OVOM DVOBROJU

TOMISLAV MARIJAN BILOSNIĆ (Zadar) - književnik, slikar, umjetnički fotograf, publicist, urednik i novinar, autor 150-ak knjiga proze, poezije, kritika, feljtona i nagrađivanih putopisa

BOŽICA BRKAN, prof. (Zagreb) – književnica, publicistica, urednica, istaknuta autorica internetskih magazina; piše na kajkavskom ('kekavskom') i hrvatskom standardnom jeziku u vrlo raznolikim žanrovima

RADOVAN BRLEČIĆ, dipl. ing. inf. (Sv. Ivan Zelina) – pisac, publicist *(Prigorski glasnik*), urednik; među ostalim, autor značajnih putopisnih knjiga

ZLATA BUJAN KOVAČEVIĆ, prof. (Zagreb /Samobor) – književnica, publicistica, antologičarka, urednica, proučavateljica goranske kajkavštine; piše dramske i leksikografske radove

Mr. sc. ERNEST FIŠER (Varaždin) – književnik, esejist, publicist, antologičar, glavni urednik časopisa *Kolo*; autor prve suvremene zbirke kajkavske poezije u prozi i prve antologije hrvatskoga dječjega kajkavskoga pjesništva

BOŽICA JELUŠIĆ (Đurđevec) - književnica, esejistica, publicistica, likovna kritičarka, ekologinja, prevoditeljica; izrazita predstavnica *activae kajkavianae*; u zemlji i svijetu antologizirana autorica višejezične kompetencije u više od 60 djela na hrvatskom standardnom, kajkavskom, engleskom

Dr. sc. IVO KALINSKI (Zagreb) – književnik i znanstvenik/ jezikoslovac, leksikograf (Institut za hrv. jezik i jezikoslovlje – do umirovlj.), viši znanstveni suradnik; esejist, urednik; predsjednik *Kajkavskoga spravišča;* autor 20-ak raznorodnih djela i 100-ak studija i članaka

Dr. sc. EMILIJA KOVAČ (Čakovec) – književnica, znanstvenica, esejistica, urednica; predavačica (do umirovlj.: Graditeljska škola, Učiteljski fakultet u Čakovcu); nagrađivana autorica 10-ak žanrovski raznorodnih djela na hrvatskom standardnom jeziku i kajkavštini

Dr. sc BOŽICA PAŽUR [B. P.] (Zagreb) – gl. i odg. urednica časopisa *Kaj*, književnica i znanstvenica, esejistica; urednica kajkavoloških i drugih izdanja; voditeljica projekata i urednica biblioteka u *Kajkavskom spravišču*

TOMICA PLUKAVEC, prof. (Zagreb) - tajnik Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije i voditelj Muzeja bl. Alojzija Stepinca; doktorand na Hrvatskom katoličkom sveučilištu

MARIJA ROŠČIĆ PARO, prof. (Zagreb) – voditeljica promotivnih djelatnosti *Kajkavskoga spravišča* / Galerije Kaj; autorica *Bibliografija časopisa Kaj (1968-2018);* prevoditeljica

TOMISLAV ŠOVAGOVIĆ (Zagreb) – pjesnik i prozaist (kratke priče, roman), književni kritičar i publicist; diplomirani novinar i teolog; samostalni umjetnik; urednik, kolumnist, predavač

MARIJAN VARJAČIĆ, dipl. pravnik (Varaždin) – književnik, kazališni kritičar i povjesničar (više desetaka ogleda, studija i članaka o kazalištu i književnosti, sabranih i u knjigama); urednik kazališnih izdanja i umjetnički savjetnik

Mr. sc. ŽELJKO VEGH (Zgreb) – viši bibliotekar savjetnik (do umir. u Gradskoj knjižnici Zagreb); proučavatelj starije kajkavske književnosti i književne povijesti; autor brojnih studija i publikacija

Dr. sc. MARIJA ZNIKA (Zagreb) – jezikoslovka; viša znanstvena suradnica; težište filološkog interesa: od normativne sintakse i semantike standardnog hrvatskog jezika do onomastike, dijalektologije; autorica više od 110 znanstvenih radova, te zasebnih leksikografskih djela

Mr. sc. IVO ZVONAR, Varaždin – književni znanstvenik, esejist, publicist, pedagog, proučavatelj starije kajkavske književnosti i usmenoknjiževne baštine, autor temeljnih književnopovijesnih monografija i studija